

د ټولنيو هني له نظره:

په افغانستان کې د واک جوړښتونه

ليکوال

پوهنوال ډاکټور محمد سلطان نوره کې

Ketabton.com

ژباړن

محمد اسماعيل يون

۱۳۸۷ ج

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د کتاب پیژندنه :

|||||

د کتاب نوم: د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه

لیکوال: ډاکټر م. عثمان روستار تره کی

ژباړن: پوهیالی محمد اسمعیل یون

خپرنډوی: یون کلتوري یون

لومړی چاپ: ۱۳۷۷ ل کال

دویم چاپ: ۱۳۸۷ ل کال

د ژباړن پرله پسې نومره: (۱۲)

د خپرنډوی پرله پسې نومره: (۱۲)

کمپوزر: ضیاء الرحمن ضیاء

ددې اثر دویم چاپ

دا اثر لومړی ځل له نن څخه لس کاله دمخه (پر ۱۳۷۷ل کال) د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولني له خوا چاپ شوی و. ځينې محتويات يې د همغه وخت او حالاتو د پېښو څرگندونه کوي، خو څرنگه چې دا اثر په ډېر دقيق ډول ليکل شوی او د ټولنپوهنې د علم له معيارونو سره سم يې د افغاني ټولني د واک او ژوند جوړښتونه پر هر اړخيز ډول شنلي، نو ځکه خو که ډېر وخت پرې هم تېر شي، د کتاب اساسي محتوا خپل موثريت له لاسه نه ورکوي. دا کتاب نه يوازې د ټولنپوهنې مينه والو ته د زيات ارزښت وړ دی، بلکې هغه چاته، چې په سياسي مسايلو کې گوتې وهي؛ سياستوال وي او که سياستپوه، هغو ته هم د زيات ارزښت وړ دی، په تېره بيا سياستوالو ته. دوی که چېرې دا اثر په ځير سره ولولي، نو په اوسنيو او راتلونکو سياسي چلندونو کې به له زيات احتياط او دقت څخه کار واخلي او دا کار به نه يوازې زموږ د ټولني په گټه تمام شي، بلکې خپله همغه سياستوال ته به هم تر هر چا زيات گټور پرېوزي.

زموږ په ټولنه کې د دا ډول سياسي اثارو د ليکنې گټه ځکه زياته ده، چې زموږ ټولنه سياستوالو د همدې سياسي تېروتنو له امله پر اوسنيو بدمرغيو ککړه کړې ده.

استاد ډاکتر محمدعثمان روستار تره کی، د سياستوالو د همدې تېروتنو قرباني شوی او نږدې شپږ کاله يې د زندان سختې شپې ورځې زغملي دي. دی د يو سياستپوه او ټولنپوه او د هغه شخص په توگه، چې هم سياسي بدمرغيو کړولی او هم يې د غميزې ټول بهير په زور او زېر سره له نږدې څارلی، تر ټولو زيات زموږ د ټولنو سياسي او ټولنيزو ناروغيو ته متوجه شوی دی. ده دا هره ناروغي او نيمگړتيا له خپل علمي زړه ليد څخه تېره کړې، شنلې او ارزولې ده او په پای کې يې د علاج او درملنې نسخه هم وړاندې کړې ده. که دا کتاب د سياست مينوال، لېوال او د عملي ډگر لوبغاړي په دقت ولولي او هغه هضم کړي، نو پوره باور دی، چې نه يوازې خپله به د زياتو سياسي تېروتنو مرتکب نه شي، بلکې د نورو سياستوالو د تېروتنو او جنايتونو مخنيوی به هم وکړي.

د همداسې ورځې په هيله

په درنښت

پوهندوی محمد اسمعيل يون

ارگ، د جمهوري رياست ودانۍ

کابل- افغانستان

۱۳۷۷ ل کال د کب ۲۴مه نېټه

د خپرنډوی یادښت

زموږ گران هېواد افغانستان نه یوازې د هېواد د سترو اتلانو او ساتونکو استوگنځی و، بلکې ستر تمدنونه یې هم رازېږولي، په دیني او دنیایي پوهنو کې یې ستر ستر پوهان بشریت ته وړاندې کړي دي. زموږ تاریخ له ډېرو لوړو ژورو ډک دی، یو وخت دا خاوره په سیمه کې د پوهې، هنر او سیاست مرکز و او ځینې وخت د نړیوالو ښکېلاکګرو او نړۍ نیونکو د لښکرکښیو قرباني شوې هم ده.

په داسې حال کې چې پخوا دا هېواد د پوهې او فرهنگ مرکز و، خو په معاصر تاریخ کې زموږ خلک تل د سیمې او نړۍ د ځواکونو له یرغلونو سره لاس او گړېوان وو. خپل ټول ځواک یې د هېواد او ملي نوامیسو د دفاع په لاره کې لگولی او د دې وخت یې پیدا کړی نه دی، چې د پوهې او هنر ډیوه نوره هم روښانه کړي. بیا هم د هېواد پوهانو هڅه کوله له سترو مالي او سیاسي ستونزو سره سره د خپلو لاس لرلو امکاناتو تر بریده د پوهې دودولو او تدریس ته دوام ورکړي. زموږ په هېواد کې د پوهنیزو او کلتوري چارو وده، قناعت ښونکې نه وه، خو کلتوري انحطاط هم واکمن نه و، ددې هیله موجوده وه، چې د وخت له غوښتنو سره سم د پوهنیزو او کلتوري چارو پرمخبیولو کې سترې بریاوې زموږ د خلکو په برخه شي. خو په خواشینۍ سره چې پر ۱۹۷۸م کال کمونیستي کودتا او ورپسې زموږ پر هېواد د سرو لښکرو یرغل د ټولنیز ژوند په ټولو برخو کې د گډوډیو پیل و. کمونست گوند او یرغلګرو ځواکونو غوښتل د زور او دولتي واک په واسطه د دې خاورې خپلواک ملي هویت له منځه یوسي، د هېواد تاریخ تحریف او ټولو اقتصادي، سیاسي، کلتوري او ټولنیزو پدیدو ته، له شوروي څخه راغلی سور رنګ ورکړي.

بې شمېره هېوادپال پوهان او متخصصین قرباني شول، له هېواد څخه د مغزونو فرار پیل شو، د هېواد زېربنا او اقتصادي بنسټ ویجاړ شو او په پای کې د دولتي ادارې جوړښت له منځه لاړ، د پردیو او گاونډیو هېوادونو له غرضه ډک لاسونه د هېواد گوت گوت ته ورسېدل. د پرچم، ملي ستم، وحدت حزب او اسلامي جمعیت گډه کودتا، چې د روسیې او گاونډیو هېوادو د جاسوسي کړیو له خوا پلان شوې وه او د نوموړیو هېوادونو عملي ملاتړ یې درلود، بشپړه سیاسي، اقتصادي، کلتوري او اخلاقي ړنگونه یې رامنځته کړه، چې د هغو تشریح ددې سريزې له زغم نه وتلې خبره ده.

د ژوند د ټولو برخو بیا رغونه د اوسني او راتلونکي پښت ستره او لویه دنده ده. په هېواد کې د سولې او حقوقي دولت له نشتوالي سره سره، ټول هېوادپال کسان مسوولیت لري، چې په هېواد کې د عادي ژوند د بېرته راگرځېدلو لپاره، د خپلو امکاناتو تر بریده هڅې وکړي، د پوهنیزو او روزنیزو موسسو بیارغونه او د پوهنیزو او کلتوري چارو لپاره هلې ځلې هغه ستر مسوولیتونه دي، چې په دې لړ کې راځي.

دا کتاب په هېواد کې د نومیالیو ملي، سیاسي، علمي او ټولنیزو شخصیتونو څخه د یوه شخص اثر دی؛ پوهنوال استاد روستار تره کي دا اثر نه یوازې د جهاد په سختو شرایطو کې لیکلی، بلکې دی په خپله د افغاني او ملي هویت

د بياځلونې د مبارزينو په مخکښانو کې دى. ده په افغاني خپرونو کې په حيرانوونکي جرئت او غوڅ منطق سره د پرديو له دسيسو نه پرده پورته کړې او د افغانستان خلک يې له هغو سترو خطرونو څخه چې زموږ هېواد او خلکو ته متوجه وو، خبر کړي دي.

د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولنه، چې پر دې وروستيو وختونو په المان هېواد کې د کلتوري انحطاط پر وړاندې د مبارزې لپاره جوړه شوې ده. د هېواد په دواړو ژبو پښتو او دري ددې کتاب د خپرونې وياړ لري.

په درناوي

د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولنه

د ليکوال پېژندگلوې

پوهنوال ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی د هېواد له لویو ملي، علمي او سياسي شخصیتونو څخه دی. دی پر ۱۳۲۰ل کال د کابل ښار په یوې پوهنیزې او فاضلې کورنۍ کې زېږېدلی دی. ده خپلې منځنۍ زده کړې پر ۱۳۳۹ل کال په استقلال لېسه کې پایته ورسولې او پر ۱۳۴۳ل کال د کابل پوهنتون له حقوقو او سياسي علومو پوهنځي څخه فارغ شو. ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی پر ۱۳۴۶ل کال د لوړو زده کړو لپاره فرانسې هېواد ته لاړ او پر ۱۳۵۰ل کال د عامه حقوقو په څانگه کې د ډاکټر ډپلوم په اخیستلو بريالی شو.

ډاکټر روستار تره کی پر ۱۳۵۱ل کال د کابل پوهنتون د حقوقو او سياسي علومو پوهنځي د تدریسي کدر غړی شو. نوموړی د ۱۳۶۱ل کال د غويي(ثور) پر میاشت د افغانستان د استادانو او ښوونکو د ټولنې په کدر کې د فعال غړیتوب له امله چې د شوروي یرغل پر ضد، د پوهنتون او معارف د ښوونکو د مقاومت لپاره جوړه شوې وه، ونيول شو. د لاسپوڅي کمونیست رژیم څارنوالی، د تش په نامه انقلابي محاکمې، د یوې ناڅرگندې غونډې په ترڅ کې، ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی ته، د اعدام سزا غوښتنه وکړه. محکمې په وړاندیز شوي سند کې نرمښت راوست او دی یې په لس کاله زندان محکوم کړ. د دې حکم پاڼه به په راتلونکي مخ کې ولولئ.

ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی د نړیوالو ټولنو، په ځانگړي ډول د بښنې نړیوال سازمان او د ملگرو ملتو د بشر حقوقو د کمیسیون راپور تر (ارمه کورا) په هڅو او اغېزو د ۱۳۶۶ل کال د وږي پر میاشت د پینځه کلن بند تر تېرولو وروسته، له زندانه خوشې شو.

د روڼاندو په باب له دود سره سم د خاد پالیسیو، دا غوښتل چې ډاکټر محمد عثمان تره کی باید له زندان څخه تر خلاصون وروسته تر څارنې لاندې وي، چې بهر ته یې د تلو مخه ونيول شي. نوموړي له زندان څخه تر راوتلو وروسته، د خپلې مبارزې دوام او بهر ته د تلو هدف پټ وساته، یو ځل یې په پوهنتون کې پر خپلې تدریسي دندې پیل وکړ. ډاکټر روستار تره کی د مبارزې د دوام لپاره زیات مجال پیدا نه کړ. دی یو ځل بیا د ۱۳۶۸ل کال د غبرگولي پر میاشت، د (واد) په اووم ریاست کې زنداني شو او جسمي شکنجه ورکړل شوه. دا ځل د ناروغۍ او د پوهنتون د استادانو د هغې غونډې د درناوي په خاطر، چې د جمهوري ریاست په مقر کې، د ډاکټر نجیب الله د وینا د اورېدلو لپاره جوړه شوې وه، تر یو میاشتني زندان وروسته خوشې شو.

ډاکټر تره کی، چې نږدې (۱۵) کاله یې په حقوقو پوهنځي کې تدریس کړی دی، د حقوقو او سیاست په څانگه کې د گڼو تالیفونو لرونکی دی، چې ځینې تر کمونیستي کودتا دمخه کلونو کې د پلازمېنې په خپرونو او ځینې یې تر کډوالۍ (مهاجرت) وروسته د هجرت په خپرونو کې خپاره شوي دي.

ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی د فرانسی، المان، ایټالیا، سویس، اتریش، یونان، ترکیې، یوگوسلاویا او ایران هېوادونو ته سفرونه کړي، پر ۱۳۶۸ ل کال یې لومړی پاکستان او بیا پر ۱۳۷۰ ل کال فرانسی ته هجرت کړی دی.

نوموړی څلور زامن لري.

په درناوي

خپرنډوی

سريزه

د انساني ټولنو او ټولنيزو پېښو پوهنيزې مطالعې ته، ټولنپوهنه يا سوسيولوژي وايي، چې له ابژيکټيف تحليل، شمېريزو (احصايه يي) بېلگو او نورو څخه د خپل کار د لارې (مېتود) لپاره گټه پورته کوي.

که چېرې ټولنپوهنه، د ټولنې د فعاليت او تشکل د مطالعې وسيله وگڼو، نو ((اگوست کانت)) (۱۸۱۹-۱۸۲۶) بايد د هغې د بنسټ ايښودونکي په توگه وپېژندل شي. ده ټولنپوهنه يوه گټوره پوهه گڼله. ((دورکيهم)) (۱۸۹۴) لومړنی سړی دی، چې د ټولنيزو پېښو د څېړنې لپاره يې د داسې مطالعې لار بېرته کړه چې پر پوهنيزو (ميتودیکو) ولاړه وي. تر ده وروسته ((ماکس ويبر)) (۱۸۶۴-۱۹۲۰)، ((پول فلکس)) (۱۹۰۱-۱۹۷۶)، ((تلکوت پراسان)) (۱۹۰۲-۱۹۷۹) او نورو په خپل وار سره د ټولنپوهنې دميتودونو د پلټنې او د موضوعگانو د سپړنې په برخه کې کار وکړ.

په هر ډول! د ځواک د پيدا کېدو څرنگوالی، دهغه د کارونې ځايونه او د هغه دنده، له هغو سترو ټولنيزو پېښو څخه دي، چې د ټولنپوهنې د مطالعې منځی (محور) جوړوي. که چېرې ځواک د دولتي تشکيل په اډانه کې ځای شي او يا د نفوذ رسالت د دولت داخل ته لاره ولري، سياسي ټولنپوهنه يې مطالعه کوي.

تر لاس لاندې اثر کې ليکوال هڅه کړې، د دولت د تشکيل له منځ څخه تر قاعدې پورې د ځواک جوړښتونه مطالعه کړي او همدارنگه د ځواک نښې نښانې له پورته څخه نيولې تر ولسي تیتو پرکو هغو پورې په مقدماتي توگه په لنډيز سره وڅېړي.

په افغانستان کې قهر (خشونت) او روغه د تاريخ په غېږ کې د پېښو زېږوونکو پديدو په توگه، د ټولنپوهنې غوره موضوعگانې جوړوي. ليکوال په لنډيز سره په دوو برخو کې، د دغو دوو پديدو يادونه کړې ده.

دا ټکی هم د يادونې وړ دی، چې د شننې (تحليل) د اکاډميکې طريقې رعايت تل د پام وړ دی، د شمېرنو او ارقامو منځپانگې يا محتوا ته د اخباري او ژورناليسټکو خبرو يو څه رنگ ورکړل شوی، له ليکوال څخه د ژور، ځيرمن او پراخ بحث مجال اخیستل شوی دی.

له نابشپړتياوو او نيمگړتياوو سره سره، دا ليکنه د افغاني ټولنپوهنې د يوې لنډې پيلامې په توگه، کولای شي، د نظر د څښتنانو د ژورو او پراخو پلټنو لپاره د هڅونې سبب شي.

د اثر په ليکنه کې د ليکوال له ذهني پانگې څخه ډېره گټه اخیستل شوې، په هغو ځايو کې چې له سرچينو او اخځونو څخه بهر، د حافظې له يادښتونو څخه کار اخیستل شوی، هغو ته په لمنليک کې اشاره شوې ده.

د یادونې بل ټکی دا دی، چې د دې رسالې ځینې برخې د هغو لیکنو را اخیستنه (اقتباس) دی، چې د لیکوال په قلم، پر وروستیو کلونو د هجرت چاپېریال په افغاني خپرونو کې خپرې شوي او د رسالې تر بحث لاندې موضوع سره یې په یو نه یو ډول اړه پیدا کړې ده.

دا سریزه به نیمگړې پاتې شي، چې له خپلو هغو ننگیالیو ځوانانو نه، چې د چاپ او خپرونې د فرهنګي کمېټې له لارې یې، په خپله خوښه، د دې رسالې د چاپ، خپرولو او وپشلو نوښت کړی، مننه او مننې ونه کړم. دا ښاغلي دادی: ښاغلی جمال رحمان او ښاغلی خلیل رحمان رسولي.

فرانسه

د ۱۹۹۷ کال مارچ

پوهنوال ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی

لومړۍ برخه

د ټولنيز او سياسي ژوند ارزښتونه

لومړۍ څپرکۍ: د افغانستان تعاملي او دوديزه ټولنه، د ټولنيز او سياسي ژوند د ځانگړو (ضوابطو) درلودونکې ده. په دې ټولنه کې د اسلام دين، جهاد او غذا، قبيله يي اړيکي، کليوالي او ملي جرگې، ملتپالنه او سلطنتي دستگاه، د دولت د جوړښت بنسټونه جوړوي.

دويم څپرکۍ: له مذهب، قبيلې او کورنۍ، شتمنۍ، سن او د ژوند تجربې، بوروکراسۍ د جهاد قوماندې، ټکنوکراسۍ، اردو او ايډيولوژۍ څخه د سياسي ځواک د ملاتړو توکو په توگه گټه اخيستل شوې ده.

درېيم څپرکۍ: د دوديزې قبيله يي ديموکراسۍ رعايت، د افغاني ټولنې ستونزمنې او پېچلې څېرې او د هغې نامتجانس قومي او قبيله يي جوړښت ته تر يو حده ثبات او انډول ورکوي. خو په ټوليز ډول زور او (قهر) د سياسي لوبو واکمن توکي (عنصر) گڼل کېږي.

افغاني ټولنه له خپلو کرکېچنو او جنجاليزو پېښو سره، چې ځينې وخت ان د هغې د ژوند دوام تر پوښتنې لاندې راوړي، کېدای شي د وخت له ازمېښت څخه روغه رمته راووخې؟

د ورځې ستره پوښتنه همدا ده، چې موږ د هغې د ځواب لپاره، له سياسي ټولنپوهنې (Sociologie Politique) څخه مرسته غواړو.

لومړی څپرکی

د دولت د جوړښت بنسټونه

الف- د اسلام دین: د افغانستان په تاریخ کې ملي پاڅونونه، چې د یو واحد ملي دولت د جوړېدو سبب شوي، تل له مذهبي ملاتړ څخه برخمن وو. د ۱۹مې پېړۍ په پای او د (۲۰)مې پېړۍ په پیل کې، د انګلیس د یرغل پر وړاندې، د افغانستان د خلکو پاڅونونو همدغه مذهبي او ملي انګېرنې درلودلې.

په اتیایمو کلونو کې د روسي یرغلګرو پر ضد، زموږ د خلکو ملي او اسلامي جهاد، زیاتره د افغانستان د اسلامي هويت پر بنسټ ډډه لگوله. خو له دې سره سره د افغانستان په تاریخ کې اسلام او ملتپالنه له یو بل سره اوبدل شوي دي. په دې کې شک نه شته چې موږ ان تر اسلام دمخه په خپل هېواد کې د سیمه ییزو (جبهو) لرونکي، ملي غورځنګونه درلودل، خو تر هغه وخت پورې چې دا غورځنګونه له مذهبي ارزښتونو سره یوځای شوي نه وو، ټینګې او پراخه اغېزې یې نه درلودلې. اسلام که له یوې خوا د افغانستان د خلکو د اسلامي او ملي هويت د دفاع اساسي خوځندوی و، له بلې خوا یې ګڼ قومیزې او نامتجانسې افغاني ټولنې ته تجانس او یووالی وربانښه. افغاني قومونه او قبایل د اسلام تر بیرغ او لارښوونو لاندې د روحانیت پر یو واحد مرکز گروهمن (معتقد) شول او دې کار د ټولنې په سیاسي ثبات، په ځانګړي ډول، هغه وخت چې سلطنت د سیاسي خبرو پر (بلا منازع) مرکز بدل شو، ملي یووالی یې تامین کړ او د بیعت یوه سرچینه وګرځېده، نو په دې بهیر کې اسلام ډېر موثر واقع شو.

په افغانستان کې مذهب او سیاست یو له بله بېل شوي نه دي. د هېواد په تېرو قوانینو کې، د دولتي ځواک د نیولو لپاره، دا شرط و، چې واکمنان باید مسلمانان وي. واکمنو د خپل واک د ساتنې لپاره، تل له اسلامي فقې کار اخیستی، له خلکو یې بیعت اخیستی او د مذهبي مناسکو د ترسره کولو پر وخت د خلکو ترڅنګ ودرېدلي دي.

په افغانستان کې د قوانینو زیاته برخه د اسلامي شریعت (حنفي مذهب) پر بنسټ ولاړه ده. له ډېرې پخوا څخه د ځانګړو دیني مدرسو جوړول، د خلکو د دودیزو (تعاملې) حقوقو برخه ګڼل کېده او د دولت له خوا پرې هېڅ ډول بندیز لګول شوی نه و. د د دولت په تعلیمي موسسو کې د دیني پوهنو تدریس د لومړنیو، منځنیو او لوړو زده کړو د پروګرام یوه برخه وه. په پایله کې ویلای شو، چې د یو اسلامي هېواد په توګه په افغانستان کې دین، ملتپالنه او سیاست ګډ او څنګ په څنګ دي.

ب- جهاد او غزا: جهاد او غزا سپېڅلې جګړې ته وایي. په افغانستان کې تر اسلام وروسته، د یو نامسلمان یرغلګر پر وړاندې د دین، هېواد او ملي نوامیسو دفاع، د جهاد تر بیرغ لاندې ترسره شوې ده.

کله چې جهاد له افغاني ملتپالنې سره غاړه غړۍ شوی، نو افغانستان ګاونډیو هېوادو ته د اسلام دین، افغاني فرهنگ او ژبې د خپرېدو پر یوه محور بدل شوی او د حقوقي دولت د جوړښت د بنسټ کار یې ورکړی دی.

په داسې حال کې چې جهاد د یاد وړ سوېو او لویو امپراتوریو د جوړېدو لپاره وسیله وه، د اسلام دین په ښه توګه د دغو ګڼ قومیزه امپراتوریو تجانس او سیاسي سمون تامین کړی دی.

د افغانستان خلک د ملي یووالي له هغه یوازیني ځواکمن احساس څخه، چې د جهاد په بهیر کې یې لاره، د ژوند په عادي چارو کې ورڅخه یو څه بې برخې و.

تر هغه وخت پورې، چې جهاد د تاج و تخت د مدعیانو د سوداګرۍ او ګټې پر ناروغۍ نه و اخته شوی او په هېواد کې د نویو لویغاړو د رانیولو لپاره، د بهرنیانو لاسوهنې زیاتې شوې او پراخه شوې نه وې، د افغانستان بېلابېلو قومونو د یو واحد ملت په چوکاټ کې، د پاملرنې وړ یووالي درلود. پر هغه وخت د افغانستان خلکو، په جهاد کې تر بري وروسته په یو زړه او یوه غږ داسې سیاسي او ټولنیز بنسټونه جوړ کړل، چې د یو نوي (عصري) دولت جوړښت ته یې لاره اواره کړه. په افغانستان کې د ۱۹مې پېړۍ په پای او د ۲۰مې پېړۍ په پیل کې د حقوقو یا حقوقي دولت ستر جوړښتونه، لکه مرکزي حکومت، پارلمان او د جهاد تر بري وروسته قضايي جوړښتونه، د خپلواکۍ ګټل او د انګرېزي ښکېلاک ماتې، زموږ د خلکو په برخه شوي دي.

د افغانستان د پښتني قبایلو ترمنځ جهاد له قبیلې یې دود سره په ښه شان اوبدل شوی دی. خلک د جهاد اعلان په ملي اتن سره لمانځي، په گرمو ولولو ډول او نغاړه نر، ښځې او ځوانان د غزا ډګر ته رابولي.

ښځې د جهاد لپاره د نارینه وو په سرښندنه کې ستره ونډه لري، د پښتو حماسي لنډیو بیتونه ددې اند ښکارندويي کوي لکه:

که تور اوربل مې میراتېږي

د دین غزا ده جانان نه منع کومه

او یا

که په میوند کې شهید نه شوې

خدا پرو لالیه بې ننگۍ ته دې ساتینه

ج- قومي او قبیلې یې اړیکې (مناسبات): په افغانستان کې بېلابېل قومونه او قبایل ژوند کوي؛ پښتانه، تاجک، هزاره، ازبک او ترکمن یې غټ قومونه دي. پښتانه د افغاني ټولني په جوړښت کې واکمن عنصر جوړوي. له ۱۸مې پېړۍ څخه یې د شوروي تر یرغله پورې، په افغانستان کې د نورو قومونو د نږدې او صمیمانه ملګرتیا په همکارۍ، دولتي او سیاسي واک په لاس کې لاره او د افغانستان د دولت بنسټ ایښودونکي ګڼل کېږي. ناپښتنو قومونو په تاریخ کې هېڅ وخت هم له دې واکمن عنصر سره د سیاسي واک لپاره یو جدي وسلوال رقابت نه دی کړی او نه یې دا مورچل

غوره کړی دی، تل یې د هېواد د ادارې په برخه کې دویم رول منلی و، دې وضعې د هېواد سیاسي او ټولنیز ثبات تضمین کړی و.

د ۱۹۷۹م کال د دسمبر پر میاشت، کله چې شورویانو پر افغانستان یرغل وکړ، پر همدې وخت ځینې قومي لږکي (اقلیتونه) د پښتنو د سیاسي واک د قدرت یا د تاریخي چلوونکي (متصدي) پر ضد وښورېدل.

د- لویه جرگه :

یو- د قبيله یي ولسواکۍ په ټینګښت کې

د لویې جرگې اغېز:

لویه جرگه چې له ملي، ټولنیزو، مذهبي شخصیتونو او قومونو او قبایلو له نامتو مشرانو څخه جوړېږي، د قبيله یي ولسواکۍ د نظام په سیوري کې، د ژوند د دوام لپاره د افغان ملت د ارادې سیاسي او حقوقي څرګندوی بلل کېږي.

(لویې جرگې) د افغاني ټولنې د ټولنیزو، سیاسي، اقتصادي او رواني شرایطو زېږندې دي، چې دودیزې او ځاني ولسواکۍ (ډیموکراسۍ) هم په خپله لمن کې رانغاړي. همدا لویې جرگې دي، چې د یو واحد ملي ارمان او یا هم د واکمنو د سیاسي موضع د ثبیت لپاره یې تاریخي پېښې سره اوډلي دي. په داسې حال کې چې لېبرالي ولسواکۍ د ناسم پیوند په شان، د پردیو د تقلید څرګندونه کړې ده، خو لویه جرگه د دویزې ډیموکراسۍ په توګه، د هېواد په تاریخ کې ژورې رینسې لري.

(لویې جرگې) تر نورو جرگو لوړې دي او (د پارلمان په ګډون) د دولت تر ټولو برخو زیات حقوقي صلاحیت لري، ان په نامستقیم ډول (د واکمن له لارې) د افغانستان د معاصر دولت په جوړښت کې، د ملي واکمنۍ د ځواک وسیله ګرځېدلې ده.

لویو جرگو په دې لاندې چارو کې هم خپل اغېز شیندلی دی: د واکمن ټاکنه، د اساسي قانون تصویب، د عادي قوانینو تصویب او بدلون، د بهرني سیاست په برخه کې، د سترو ملي مسئلو په باب، دولت ته د لارښوونې لپاره د کړنلارې صادرونه او نور...

د افغانستان د معاصر دولت د موسسې لویې جرگې (۱۷۴۷م) د افغان او انګلیس د لومړي جنګ د لویې جرگې (۱۸۴۱)، د غزني د لویې جرگې [د افغان او انګلیس دویم جنګ] (۱۸۷۸) او د پېښور [د شوروي پر ضد د جهاد سوق] (۱۹۸۰م) کال له لویې جرگې پرته، د نورو زیاتو لویو جرگو جوړښت او په هغو کې د بحث او مطرح موضوعگانو عملي نوښت تل د واکمنو په لاس کې و. هغه وخت واکمنو ډلو، د وخت د حکومتونو او دولتونو د سیاست او پالیسیو د توجیه لپاره، د لویې جرگې په ترکیب او د هغې د اجندا په ترتیب کې، له خپل واک او اغېز څخه کار اخیستی دی. د زور له دې اغېز سره سره، د واکمنو ډلو او د خلکو د استازو ترمنځ، په هغو شرایطو کې، چې واکمن د ملي یووالي

ممثلین وو او مذهبي اتوریته یې درلودله او د ټولنې د سیاسي شعور کچه ډېره ټیټه وه، ډېر زیات توپیر نه و. په بله وینا په لویه جرگه کې گډونوالو مخورو، ټولنیزو شخصیتونو، خانانو، لارښوونکو، مذهبي پوهانو او عالمانو باید لږ تر لږه د خلکو باور درلودلای چې په دې ډول جرگو کې یې گډون کړی وای. له دې پرته د دولت چلوونکي، د خلکو له خوا د دولت د غوښتنو د ملاتړ په لاره چاره کې له ستونزو سره مخامخېدل او د لویې جرگې له جوړېدو څخه د مقاماتو هغه هیله نه پوره کېدله چې د دوی په زړه کې وه.

په تېره نیمه پېړۍ کې، د وخت د حکومتونو له خوا، لویې جرگې ته د اساسي قوانینو وړاندې شوې مسودې او د لویو جرگو له خوا د تصویب شویو متنونو پرتلنه، دا په ډاگه کوي، چې لویې جرگې د مسودو په متنو کې لږ تر لږه له پنځه لسو څخه تر دېرش فیصدو پورې بدلون راوړی، له دې څخه ښکاري چې دا جرگې په ټولیز ډول د حکومتونو تر اغېز لاندې نه وې او په ځینو برخو کې د واکمنو جرگو په توگه څرگندې شوي دي.

په افغانستان کې د شوروي له یرغل څخه، د رازپرېدلې جگړې دوام، لویه جرگه د کابل حکومت د سیاسي لوبو لوړو ژورو ته ور دننه کړه او هغه یې د مقاومت په ځواکونو کې، د خبرو اترو یوه جنجالیزه موضوع وگرځوله. په داسې حال کې چې دمقاومت د ځواکونو زیاتې برخې، لویه جرگه د یوې ټولنیزې کارېدونکې موسسې په توگه تایید کړې، د سولې نوښت د بري لپاره د هغې د رول پر تثبیت، د نظر اختلاف لري. د لویې جرگې دود د سیاسي، قومي او مذهبي مخالفینو پر ناروغيو هم اخته شو.

سیاسي: له دې پلوه هغه اشخاص او تنظیمي ډلې، چې له جهاد څخه نویو راپیدا شویو شرایطو، دوی د نوي سیاسي ځواک په توگه د پام وړ گرځولي دي، لویه جرگه د واک د کلاسیکو او متروکو پدیدو، د بیا ژوندی کولو وسیله گڼي. دې اند هغه وخت لار زور اخیسته، چې د لویې جرگې له نوم سره د پخواني پاچا نوم یادېده.

قومي: ځینو قومي او مذهبي لږکیو ډلو او ډلگيو ته له دې کبله، چې په لویه جرگه کې د پښتنو قبایلو (اکثریت) ونډه، د افغانستان د معاصر دولت په جوړېدو کې د دوی رول او د دې ترڅنگ د ملت په لارښوونه کې د نوموړو قبایلو اغېز زیات و، لویه جرگه د اکثریت د حقوقي واکمنۍ د توجیه حربه گڼله، چې په پای کې د دولت په اداره کې، لږکیو ته د دویم رول د ورکړې سبب کېدله. د جهاد د دوران بغاوت او د ولسواکۍ له موازینو لرې د زیاتو غوښتنو کړکېچ، د دې سبب شوی و، چې هغوی د دولت په اداره کې، په فرعي رول قانع نه شي.

دې ډلو د لویې جرگې پر وړاندې قومي چلند وکړ او ان د افغانستان په تاریخ کې یې د ((جرگه بزرگ ملی))، ((مجلس کبیر میهنی)) پر نومونو د لویې جرگې د نوم د بدلانه هڅه وکړه .

مذهبي: له دې پلوه چې بنسټپال اسلام، په لویه جرگه کې د ولس د استازو گډون، د مذهبي پوهانو د یوې اهل (حل و عقد) جرگې تر اعتبار کم گڼي، نو دې نظر هم خپل اغېز درلود. بنسټپال چې نوي د اسلامي نړۍ په تصورولو

سره، د افغانستان چارو ته داخل شوي وو، لويه جرگه يې د افغان ملتپالنې څرگندوي بلله، فکر يې کاوه اسلامي انترناسيوناليزم د ملتپالنې له نوم سره، چې په هر ډول افاده شي، مخالف دی.

که چېرې د جگړې په شرايطو کې انتخابات، چې زموږ په چاپېريال کې يوه نا آشنا پدیده ده، د يو سياسي توافق د لاسته راوړلو لپاره، چې د يو حکومت په چوکاټ کې راڅرگندېږي، منتفي وگڼل شي، د جگړې د ختمولو يا لږ تر لږه د کرکېچ د کمولو لپاره يوازې يوه لاره پاتې کېږي او هغه د لويې جرگې جوړېدل دي. په کرکېچن حالت کې د لويې جرگې د جوړېدو لپاره کېدې شي زيات شمېر دليلونه وړاندې شي. له دې جملې نه:

— د سولې او سياسي ثبات د تامين لپاره د افغاني قبيله يي ډيموکراسۍ پر اصولو برابرې، پر يوې داسې موسسې ډډه لگول چې د تاريخ په اوږدو کې يې د لېبرالې ولسواکۍ تر تجملي جوړښت څخه زيات، خپل قابليت په زبات رسولی وي.

— که چېرې لويه جرگه د يو انتقالي حکومت د ټاکلو لپاره موظفه شوې وي، انتقالي حکومت ته د سياسي او حقوقي ځواک ورکړه، هغه هم په داسې شرايطو کې، چې ځينې جهادي تنظيمونه د وسلوال جهاد د غوښتنې په پرمخبيولو سره يوازې او يوازې خپل ځان په هېواد کې د سياسي ځواک بلا منازع وارث وگڼي.

— په داسې شرايطو کې چې ټولې تنظيمي ډلې د جهاد د لسيزې په بهير کې، له بهرنيو لاسوهونکو هېوادو څخه اغېزمنې شوي، د دوديزې جرگې له لارې د سولې د ټينگښت په برخه کې، په خپله افغانانو ته د نوښت ورکړه.

— په افغاني ټولنه کې ((چوپ اکثریت)) ته د سياسي او حقوقي ملاتړ ورکړه، هغه اکثریت چې غږ يې يوازې د جگړې له ډگر څخه د باندې اورېدل کېږي. د (بې پرې کسانو) د رول ټاکنه او د نندارې له حالت څخه د هغو را ايستل.

د ناپېيلو اشخاصو، سوله غوښتونکو جهادي قوماندانانو، بوروکراتانو، د معارف او پوهنتون استادانو او د منځلارو تنظيمونو د يو نوي ايتلاف د جوړېدو لپاره د لارې لټون، د سولې د ځواکونو دا ايتلاف چې د پراخه تفاهم پر بنسټ منځته راغلی، بايد ډاډه شي، چې جگړه مار ځواکونه به په راتلونکي سياسي ژوندانه کې تجريد او ځنډې ته کړي .

— د سياسي تفاهم او سولې، لکه ټاکنې، رفرنډم او نورو د ټينگښت لپاره، د بل هر ډول پروسيجر په انډول د لويې جرگې د جوړېدو اسانتيا، په داسې شرايطو کې چې د لويې جرگې د ياد وړ جوړوونکي عناصر تر افغانستانه بهر ژوند کوي.

په کرکېچنو شرايطو (لکه د جگړې د اتلسو کلونو پر مهال) کې د لويې جرگې د جوړېدو ترکيب، د نويو غړيو غوښتنه کوي. په دې مانا چې نوي عناصر لکه د جهاد مشران، د جهاد قوماندانان، مخکښ اشخاص يا د ملي مقاومت د ځواک څرگندوي اشخاص بايد د لويې جرگې په ترکيب کې شامل شي. سربېره پر دې که بيا هم لويه جرگه تر ملي

پولو د باندې جوړه شوه، له نويو دندو، لکه د سولې د نوښت تر لاسه کول او لارښود کدر له ټاکنې سره به مخامخ وي.

لويې جرگې د افغانستان د تاريخ د ټاکلو شرايطو زېږنده دي او په طبيعي ډول د هغو شرايطو له امله، چې دا جرگې په کې جوړې شوي دي، د څومره والي او څرنگوالي له پلوه يوه له بلې سره توپير لري.

د جگړې د وخت لويې جرگې او د سولې د وخت لويې جرگې يو څه توپيرونه لري. د سولې د وخت لويې جرگې له اوسنيو ستونزو، چې افغاني ټولنه ورسره لاس او گړېوان ده مخامخ نه وي. کله که د کرکېچ او جگړې د وخت لويه جرگه وغواړي، له گډوډيو او بغاوتونو سره مقابله وکړي، بايد فردي مشخصات او له ورځنيو مسايلو سره د مقابلي لپاره سم امکانات ولري.

د گډوډۍ او ملي مشرتابه د نشتوالي په شرايطو کې، د لويې جرگې د جوړېدو غوره دليل، يو داسې حکومت ته د مشروعيت او تمثيلي ځانگړتياوو ورکول دي، چې د سولې او سياسي ثبات د ټينگښت دنده پر غاړه ولري.

ددې حکومت مشروع صيغه به، ټولې هغه ډلې چې په سپين سترگۍ سره د سياسي واک لپاره، د افغانستان د خلکو او ملت د نمايندگۍ ادعا کوي، بېوسلې کړي او نړيواله ټولنه په ځانگړي ډول د ملگرو ملتو سازمان به، د لويې جرگې د باور وړ اجرائي ځواک د پېژندنې له واقعيت سره مخامخ کړي.

مهمه پوښتنه داده، چې د جگړې او سياسي گډوډۍ په شرايطو کې به څوک د لويې جرگې د جوړېدو واکمنه سرچينه وي؟ که د افغانستان د نوي دولت له موسسې جرگې او نورو لويو جرگو څخه، چې د بهرني يرغل پر وړاندې يې د ملي مقاومت لارښوونه کوله، په استثنايي توگه تېر شو، نورې لويې جرگې د افغانستان د واکمنو له خوا په هېواد کې د سولې او سياسي ثبات په حالاتو کې جوړې شوي دي. په داسې حال کې چې هېڅ يوه جنگيالي ډله او د کابل اداره، د حقوقي دلايلو په وړاندې کولو سره نه شي کولای د مشروعيت مدعي شي. موږ بايد د افغانستان د معاصر تاريخ په رڼا کې ماضي ته مراجعه وکړو دا سرچينه چې د لويې جرگې په شان يوه تاريخي پدیده او د يو ډول مشروعيت څرگندويه ده. د پخواني مشروعيت ځينې ممثلي سياسي شخصيتونه، له هغې جملې نه يو هم پخوانی پاچا دی، د لويې جرگې په جوړېدو کې د پخواني پاچا، د واک د غوراوي لپاره کولای شو گڼ شمېر دلايل وړاندې کړو، له هغې جملې نه:

—پاچا د لويې جرگې د جوړېدو په برخه کې د زده کړو (کسبي) حقوقو لرونکی دی، نوموړي د خپل سلطنت پر وخت لږ تر لږه درې لويې جرگې (۱۹۴۱، ۱۹۵۵، ۱۹۶۴) جوړې کړي دي.

– که د ۱۹۷۳م کال کودتا، چې د سلطنت د ړنگېدو سبب شوه، د نوي مشروعیت پیل وگڼو، د سلطنت پخوانی مشروعیت یې د جمهوریت د مشروعیت تر شعار لاندې راوست، اوس د جمهوریت د مشروعیت د ممثل واکمن د نشتوالي له کبله، پاچا د یو اغېزمن عنصر په توگه یو ځل بیا مشروعیت پیدا کوي.

د اروپا په تاریخ کې تر ټولنیزو او سیاسي کړکېچونو وروسته د پخواني مشروعیت د بیا اعدامې لپاره کولای شو، لږ تر لږه دوه بېلگې وړاندې وړاندې کړو:

– په فرانسه کې د لوی انقلاب (۱۷۸۹م) تر پېښېدو وروسته، چې سیاسي او ټولنیز کړکېچ یې منځته راوړ، اتلسم لويي د سلطنت مشروعیت د اعدامې په ارمان او د انقلاب د تگلارو د ساتنې په هیله، د چارو واگې په لاس کې واخیستې (Rest auration- ریسټوراسیون).

– په اسپانیا کې د فرانکو په مشرۍ د ملي متحدې جبهې او جمهوري حکومت ترمنځ تر خونړیو جگړو وروسته، چې د (۶۰۰۰۰۰) کسانو د وژنې سبب شوې، جمهوري حکومت سیاسي واک واخیست، د وراثت قانون پر ۱۹۷۴ کال، د سلطنت د مشروعیت اعاده تایید کړه، فرانکو پر ۱۹۷۵ کال لومړی جان کارلوس خپل ځای ناستی وټاکه.

خو په افغانستان کې پاچا یوازې په اوسنیو اضطراري شرایطو کې د مشروعیت وړ او د لویې جرگې د جوړېدو واکمنه مرجع ده. د راتلونکې سولې په شرایطو کې، له ډیموکراتیکو لارو چارو څخه د نوي مشروعیت په ټوکېدو سره به، د پخواني مشروعیت د پدیدې عمر پایته ورسېږي، یو دا وي چې خلک د ازادو ټاکنو له لارې پخوانی مشروعیت ومني. په هر حال! په افغانستان کې به هېڅکله د سلطنت د اعدامې لپاره ملي او نړیوال شرایط مساعد نه وي.

په پایله کې په کړکېچونو شرایطو کې پر لېبرالي ډیموکراسۍ (لکه ټاکنو) ډډه لگول، چې زموږ ټولنه د هغې په گټه بلده نه ده او پرله پسې جگړې، په سیاست کې تورې ته لاس اچول پر یو واکمن قانون بدل کړي، امکان نه لري. د جگړې د ۱۸ کلونو تجربې وښودله، چې د مقاومت د ځواکونو ترمنځ د یو تفاهم پر بنسټ د یو سیاسي ایتلاف جوړېدل په همغه اندازه مشکل دي، لکه پر ۱۹۹۲ کال د مقاومت د ځواکونو او د کابل د ایتلافي ادارې ترمنځ روغه جوړه.

د هر حکومت د اغېزمنتوب او اوتوریتې د تامین لپاره، چې غواړي په هېواد کې له سیاسي ثبات او په بهر کې له نړیوال باور څخه برخمن شي، باید مشروع صیغه، حقوقي او اخلاقي ځواک ولري. ددې ځواک د ورکړې مرجع لویه جرگه ده. د سولې نوښت باید لویې جرگې ته وسپارل شي. باید پرې نه ږدو، چې د افغاني قبیلې یې ولسواکۍ او د افغانستان د معاصر دولت د ټوکېدو اصیله موسسه، د ځینو داسې خلکو د ولولو پر ناروغۍ اخته شي، چې د افغانستان د ټولنیز او سیاسي ژوند جوړښت او چوکاټ ته په لنډ فکری، کینې او خیرنو سترگو گوري.

که نن لویه جرگه د مشروعیت د اعادې، د سولې او سیاسي ثبات وسیله نه شي، د یوې تاریخي پدیدې په توګه به خپل ارزښت له لاسه ورکړي او هغه وخت به افغاني ټولنه د خپلو ستونزو د حل لپاره، له یوې نه جبرانېدونکې سازمانې تشې سره مخامخ شي.

دوه- د دولت د حقوقي ستونو په تثبیت کې

د لویې جرګې رول: د افغانستان په لرغوني تاریخ کې، د مرکې او جرګې دود ژورې ریښې لري. د لاسته راغلو اسنادو له مخې د مسیح تر زېږېدو نږدې درې زره کاله دمخه، لومړنۍ جرګه په بلخ کې جوړه شوه او ((یما)) یې د پاچاهۍ لپاره غوره کړ.

تر میلاد دمخه پر ۳۲۷ کال د هرات، بلخ، کندوز او فاریاب په ښارونو کې د سکندر مقدوني یرغلګرو لښکرو پر ضد د مقاومت لپاره ولسي جرګې جوړې شوې.

په ۱۳ میلادي پېړۍ کې د جلال الدین تر مشرۍ لاندې د بامیانو، غزني او پروان، سیمه ییز مشران، د چنگېز د یرغل پر وړاندې جرګې ته سره کېناستل، خو د بهرني یرغل پر وړاندې د افغانستان د خلکو پاڅون تل د جرګې د پرېکړې پایله (نتیجه) نه وي. ددې پاڅونونو زیات شمېر د خلکو د ناڅاپي او په خپل سر عکس العمل له مخې منځته راغلي دي. لکه په ۱۶مه پېړۍ کې چې روښانیانو د مغلو د واکمنۍ پر ضد پاڅون وکړ، دې پاڅونونو ته د ایمل خان او خوشال خان په مشرۍ پښتنو قبایلو تر ۱۷مې پېړۍ دوام ورکړ.

د ۱۷مې پېړۍ په پای کې د محمد زمان خان او ذوالفقار خان تر لارښوونې لاندې د هرات خلکو د صفوي واکمنۍ پر وړاندې جګړې ته را ودانگل.

بالاخره د ۲۰مې پېړۍ په پای کې د هېواد ټولو خلکو د شوروي اتحاد د یرغل پر وړاندې په زړورتیا سره مقاومت وکړ.

د مغلو پر ضد د روښانیانو، د صفویانو پر وړاندې د هرات د ابدالیانو او د شورویانو پر ضد د افغانستان د ټولو خلکو پاڅون، خپلواک او خپل سړی غورځنګ و او د کومې مهمې جرګې له مخې، چې په تاریخ کې دې ثبت وي، نه دی تر سره شوی.

تر ۱۸ مې پېړۍ دمخه جرګو په عام ډول د بهرني یرغل پر وړاندې د تیت و پرکو سیمه ییزو مقاومتونو د لارښوونې دنده پر غاړه لرله او دېرې سراسري او ملي صبغې یې نه لرلې؛ د لویې جرګې دا وروستۍ بڼه یې خپله کړې نه وه.

لویه جرګه د یوې ممثلي جرګې، ملي جرګې او د افغانستان د معاصر دولت د جوړونکې جرګې په توګه، پر ۱۷۴۷م کال د کندهار ښار په منځ کې جوړه شوه. دې لویې جرګې دنده لرله، چې له یوه پلوه د ایران د صفوي دولت پر وړاندې، د افغانستان د خپلواکۍ اعلان وکړي او له بله پلوه د هېواد لپاره مشر وټاکي.

که چېرې د ۱۹۴۷ کال (د کندهار شیر سرخ لویه جرگه) په هېواد کې د تمثیلوونکو لویو جرگو پیل وگڼو، د ۲۵۰ کلونو په اوږدو کې پر ملي مسایلو، د خبرو اترو لپاره لږ تر لږه دولس لویې جرگې جوړې شوي دي. په دې شمېر کې د کمونیستي نظام لویې جرگې، چې تشریفاتې بڼه یې لرله او د وخت د حکومتونو د پالیسیو د تایید لپاره مخکې تر مخې دنده ورسپارل شوې وه، شاملې نه دي.

له پورتنیو خبرو څخه څرگندېږي، چې افغانستان په منځني ډول په هرو نږدې ۲۰ کلونو کې یوه لویه جرگې لرلې ده. لویې جرگې په هېواد کې د دودیزو (تعاملي) حقوقو زېږندې دي او د قبیلې یې دیموکراسۍ د نظام په سیوري کې، د افغان ملت د ارادې، سیاسي او حقوقي څرگندوی بلل کېږي.

کولای شو لویې جرگې د هغو د دندو له مخې پر دوو ډولونو ووېشو:

لومړۍ - هغه لویې جرگې چې د مرکزي حکومت د نشتوالي په شرایطو کې، د بهرني يرغل پر وړاندې، د ملي مقاومت د لارښوونې لپاره جوړې شوي دي.

دویم هغه لویې جرگې چې د مرکزي حکومت په شتوالي کې، د ملي مسایلو په باب، د خبرو اترو لپاره جوړې شوي دي.

لومړۍ - ځینې لویې جرگې هغه وخت، چې هېواد د بهرني يرغل له خطر سره مخامخ او مرکزي حکومت موجود نه و او یا تر بهرني واک لاندې و، دملي مقاومت د لارښوونې لپاره جوړې شوي دي. دا لویې جرگې دا دي:

۱۷۴۷- د شیر سرخ مزار لویه جرگه: په دې جرگه کې له مغلي او صفوي واکمنۍ څخه، د افغانستان خپلواکۍ اعلان شوه.

۱۸۴۱- د کابل لویه جرگه: چې د افغان او انګلیس د لومړۍ جګړې لارښوونه یې وکړه.

۱۸۷۸- د غزني لویه جرگه: چې د افغان او انګلیس د دویمې جګړې په بهیر کې یې، د ملي مقاومت لارښوونه وکړه.

۱۹۸۰- د پېښور لویه جرگه: چې له یو واحد مرکز څخه یې، د شوروي پرضد، د افغانستان د خلکو د جهاد د سوق او ادارې نیت لاره، خو د بهرنيانو د لاسوهنې له امله په دې کار کې بریالی نه شوه.

نوموړې جرگې د ملي حاکمیت او سراسري حکومت د نشتوالي په شرایطو کې جوړې شوي دي. دې لویو جرگو د ملي مقاومت د تیت و پرکو ځواکونو په یووالي، پیوستون او د ملي تفاهم د لارو چارو په برابرولو کې ډېره مرسته وکړه.

پورتني لويې جرگې پر داسې وخت جوړې شوي، چې په هېواد کې مرکزي حکومت موجود نه و او دين د افغانستان د گڼ قوميزه ټولني د وصلوونکي توکي په توگه، د جهاد لپاره وکارېده او د ملي روحيې د ځواکمنۍ، سولې او سياسي ثبات لپاره يې لاره اواره کړه.

دې سره سره دې لويو جرگو د يو واحد ملت په چوکاټ کې، د بېلابېلو قومونو په يو ځای کولو سره، د افغان ملت جوړونې تاريخي لاملونه برابر او د ملي دولت د جوړېدو لپاره يې لاره اواره کړه.

دويم- لږ تر لږه اته لويې جرگې په داسې شرايطو کې جوړې شوي، چې هېواد کې مرکزي حکومت موجود و. پر دې وخت لويې جرگو د واکمنې ډلې او خلکو ترمنځ د اړيکو تامينوونکي رول ترسره کړی او واکمنې ډلې ته يې د ټولنيز ځواک په ورکړې سره، د هغو پرېکړې تضمين کړي دي.

نوموړې لويې جرگې په خپل وار سره د دندو له مخې په دوه ډوله دي:

يو هغه لويې جرگې، چې د افغانستان د بهرني سياست د اصولو د ټاکنې او بل د موسسانو لويې جرگې، چې د هېواد اساسي قوانين يې وضع کړي دي.

الف- درې لويې جرگې، چې د افغانستان د بهرني سياست د کړنو د تثبيت دنده يې لرله، په لاندې ډول دي :

۱۹۱۶م کال د کابل لويه جرگه (د حبيب الله سلطنت) او ۱۹۴۱م کال د کابل لويه جرگه (د محمد ظاهر شاه سلطنت). دا دوه لويې جرگې د لومړۍ او دويمې نړيوالې جگړې په اړه، د افغانستان د دريځ د ټاکنې لپاره جوړې شوي دي. درېيمه لويه جرگه په کابل کې پر ۱۹۵۵م کال (د ظاهر شاه وخت) جوړه شوه، په اجنډا کې يې د پښتونستان مساله، د افغانستان د دفاعي بنسټ پياوړتيا او د ((سنټو)) د پکت په باب، د دولت د دريځ څرگندول، شامل وو.

نوموړې درې جرگې، چې مور يې نومونه واخيستل، د بهرنيو مسايلو په باب، د افغانستان د دولتي واکمنۍ د واک د حق د حقوقي ستونو د ټينگښت او تثبيت تمثيلوونکې دي.

له هغو لارښوونو څخه چې دې لويو جرگو، د افغانستان د بهرني سياست په باب، د وخت حکومتونو ته کړي، داسې څرگندېږي، چې لويې جرگې د هېواد د بهرني سياست د ټاکنې، تر ټولو لوړې مرجعې دي.

سربېره پر دې لويې جرگې د افغانستان د ناپېيلي سياست د ټاکنې لوړ مقام او هم نوښتگرې گڼل کېږي. د افغانستان د ټولو حکومتونو له خوا، چې له خپلواکۍ څخه د شوروي تر يرغل پورې (۶۰) کاله يې د چارو واگې په لاس کې اخيستي، د لويې جرگې له خوا، په دوديز ډول، د ټاکل شوې ناپېيلې تگلارې، درناوی کېده.

ب- د موسسانو لويې جرگې، چې د اساسي قوانينو د تدوين او بدلون (تعديل) لپاره جوړې شوي دي، په لاندې ډول دي:

_۱۹۲۸م کال د پغمان لويه جرگه (د اعليحضرت امان الله خان وخت).

_۱۹۳۱م کال د کابل لويه جرگه (د نادرشاه وخت).

_۱۹۶۴م کال د کابل لويه جرگه (د محمد ظاهرشاه وخت).

_۱۹۷۸م کال لويه جرگه (د سردار محمد داود خان وخت).

هغه قوانين چې د پورتنیو لویو جرگو په وسیله تصویب شول، د افغانستان د دولت حقوقي بنسټونه یې ټینګ کړل. د ۱۹۲۳م کال جرگه پر داسې وخت جوړه شوه، چې د افغانستان د خپلواکۍ تر گټلو یوازې څلور کاله تېرېدل او شاه امان الله د مشروطه غوښتونکو د کړۍ، چې د محمود طرزي له خوا یې لارښوونه کېدله، د اصلاح غوښتونکو تلقیناتو تر سخت اغېز لاندې و.

خپلواک افغانستان باید د ملي ژوند د اصولي تنظیم او هم په نړیواله کچه د پېژندنې لپاره په خپلو پولو (حاکمیت) کې د حقوقو دولت ETAT DE DROIT ستنې ټینګې کړې وای. دا کار د ۱۹۲۳م کال د اساسي نظامنامې په واسطه ترسره شو. دې نظامنامې د لومړي ځل لپاره، په هېواد کې د پارلماني نظام د بنسټ ډبره کېښوده. د اساسي نظامنامې په واسطه، د دولت د شورا په نوم د جرگې (مجلس) وړاندوینه وشوه، چې په هغې کې د حکومت او خلکو استازي راټول شوي وو. شورا غالباً د مشورې واک درلود، خو کله کله یې د نظامنامو په اوډنې (تدوین) هم لاس پورې کاوه، د دولت شورا په واسطه نږدې دولس نظامنامې وضع شوې.

که څه هم د دولت شورا د یو مېرن (عصري) پارلمان په شان حکومت ته د باور رایې د ورکړې او د اجرائیوي ځواک د کنټرول، دود واکونه نه لرل، خو له کومه ځایه چې دا د ملي ژوند د تنظیم لپاره، د لومړنیو مېرنو نظامنامو اصلي مرجع گڼل کېږي، کولای شو هغه د پارلماني او شاهي نظام د بنسټ لومړۍ ډبره وبولو.

حکومت له هغو وزیرانو څخه جوړ شوی و، چې نېغ په نېغه د پاچا له خوا ټاکل کېدل او پاچا ته یې مسوولیت درلود، نه د دولت شورا ته، چې په خپله د اجرائیې او مقننه ځواک ترکیب و.

د شاه امان الله د وخت اساسي نظامنامې په حقیقت کې په یوه ناوړه ټولنیز چاپېریال کې د مشروطیت، دیموکراسۍ او د قانون حکومت، د ځوانو پلویانو د ټینګو تگلارو ښکارندوی بلل کېږي، چې په ملي کچه یې د بنسټیزو سمونونو رامنځته کول، د یو ځواکمن او اغېزمن مرکزي دولت د جوړېدو غوښتنه کوله. هغه ارتجاعي بدلونونه، چې ۱۹۲۳م کال د اساسي نظامنامې په متن کې د ۱۹۲۸م کال د پغمان د لویې جرگې له خوا رامنځته شول، په څرگند ډول په ډاگه کړه، چې د اساسي نظامنامې روحیې، د خلکو له روحیې سره سمون نه درلود.

پر ۱۹۲۹م کال د سقاو زوی حبيب الله اړو دوړ، دا ټکی نور هم زبات کړ، چې د مشروطیت او د قانون حکومت اصول لا دومره ټینگ شوي نه وو، چې د دولتي نظام د ستونو د گډوډۍ او ړنگېدنې مخه ونیسي.

د ۱۹۳۱م کال (د نادر شاه وخت) لویې جرگې، نوی اساسي قانون رامنځته کړ، دا اساسي قانون د شاه امان الله د وخت د اساسي نظامانو په پرتله پرمختللی و او د ټولو هغو موسسو جوړښت، چې په نوي دولت کې یې باید یو اساسي قانون یادونه وکړي او د واک پولې یې وټاکي، په دې قانون کې یې وړاندوینه شوې وه، د دې اساسي قانون په رامنځته کېدو سره په حقیقت کې افغانستان د امانی پېر له ټاکلي سلطنت څخه، مشروطه سلطنت ته ولېږدېده.

له دې اساسي قانون سره سم د درې گوني دولتي ځواک ترمنځ پولې وټاکل شوې. د قانون جوړولو جرگه (مجلس) له حکومت څخه بېله او د دوو خونو لرونکې شوه. پارلمان د قانون جوړولو دنده پر غاړه واخیسته او کولای یې شول په ځینو برخو کې د حکومت څارنه وکړي. پارلمان حق لاره هغه نړیوال تړونونه، چې د حکومت له خوا لاسلیک شوي وو، تصویب او یا رد کړي.

حکومت د شاه له خوا ټاکل کېده او باید له پارلمان څخه یې د باور رايې اخیستلای. حکومت د کورني او بهرني سیاست لارښوونه کوله او له بهرنيو هېوادو سره یې تړون لاسلیک کولای شو.

شاه د لوړ حاکم په توگه د دولتي جوړښت په سر کې په یو ډول د عامه موسساتو د کړنو څارنه کوله. سکه د شاه په نوم جوړېدلې او خطبه د شاه په نوم لوستل کېده. ده د لویې جرگې او پارلمان د پرانیستو واک درلود او عادي قوانین یې توشیح کول.

د ۱۹۳۱م کال په اساسي قانون کې یو څپرکی د خلکو حقوقو او دندو ته ځانگړی شوی و.

د ۱۹۶۴م کال (د ظاهر شاه د سلطنت وخت) لویې جرگې بل اساسي قانون تصویب کړ. دا اساسي قانون د منځپانگې (محتوا) له مخې بډای او د قانون جوړولو د جوړښت له پلوه تر ټولو دقیق او اساسي قانون دی، چې افغانستان ورڅخه تر خپلې خپلواکۍ وروسته برخمن شوی دی.

ددغه اساسي قانون له حکمونو سره سم، په دقیقه او څرگنده توگه، له حکومت څخه د سلطنت په تفکیک سره په انګلو- ساکسون ډول د پارلماني نظام وړاندوینه وشوه.

پارلمان له دوو خونو سره پاتې شو. د پارلمان د قانون جوړولو ساحې زیاتې څرگندې شوې او د پارلمان له خوا د حکومت د څارنې چارې ډېرې مشخصې شوې. پارلمان په داسې حال کې، چې حکومت ته یې د باور رایه ورکوله، له حکومت څخه د باور د بېرته اخیستو واک پیدا کړ. پارلمان کولای شول په ځینو برخو کې له حکومت څخه پوښتنې وکړي.

د حکومت او سلطنت توپیر وشو او له سلطنتي کورنۍ څخه په حکومت کې د گډون حق واخیستل شو. د لومړي ځل لپاره د اساسي قانون په واسطه د سلطنتي کورنۍ غړي تعريف (وپېژندل) شول.

صدراعظم د شاه له خوا ټاکل کېده. نوموړي د کابينې وزیران ټاکل او وروسته یې له پارلمان څخه د باور رایې غوښتنه کوله. صدراعظم په حقیقت کې د سلطنت او نورو عامه اورگانونو ترمنځ د وصل کړۍ گڼل کېدله. نوموړي د وزیرانو جرگې ریاست پر غاړه درلود.

شاه له هغو اجرائي واکونو څخه، چې په پخواني اساسي قانون کې یې ورڅخه گټه اخیستله، بې برخې شو. سلطنت زیاتره تشریفاتي بڼه غوره کړه. د شاه واک هغه څه ته را لڼد شو، چې معمولاً په پارلماني نظامونو کې د دولت په ریاست پورې اړه نيسي. (د قوانینو توشیح، د اضطراري حالت اعلان، د لویې جرگې او پارلمان پرانیستل او نور...).

په دې اساسي قانون کې د لوړې قضایي مرجع په توگه، د سترې محکمې جوړېدل منځته راغلل. قاضي القضاة د شاه له خوا ټاکل کېده. ددې اساسي قانون بل نوښت، د اساسي قانون په متن کې د لویې جرگې د جوړښت داخلول و، د لویې جرگې جوړښت، د ولایتونو او جرگو د رئیسانو، د شورا د غړو او د شاه له خوا د انتصابي اشخاصو په گډون جوړ شو.

لویه جرگه، خپل منل شوي قانوني جوړښت سره سم هېڅکله جوړه نه شوه. د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون د یوې پوځي کودتا په څرگندېدو سره لغوه شو. افغانستان په خپل تاریخ کې د لومړي ځل لپاره د جمهوري نظام تر سیوري لاندې راغی. د دې نظام ارکان د هغه اساسي قانون په واسطه تنظیم شول، چې د ۱۹۷۸م کال د لویې جرگې له خوا تصویب شوی و.

د لومړي ځل لپاره د پارلمان د دوو خونو دودیز سیستم پر یو اتافه سیستم واوښت. دا لومړی ځل و، چې په دولتي جوړښت کې د صدارت مقام له منځه لاړ او د دولت د ریاست او د حکومت د ریاست دندې سره یوځای شوې.

جمهور رئیس د لویې جرگې له خوا ټاکل کېده، نوموړي د ملي انقلاب د گوند د مشر په توگه د دولت، حکومت او ملي شورا د لارښوونې واک په لاس کې لرلې. د واکمنو طرحه دا ډول وه، چې د ټاکنو په صورت کې باید د ملي انقلاب گوند د یوازیني رسمي او پېژندل شوي گوند په توگه، د یو اتافه پارلمان زیاتې څوکۍ ونيسي او هغه حکومت ته د باور رایې ورکړي، چې ستره برخه یې په خپله له همدې رسمي گوند څخه جوړه شوې وي.

د ۱۹۷۸م کال اساسي قانون په حقیقت کې د جمهوریت لارښود یانې سردارمحمد داود ته د ټول دولتي واک د راټوکېدو تمثیلوونکی و. سردارمحمد داود په خپل لاس د ټول واک د اخیستلو له لارې د کمونیستانو پر وړاندې، چې د مېرینانو په شان یې د دولت په اورگانونو کې لارې کړې وې، خپل ځان جگړې ته تیاراوه.

☒☒☒

لکه څنگه چې یادونه وشوه، لویو جرگو د وروستیو ۲۵۰ کلونو په اوږدو کې د دولت د حقوقي ارکانو په تنظیم کې له ډېرو لومړنیو اساسي قوانینو څخه نیولې بیا د بشپړو اساسي قوانینو تر تدوین پورې او په ځینو برخو کې د دې قوانینو د وضع کولو له لارې ستر رول لوبولی دی.

د شاه امان الله له اساسي نظامنامې پرته، نورو ټولو اساسي قوانینو د عبارت په بدلون سره واکمني په ملت پورې تړلې گڼلې.

د ۱۹۶۴م او ۱۹۷۸م کلونو اساسي قوانینو په خپلو متنونو کې لویې جرگې د ملي او دولتي واکمنۍ تر ټولو لوړې ممثلي گڼلې دي. ټولو اساسي قوانینو د دولت د سیاسي نظام بڼه یا شاهي او یا جمهوري ټاکلې ده او ځینو یې د واک د لېږد لاره تثبیت کړې ده. گردو اساسي قوانینو د مرکز او ولایتونو ترمنځ د واک په وېش کې مرکزي سیستم غوره بللی دی.

په افغانستان کې د دوه نیمو پېړیو په بهیر کې د لویو جرگو تر جوړښت وروسته، لومړی ملي دولت راوټوکېده او وروسته دې دولت پورې تړلي رژیمونه له ټاکلي (محدود) سلطنت څخه مشروطه او پارلماني او په پای کې د جمهوریت نظامونو ته پورته شول.

دې پورته لویو جرگو د تاریخ په اوږدو کې د برحالیو حکومتونو د واک په شرایطو کې، د سولې او جگړې، کورني او بهرني سیاست په برخو کې د واکمنو پرېکړو ته مشروعیت ورکړی دی.

پر کوم وخت، چې په هېواد کې مرکزي حکومت موجود و، د افغاني ټولنې د حقوقي نظام په طرح کې د لویې جرگې رول د هغه باور په معیار پورې تړلی و، چې د واکمنو ډلو له خوا د لویو جرگو پرېکړو ته ورکړ شوی دی. دا باور د وخت او ځای او د واکمنو د سیاسي مزاج تر اغېزو لاندې یو شان نه و، خو په هر حال! واکمنو ډلو له دې کبله، چې خپلو پرېکړو ته اجرائي بڼه ورکړي، ناچار وو، په پراخه معیار د لویو جرگو پرېکړو ته، چې په هغو کې د خلکو رایې او زیات نظرونه منعکس شوي وو، درناوی وکړي. له دې پرته واکمن د دولت د هیلو او غوښتنو په برخه کې، د خلکو له خوا له ستونزو سره مخامخېدل او د لویې جرگې له جوړېدو څخه، د مقاماتو لرلې هیله نه پوره کېدله.

سره له دې چې لویو جرگو په هېواد کې د حقوقو د دولت په جوړېدو کې بنسټیز رول لرلی دی، خو کله داسې هم پېښ شوي، چې د واکمنو ډلو اجرائت، د لویې جرگو له خوا د تصویب شوي اساسي قانون د څرگندو کړښو او یا د لویو جرگو د لارښوونو خلاف وي. په ځانگړي ډول د اساسي قوانینو هغه برخې، چې د خلکو حقوقو او ازاديو تنظیم ته ځانگړې شوې وې، یوازې د تیورۍ او روښنفکرۍ د هیلې تر بریده پاتې شوې او د اساسي قانون له متن څخه یې د ټولنې عملي ژوندانه ته لاره پیدا نه کړه.

سربېره پر دې د لویو جرگو له خوا تصویب شوي اساسي قوانین، د واک د سوله ییزې او قانوني لېږدونې په برخه کې، پر ۱۹۲۹م کال (د سقاو د اړ دور)، پر ۱۹۷۳م کال (د سردار داود کودتا) او پر ۱۹۷۸م کال (د کمونیستي کودتا) په واسطه ناکام شول.

خو دې سره سره په افغاني ټولنه کې د ملي مسالو د حل لپاره، د یو عمومي او سراسري ارمان په توګه، د لویې جرګې د جوړولو دود اوس هم خپله ځواکمني لري. کمونیست رژیم، د ملي هویت له دښمنۍ سره سره دوه ځله پر ۱۹۸۵م او ۱۹۸۷م کال په مسخه شوي ډول لویې جرګې جوړې کړې او اوس تر شلکلنې جګړې وروسته اسلامي ډلې، چې له ملي دودونو سره پر جګړو اخته وې، د هېواد د اوسني کرکېچ د حل، د حقوقو د دولت او د قانون د واکمنۍ د ټینګښت لپاره تر هر چا زیات د لویې جرګې د جوړېدو خبرې کوي.

هـ- سیمه پالنه او ملتپالنه:

په ۱۹مه پېړۍ کې د فرانسه یي مورخ او ټولنپوه ((ارنست رنان)) په اند، په یوه بشري ټولنه کې د یو ملت زېږېدنه د هغه ((د واحد ټولنیز وجدان)) او ((ګډ ملي روح)) له یو ځای کېدو څخه رامنځته کېږي. دا ګډ روح، چې کله په یوه واحد ټولنیز تن کې راټول شي، د تاریخ په لوړو ژورو کې د خپلې شتمنۍ لپاره، د ملت د دفاع د هڅو سرچینه ګرځي او د ملت د ژوند دوام له تېر څخه نن او له اوسمهاله راتلونکي ته تضمینوي.

د افغانستان د تاریخ لوستنه دا پوره په ډاګه کوي، چې نه بهرني لامل (پردی یرغل) او نه کورنیو عواملو (د ژبې، قوم او مذهب بېلوالي) د افغان ملت واحد تن ټوټې کړی دی.

افغانستان ته له شوروي یرغل څخه راپیدا شوې جګړه او کرکېچ په هېواد کې د بنسټیزو سیاسي اختلافونو د څرګندېدو سبب شول. ددې اختلافونو په لړ کې له یو ډول انترناسیونالیزم نه د دفاع لپاره، د جګړه مارو ډلو ترمنځ، پټ او ښکاره رقابتونه موجود وو، ددې جنجال په یوه خوا کې مارکسسټ انترناسیونالیزم، چې د هېواد پالنې او ملتپالنې له ((بند)) څخه یې د ازادو انسانانو دیوې نړۍ د جوړېدو ادعا کوله، ولاړ و او بل پلو یې اسلامي انترناسیونالیزم ولاړ و، چې د وطن د مینې له وسوسې څخه د باندې یې له اسلامي امت نه د فاضلې مدینې د جوړولو ادعا کوله.

دې انترناسیونالیزم که مادي سرچینه لرله او که روحاني، په افغانستان کې د زیاتو سیاسي ډلو پام، بهرنیو هېوادونو ته واړاوه، نه د واکمنۍ د چلوونکي په توګه افغان ملت ته.

بهرنیو هېوادو ته د جنګي ډلو د لېوالتیا لامل څرګند دی: له یرغلګرو سره د تودې جګړې او خپل منځي جګړو په شرایطو کې، کېدی شي له بهر څخه د جګړې د خړوبېدو پوره سرچینې ترلاسه شي، نه له داخل څخه. ملت ته دواک

د همپښني ځواک په توگه يوازې د سولې او روغې او د هغو ديموکراتيکو معيارونو په شرايطو کې، د ټاکنو له لارې پاملرنه کېدی شي.

د سياسي ډلو بهرني لېوالتيا په داسې حال کې، چې افغان ملت يې د خپلې ارادې د څرگندولو، له سياسي وسايلو څخه څه نا څه بې برخې کړ او د ټولنيز پيوستون مزي يې يو څه سست کړل، بهرنيو هېوادو ته يې په افغانستان کې د اوضاع د څارنې او لاسوهنې پوره وسايل په واک کې ورکړل؛ افغانستان د پرديو او دښمنو هېوادونو د متضادو گټو د ټکر پر سيمه بدل شو. په داسې حال کې، چې کمونيست انترناسيوناليزم وروسته ماتې وخوړه، اسلامي انترناسيوناليزم هم له خپلې مذهبي او انقلابي ولولې نه په ملامال څېرې په زبات ونه رسېد: د سيمې اسلامي هېوادو د افغانستان خاوره د خپلو حسابونو دپاکولو لپاره ښه مناسبه وسيله وگڼله او په ډېرې چټکۍ سره ((د انترناسيوناليسټو تنظيمونو)) په واسطه، د خپلو ((ملي گټو)) ((د دفاع لپاره)) په افغانستان کې يو د بل پر ضد اخته شول.

دا خبره هم بايد له پامه ونه غورځول شي، لکه څنگه چې تنظيمونو دعوه لرله، هغومره انترناسيوناليسټ نه وو. د هغو زياتره د قوم او قبيلې په منځ کې جوړ شوي وو، نه د ملي او نړيوال محور په چوکاټ کې. له انترناسيوناليزم څخه دفاع، تنظيمونو ته د هغوی د تنظيمي يانې قومي موضوعو د ټينگښت لپاره، د بهرنيو او نړيوالو مرستو د لاسته راوړلو وسيله وه. د وطن نومونه (اصطلاح) په ولسي فرهنگ کې د سيمې او ځای په مانا کارېدلې ده، له وطن څخه دفاع له سيمې څخه د دفاع مانا ورکوي، له همدې کبله پر افغانستان باندې د شوروي يرغل په بهير کې، په داسې حال کې، چې ملي اردو له ملي اشخاصو څخه تصفيه شوه او څه چې پاتې شول هغه د ښکېلاک په خدمت کې کښېوتل، د هرې سيمې خلکو له هماغه سيمه ييز وطن څخه دفاع وکړه.

د سيمې په کچه، د سيمه ييزو قوماندانانو څرگندېدل، د دفاع د حياتي موضوع د پولو د څرگندونې او ارزونې نښه ده. په افغانستان کې کورني لاملونه په لږ اغېز او بهرني لاملونه په ډېر اغېز، د داسې يو ملي مشر د راتوکېدو پر وړاندې، چې وکړای شي د ټولو په ژبه وگرېږي او د ټولو باور خپل کړي، خنډ وگرځېدل.

په هر حال! سيمه پالنې ته د تنظيمونو له پاملرنې څخه زموږ منظور دادی، دا ټکی څرگند کړو، چې د تنظيمونو له خوا هغو خلکو ته، چې تراوسه لا د يو واحد ملت په بټۍ کې پاڅه شوي نه دي، د اسلامي انترناسيوناليزم د شعارونو ورکول، په هماغه اندازه سرسري او ننداريز ښکاره کېدل، لکه د افغاني کمونيستانو (د نړۍ پرولتاريا سره يو موټی شئ) شعار.

خو بياهم په افغانستان کې سيمه ييز استوگنځي ته لېوالتيا او نږدې کېدنه څه د مبالغې خبره نه ده. خپل اصلي استوگنځي سره مينه او لېوالتيا يوه طبيعي غريزه ده، چې په يوې لويې دايرې يانې ملت پورې د وگرېو پيوستون، له منځه نه وړي. سيمه ييزه لېوالتيا ان د اروپا د زړو ملتو ترمنځ هم په ډاگه کېږي: کله چې د مارسي (په فرانسه

کې د ولایت نوم) د فوتبال ټیم د گرونوبل (د فرانسې د ولایت نوم) پر ټیم بری وموند، ټول ډگر، د مارسي د خلکو د سندرو او ولولو په اثر، په لړزه و، دا خبره له سیمه ییزو عواطفو او ولولو پرته بل کوم تعبیر لرلای شي؟

په افغانستان کې که سیمه ییزه لېوالتیا تر اروپایي هېوادونو څخه لږه نه وي، زیاته هم نه ده. هغه څه چې دا لېوالتیا ډېره څرگندوي، د جگړې شرایط دي. تر جگړې دمخه، سیمې له خلکو سره په ننني ډول جاذبه نه لرله. په باوري توگه د جگړې له پای ته رسېدو سره به د پوهېدنې ښه زمينه برابره کړي، د ملي ارمانونو د عملي کولو لپاره د پیوستون او یووالي په لار کې به د ټولو ولولې یوځای کړي او د سیمې جاذبه به راکمه شي.

څو عوامل دي، چې د افغانستان د خلکو د ټولنیز رغښت په ټینګښت او د ملت تر ښې پورې یې په دې جوړښت کې مرسته کړې: دین، د قومونو ترمنځ د خپلوی اړیکې، گډ دود و دستور او گډ تاریخي ویاړونه له دې جملې عواملو څخه دي. د تاریخ په بهیر کې د افغان ملت له جوړونکو توکو سره باید سلطنتي نظامونه هم زیات شي. د سلطنت موسسه په حقیقت کې د ټولو پورتنیو لاملونو وصلوونکی اولارښوونکی عنصر گڼل کېږي. د شاه واک د الهي واکمنۍ تمثیل گڼل کېده. شاه او کورنۍ یې د بېلابېلو قومونو له غړو سره د خپلوی (مزاوحت) له کبله خپل ځان د قومي یووالي محور گرځاوه. دی د گډو دودونو (له هغې جملې نه د لویو جرگو) ساتونکی و، د بهرني ځواک پر وړاندې د سولې او جگړې عملي نوښت د ده په لاس کې و، د خلکو د کینې او سوله ییزې ولولې یې یوه واحد چینل ته برابرولې او کله یې د هغو ویاړونو، چې د ملت په وینولاسته راغلي وو، ساتنه کوله، (دشاه شجاع یانو حساب له دې قاعدې نه مستثنی دی).

په دې کې شک نه شته، چې د افغانستان ځینو واکمنو له ټولنیزې او سیاسي زمینې څخه د استبدادي او ارسټوکراتیک واک د راټولېدو لپاره ډېره زیاته گټه واخیسته او د خلکو د روښانولو په لاره او ملت ته د پوهې او شخصیت په ورکړه کې یې سست گامونه پورته کړل، خو دلته زموږ د خبرو موخه د سیاسي ثبات د ټینګښت په برخه کې د شاه د رول څرگندول دي، چې خپله د ټولنیز پیوستون زمينه برابروي.

افغانستان د ملوک الطوائفي نظام لرونکي هېواد په توگه، تر هغه وروسته د ټولنیز او سیاسي ثبات له نشتوالي سره مخامخ شو، د سلطنت موسسه چې له ځمکوالي (فیوډالي) رژیمونو سره سمون خوري. په داسې شرایطو کې یوې خوا ته کړ، چې د جمهوریت په چوکاټ کې لا د ډیموکراسۍ موازینو منلو ته تیار شوی نه و.

خو دې ټکي ته مو باید پام وي، چې که چېرې په راتلونکي افغانستان کې شاه (نه سلطنت) ته سیاسي رول ومنو، هغه رول به له گډوډۍ څخه د امن، سولې، ازادۍ، ډیموکراسۍ او ملي واکمنۍ پر لوري د یو پل د جوړولو تر بریده وي.

که له مطلب څخه لرې لار نه شو، په افغانستان کې د ډېرو زیاتو ناخبره او غرضي بهرنیو ژورنالیستانو او ډیپلوماتانو د نظر خلاف، د لرغوني تاریخ لرونکي یو ملت پخوانی جوړښت شته. هغه څه چې د یو ملت په توگه، د خلکو پېژندنه

ناممکنوي، په مذهبي او قومي جگړه کې يو بل سره د اخته وسلوالو ډلو شتوالي دی، ځکه نو د افغانستان خلک د هويت د تثبيت لپاره دوه لارې په مخکې لري:

— يو د جگړه مارو ډلو تر بېوسلې کولو وروسته مستقيمې، سري، عمومي او ازادې ټاکنې دي، د دې ټاکنو له لارې به مشر او ملي حکومت ټاکل کېږي او خلک به د کينه گرو ډلو له حساب څخه خپل حساب بېلوي. په دې ټاکنو کې به په باوري توگه هغه شخصيتونه او ډلې گټونکي وي، د هغه ملت ارمان، چې بې اتفاقي پرې تپل شوې وه، منعکس کړي.

په دې ترڅ کې به افغاني ناسيوناليزم ((گډ ملي روح))، د بيا را ژوندي کولو او د انترناسيوناليزم له سيستم څخه، د ازاد ملي حکومت د ټينگښت لپاره، د لوی ازمېښت له خطر سره مخامخ وي.

د وسلې لېږد او د جگړې حالت څخه ټاکنو ته مخه کول، چې زموږ په هېواد کې عامو خلکو ته يوه نا اشنا پدیده ده، عملاً څه نا څه د څو کلونو لپاره ناممکن کړي دي. له نېکه مرغه زموږ ټولنه د ډيموکراتيکو او څرگندو دوديزو بنسټونو له نشتوالي سره، چې په اضطراري شرايطو کې ملي اراده څرگنده کړي، مخامخ نه ده:

— لويه جرگه چې تاريخ يې د نوي افغانستان له راتوکېدو سره غوټه شوی، په هېواد کې د ملي واکمنۍ د ستونزې د حل لپاره منطقي ځواب دی.

لويې جرگې د هېواد د تاريخ په اوږدو کې، د قومونو د يو ځای کوونکي لوبښي او د يوه واحد ملت په چوکاټ کې د ژوند لپاره د خلکو د ډول ډول ارادو څرگندويې دي. نن ورځ د افغانستان خلک تر بل هر وخته، د لويې جرگې راتولوونکي رول ته اړتيا لري. بايد د افغاني ډيموکراسۍ تمثيلوونکې دې اصلي موسسې سره لاس يو شي او هغه د اخواني انترناسيوناليزم له جفا څخه وژغورل شي. افغان ملت د خپل لاسه تللي ځواک، د بيا ترلاسه کولو لپاره، دوديزو ډيموکراتيکو پديدو ته چې لويه جرگه له هغې جملې څخه ده، زياته اړتيا لري. دې پديدو ته په پاملرنې سره، دا پديدې هغه ملت ته، چې په سوسيولوژيکه مانا همدا اوس ژوندي دی، په سوله کې د ژوند ځواک او مشروعيت وربښي.

د افغانستان د خلکو هوشيارۍ او ځواکمن ملي احساس، په پای کې، Olivier Roy (فرانسې يي افغانستان پېژندونکی)، په افغانستان کې د ملت د شتوالي په باب، د ترديد له حالت څخه بهر کړ. دی د ((ډپلوماتيک لوموند)) مياشتنۍ خپرونې په ۴۷۲ مه گڼه کې د افغانانو د ژوندي ملي احساس شتوالي ته داسې اشاره کوي: ((يو له هغو ټکو څخه، چې په افغانستان کې شخړه له نورو نژادي شخړو څخه، چې په نړۍ کې د کمونيزم تر ړنگېدو وروسته راپيدا شوي، بېلوي، دا دی، چې په افغانستان کې يو گوند هم د قومي ناسيوناليزم مدعي نه دی، د کورنۍ خپلواکۍ غوښتنه نه کوي او د خپلواکۍ او يا بهرنيو هېوادو پورې د خپل ترښت خبرې نه کوي)). د يوه بهرني له خولې، نو تر دې زيات غوڅ او پراخ بل اعتراف ته اړتيا نه شته.

و- د سلطنت موسسه: پر مذهب، واکمن قوم او ځمکوالی (فیوډالیزم) ډډه لگوي.

یو- مذهب: د افغانستان پخوانیو اساسي قوانینو څرگندوله، چې شاه باید مسلمان او حنفي مذهبى وي. په افغانستان کې اولی الامر د اسلامي شریعت د ساتنې او پالنې مسوولیت پر غاړه درلود. تاج په مذهبي مراسمو سره د شاه پر سر ایښودل کېده. خطبه د ده په نوم ویل کېدله او سکه د ده په نوم جوړېدلې. شاه ته بیعت کول، له شرعي پلوه، په یو ډول، د ده واک ته د مشروعیت ورکولو مانا ورکوله.

دوه- واکمن قوم او د هغه پر جوړښت باندې

واکمن تعاملات: واکمنان (معمولاً شاه) به تل د افغاني ټولنې په جوړښت کې اکثریت او واکمن قوم ته منسوب و او همدې قوم له شخړې پرته، د واک تمثیل کړی دی، دا واکمن او اکثریت قوم پښتانه وو، چې د افغانستان د ۱۸مې پېړۍ حماسي او سیاسي تاریخ یې جوړ کړ او د افغانستان د معاصر دولت بنسټ یې کېښود. دوی د ۱۹مې او ۲۰مې پېړۍ په اوږدو کې د خپلواکۍ او ځمکنۍ بشپړتیا د ساتلو لپاره د هېواد د نورو قومونو د مبارزې لارښوونه وکړه.

د افغانستان پخوانیو شاهانو ددې لپاره، چې د هېواد گڼ قومیزه ټولنې ته سمون او یوړنگي ورکړي، (د نورو قومونو؛ اغېزمنو قومونو او قبایلو ته منسوبو بېلابېلو ښځو سره یې په منکوحه او صیغه یې ډول ودونه کول او په دې ډول د لویو کورنیو د جوړښت په منځ کې پاتې کېدل، کله هم د شاه تر مړینې وروسته د سلطنت د واک د ترلاسه کولو لپاره د وراثت د مدعیانو ترمنځ لویې جگړې کېدلې او د ملي یووالي، قومي انډول او سیاسي ثبات د تامینونکې وسیلې په توگه یې، د سلطنت رول یو څه کمه. اکثریت او واکمن قوم د ځینو گټورو ټولنیزو تعاملاتو په لرلو سره، په هېواد کې له نورو قومونو او قبایلو څخه بېلېده، دا تعاملات د قبیلې یې ژوند چوکاټونه گڼل کېږي، له جرگې، مرکې، ننوتې او تیرې څخه عبارت دي.

۱- جرگه: د سیمه ییزو او ملي مسایلو د حل د وسیلې په توگه د افغاني دیموکراسۍ تر ټولو اصیله پدیده ده. که چېرې جرگه په یوه محدوده جغرافیایي سیمه کې دیوې قومي (قبیلې یې) ستونزې د حل لپاره جوړه شي. قومي یا قبیلې یې جرگه بلل کېږي او په هغې کې د یوې سیمې، سیمه ییز استازي گډون کوي. په داسې حال کې که جرگه د یو ملي او د ټولو د علاقې وړ موضوع په باب، د پرېکړې لپاره جوړېږي ((لویه جرگه)) گڼل کېږي.

د قومي جرگې جوړېدل هغه وخت رامنځته کېږي، چې د دوو لوریو، اشخاصو یا ډلو ترمنځ د یوې ستونزې حل په پام کې وي. جرگه په افغاني دود او عنعنې کې لوړ ټولنیز مقام لري. د جرگې پرېکړه او حکم د قانون حیثیت لري، د جرگې له حکم غاړه غړونکي له (عامه) اخلاقي غندنو او سزا سره مخامخېږي.

جرگه د شخړې له دواړو غاړو څخه لازم واک اخلي او د خپل حکم د عملي کولو د تضمین په توګه، د دواړو لوریو په لګښت، یوه اندازه پیسې او وسلې (او یا یو له هغو څخه) د ((میچلګه)) په نوم ټاکي. میچلګه له هغه لوري څخه، چې د جرګې له حکم څخه سرغړونه کوي، اخیستل کېږي او جرگه له هغو سره د ټولنیزو اړیکو په شلون، خپله پرېکړه صادروي، یانې سرغړونکی لوری په یو ډول یوازې کوي.

په جرگه کې د ګډون سن ټاکلی نه دی، په جرگه کې زاړه او ځوانان، دواړه ګډون کوي. خو د زړو خبرې ډېرې درنې وي. جرگه د خپلو غړو له منځه هغه شخص، چې د نورو په انډول د زیات عمر، تجربې او پوهې لرونکی وي، د جرګې د رئیس په توګه ټاکي. د جرګې غړي غالباً د متلونو او روایاتو په ویلو سره، نور قانع کوي او خپله خبره په زیات رسوي. په جرگه کې پرېکړه غالباً د اکثریت رایو له مخې ترسره کېږي. خو پر ځینو وختونو، چې تر خبرو اترو لاندې موضوع د ځانګړي اهمیت لرونکي وي، د رایو په اتفاق پرېکړه کېږي.

په جزیایي او حقوقي چارو کې، د جرګې د جوړېدو لګښت، د ګټندویو غاړو له خوا ورکول کېږي. 1)

۲- مرکه: وړې جرګې ته وایي، چې له درېو یا څلورو تنو جوړېږي او وړې چارې لکه (د واده غوښتنه) ترسره کوي. د مرکې غړي (مرکچیان) غالباً له پوهو او ځیرمنو اشخاصو څخه ټاکل کېږي.

۳- ننوتې: د یو چا کور ته د معذرت غوښتنې یا ګناه بښنې لپاره تګ ته، ننوتې وایي. ننوتې د لویو ګناهونو (جنایت او سپکاوې) د بښلو وسیله ګڼل کېږي. پښتانه د ننوتې د درناوي په خاطر، ان د وژنې له ګناه څخه تېرېږي.

د ننوتې په ډله کې سپین ږيري، روحانیون، مشران او ښځې ګډون کوي. د ننوتې په ډله کې د ښځو ګډون د هغو د لوړ ټولنیز مقام د تثبیت ممثل او د ټولنیزو کړکېچونو په کمښت کې د هغو د ونډې څرګندوی دی.

د ننوتې له دود سره سم پر هر چا، چې د ملامتۍ پرته وي غالباً له پسه سره د مقابل لوري کور ته ورځي او پسه همالته حلالوي، د قرآن مجید د وړلو دود هم شته.

۴- تیره ایښودل: تیره ایښودل هغه وخت منځته راځي، چې د دوو کورنیو او قومونو ترمنځ جګړه یا اخ و ډب پېښ شي. هغه وخت د دواړو خواوو د غوښتنې له مخې او یا د ولسي جرګې په نوبت، د تیرې ایښودلو له لارې، د سولې او سلامتۍ موضوع منځته راځي. د تیرې ایښودل د سولې او روغې د بنسټ ډبرې د ایښودلو، د اور بند او ډزبندي د اعلان مانا ورکوي. تیره د قومي مشرانو، سپین ږيرو او ملایانو له خوا، چې د سولې د ډلې دنده لري، ایښودل کېږي. د تیرې د ایښودلو پر وخت یوه ناغه هم ټاکل کېږي. هغه لوری، چې د تیرې له لوز نه سرغړونه وکړي، د ((ناغې)) په ورکړه مکلفېږي.

جرگه، مرکه، ننواتې، تېره، سوله او روغه په داسې ټولنه کې، چې د موضوعه قوانینو میکانیزم یې تراوسه د ټولنیزو مناسباتو د اوډنې لپاره ثابت او ډاډمن ځای پیدا کړی نه دی، د ټولنیزو شخړو د کمونې او په پای کې د له منځه وړنې، گټور دودونه او چوکاټونه دي.

یاد شویو چوکاټونو په داسې حال کې، چې د حقوقو د دولت ستنې لا ټینګې شوې نه دي، د دود قانون په توګه، په افغانستان کې د پښتنو قومونو او قبایلو خپل منځي اړیکي سره تړلي او اوډلي دي.

یاد شوي قبیلې یې دودونه (تعاملات) چې له غچ اخیستنې او ټولنیز کرکېچ نه، د یوې خلاصې ټولنې د جوړېدو موخه تعقیبوي، په پرېکنده ډول یې د حقوقو د دولت ټوکولو لپاره، ټولنیزه زمينه برابره کړې ده.

درې- ځمکوالي (فیوډالیزم): په داسې حال کې چې سلطنت په افغانستان کې د ارضي ارستوکراسۍ (اشرافیت) څرګندوی و، حاصلخېزه ځمکه او ملکیتونه یې په لاس کې وو. شاه مخورو اشخاصو ته د دولتي ځمکې په ورکولو سره، له سیاسي پلوه، هغوی د سلطنت د ارزښتونو په دفاع کې ودرول.

په هر ډول! د سلطنت موسسه د افغانستان په شان یو هېواد کې د مذهبي، ټولنیز او سیاسي پیوستون رول درلود، شاه د مختلفو مذهبونو او بېلابېلو قومونو او قبایلو د یووالي محور و او له سیاسي پلوه د واک د ګڼ شمېر مرکزونو او ځمکنۍ ارستوکراسۍ په سر کې واقع و. د سلطنت دستګاه په ځانګړي ډول هغه وخت د واکمن قوم او ارستوکراسۍ ملاتړ درلود او پر مذهب باندې یې د یو مانیز او روحاني ځواک په توګه ډډه لګوله، چې د سیاسي ثبات او د یووالي پر لامل بدله شوې وه، له دې سره سره د افغانستان په تاریخ کې کله چې د سلطنت موسسه د تاج و تخت د مدعیانو د رقابتونو له خطر سره مخامخ نه وه، څه نا څه یې د ټولنیزې روغې او سیاسي قضاوت د مرکز په توګه، خپل اعتبار ساتلی دی.

دويم څپرکی

سياسي واک

په افغانستان کې د واک مهمې سرچينې دادې: دين، قبيله او کورنۍ، شتمني، عمر او د ژوند تجربه، بوروکراسي، اردو، تکنوکراسي او ايډيولوژي.

الف- مذهب او دين: د ټولنيز ژوند تر ټولو بنسټيزه ستن ده. روحانيون، مذهبپوهان او ملايان تل د عام ولس د درناوي وړ وي او په ډېرو برخو کې يې د سياسي پېښو په تگلوري کې بنسټيز رول لوبولی دی. د افغانستان واکمنو تل د روحانيونو ټولي د ملاتړ خپلولو ته خپل پام اړولی او له هغو څخه يې د خپلې واکمنۍ د دوام لپاره، د وسيلې په توگه کار اخيستی دی. هر کله چې شاه د ((کفر او الحاد)) په تور، د روحانيونو د اعتراض له خطر سره مخامخ شوی، د سلطنت دستگاه لړزېدلې او يا ړنگه شوې ده. د انگلستان ښکېلاکگر او يرغلگر هېواد، د نولسمې پېړۍ په اوږدو او د شلمې پېړۍ په پيل کې، تل خپلې سياسي موخې د مذهب په پرده کې تاوې کړي او د يوې داسې زهرجنې دوا په څېر يې، چې په خواږه پوښ کې تاوه شوې وي، د خلکو تر ستوني تېره کړې ده. د انگرېز له دې گوداگيانو څخه ځينو يې د هند د نيمې وچې د ديوېند په انگرېزي مدرسه کې سياسي مذهبي زده کړې ترسره کولې او د مدرسې تر فراغت وروسته، د دين د سياسي تبليغ لپاره افغانستان ته رالېږل کېدل، چې د افغانستان په کورنيو چارو کې د ښکېلاکگر انگلستان، د ځانگړو گوداگيانو په واسطه د آرامې، ناڅرگندې، خو اغېزمنې لاسوهنې څرگندوي و. پر افغانستان باندې د شوروي تر يرغل وروسته، د پېښو په ډلبندۍ کې مذهب پر يوې اغېزمنې سياسي وسيلې بدل شوی دی. د کابل کمونيست حکومت د افغان مسلمان ولس د غوسې د کمولو لپاره خپل ځان د مذهب تر شا ودراره او جهادي تنظيمونو (مسلمانو ډلو) د خلکو د مذهبي ولولو د زياتې راپارونې له لارې خپل سياسي مورچلونه ټينگ کړل. په هر حال! د تنظيمي اسلام تر پينځه لسو زياتو ډولونو (په داسې حال کې چې د اسلام دين خپل پلويان د عقيدې او عمل يووالي ته رابولي) څرگندېدل دا په ډاگه کوي، چې ديني ارزښتونه د سياسي کتنو تر اغېز لاندې راغلي دي.

د جهاد بهير تجربې په ډاگه کړه، چې د افغانستان مسلمانان، د عقیده يي څرگندونو له مخې پر درېو برخو وېشل کېږي:

— هغه کسان چې د کينې تر بريده پر مذهبي موازينو گروهمن دي. دا کسان مذهبي مناسک د خپل ذهن له اخیستنې او کينې سره سم ټکي پر ټکي عملي کوي. دې ډول خلکو ته اسلام يوازې د خپلو توجيهاټو په چوکاټ کې د پوهېدنې وړ دی او تر دې چوکاټه بهر بيا د شريعت پولې مسخه گڼل کېږي.

د شریعت ټینګو پلویان د دې لپاره، چې خپل ځان او منځلارو مسلمانانو ترمنځ یې د بېلتون کرښه راکاږلې وي، خپل عقیده یې آرونه (اصول)، د اسلام له لومړنیو لارښوونوسره سم ګڼي او خپل ځان ته د مکتبي مسلمانانو په سترګه ګوري. مکتبي مسلمانان دین او مذهب له سیاست سره یوځای کوي، په دې ډول چې سیاست د مذهبي موخو د پر مخبېولو وسیله ګڼي.

دویمه ډله؛ اسلام ته په دې نړۍ کې د نفس د پاکولو او په هغې نړۍ کې د اخروي اجر د ګټلو د وسیلې په سترګه ګوري او په ملي او نړیواله کچه د اسلام دندې ته (هغه ډول چې د مکتبي اسلام لارویان یې تصور کوي) پام نه لري. مکتبي مسلمانان دویمې ډلې ته له مکتب نه د بهر ډلې په سترګه ګوري، چې د دوی په اند د شریعت آرونه په ټینګه نه عملي کوي.

— دویمه ډله اسلام ته د ځاني (فردی) عقیده یې ارزښتونو په سترګه ګوري، نه د یوې ایډیالوژۍ په توګه. د مومنانو دویمه لیکه د شریعت د آرونو په تعبیر او شننه (تفسیر) کې د پراخ نظر او د مخالفینو پر وړاندې د زغم او اوسپلې لرونکې ده.

— ټکنوکراتان، بوروکراتان د معارف او پوهنتون اهل کسان، په ځانګړې کټه ګورۍ کې شاملېږي. د بنسټپال اسلام د فشار له کبله، سیاسي اسلام ته پاملرنه ددې سبب شوه، چې د مومنانو دا ډله نه یوازې د مذهبي مناسکو پر ترسره کولو ټینګه شي، بلکې د مجاهدینو په ډله کې د باور ګټلو لپاره، په مذهبي ځادر کې خپل ځان تاو کړي.

په دې ډول ځینې بوروکراتان، د ښوونځیو او پوهنتون فارغان، د ږیرې په پرېښودلو د جاینماز، تسبیح او خولۍ په کارونې سره د جګړې ډګر ته راووتل. دا موسمي (اقتضایي) ږیرې، چې په باوري ډول به د وخت په بدلون سره وخریل شي، ددې ډلې پر گروهمنتیا (اعتقاد) باندې د بنسټپالو مسلمانانو شک راپیدا کړی دی. د ((حل و عقد)) له اهل جرګې څخه په ښکاره او کله هم د پټې جګړې په واسطه، د معارف او پوهنتون د اهل اشخاصو ایستل، چې په ځینو برخو کې د تروریستي غچ اخیستنې سبب کېږي، ټکنوکراتان او بوروکراتان د روحانیت له ټولې څخه لري کړي دي.

ب- قبيله او کورنۍ: د ټولنپوهانو په اند قبيله او کورنۍ په افغاني ټولنه کې د واک غټ مرکزونه دي. د قبيله یې ژوند ارزښتونه تر عقیده یې ارزښتو تل ډېر ټینګ او ډېر څرګند وي. لکه کمونیستي ایډیالوژۍ، چې د یووالي له خپلو ټولو امکاناتو سره یې ونه کړای شول د افغانستان کمونیست ګوند ته یووالي ور وښيي. دا ګوند پر دوو قومي ډلو خلق (اکثریت پښتنو) او پرچم (قومي لږکیو) ووېشل شو. د اسلام دین د خپل یووالي له لارښوونې سره سره په عملي ډول ونه کړای شول د یووالي یوې مستقیمې لارې ته د جهادي تنظیمونو لارښوونه وکړي. زیاتره دا تنظیمونه د قومي او قبيله یې لېوالتیاوو له مخې جوړ شوي دي او د دې تمایلاتو ټکر د اختلافونو سرچینه ګرځېدلې ده.

د دوو جهادي ډلو (اسلامي حزب او اسلامي جمعیت) ترمنځ د پښتنو او تاجکانو د قومي او قبيله یې غوښتنو پر بنسټ وسلوالي جګړې شوي دي.

کورنۍ زیاتره په ښارو کې د مانیز ځواک سرچینه گڼل کېږي او له لویو قبیلو او قومونو سره نږدې اړیکې لري. نامتو کورنۍ په ځانگړي ډول، د افغانستان له پخوانیو واکمنو څخه پاتې کسان او روحاني کورنۍ د ټولنیز اعتبار خاوندان دي او خپل مانیز ځواک په ارثي ډول پښت په پښت خپلو پاتې کسانو ته لېږدوي.

ج- شتمني: ځمکه، پولي او مالي پانگه، د ټولنیز واک نورې سرچینې دي، خو د ځمکوال او پانگوال واک هغه وخت د هغو د شخصي ځمکې او پانگې تر بریده د باندې خپل اغېز شیندي، چې د واک له نورو سرچینو یانې اشرافیت، مذهب، قبیلې او کورنۍ سره یوځای شي. ځکه نو په افغانستان کې د پرمختللو پانگوالو هېوادو پر خلاف، د واک مادي او اقتصادي ملاتړ، د هغه د سرچینې د ټولنیز ملاتړ له اړیکو پرته، زیات اعتبار نه لري.

د- عمر او د ژوند تجربه: د قوم او قبیلې سپین ږيري د لوی اخلاقي حیثیت خښتنان وي او ځوانان تل په شخصي او رسمي ژوند کې له هغو څخه مشوره اخلي. د اسلام سپېڅلی دین د با تجربه سپین ږيرو ټولنیز موقعیت ته د ځانگړي ارزښت په سترگه گوري او د هغوی سپکاوی گناه گڼي. د با تجربه سپین ږيرو ټولنیز اعتبار هغه وخت د زیات اخلاقي واک سرچینه گرځي، چې له روحاني اغېز څخه برخمن وي.

ه- بوروکراسي: په بوروکراسۍ او دولتي دستگاه کې د مقام نیول، په افغاني قبیلو یې ټولنه کې د واک نوې سرچینې گڼل کېږي. دا سرچینه یوازې د مرکزي دولت د حیثیت په خپرولو او د قبایلو د مشرانو او مذهبي لارښوونکو د مقاومت په ماتولو سره څرگنده شوه. والیان، ولسوالان او حاکمان د واک له کلاسیکو سرچینو سره پر رقابت اخته شول. پر ۱۹۷۸م کال د کمونیستانو کودتا د سیاسي واک کلاسیکو مرکزونو ته یو ځل بیا پام را واړاوه.

و- د جهاد قوماندې: وسلې له ډېرې پخوا څخه په افغاني ټولنه کې د سیاسي واک د گټلو او ټولنیزو ستونزو په حل کې رول لرلی دی. د کمونیستانو کودتا او افغانستان ته د وسلو د سېلاب په راتگ سره، د ټولنیز او سیاسي واک د سرچینې په توگه، د هغې اهمیت لا زیات څرگند کړ. په وروستۍ لسيزه کې مختلفو سیاسي ډلبنديو د زیاتو او نویو وسلو د لاسته راوړلو لپاره له یو بل سره پر رقابت لاس پورې کړ. په دې ترڅ کې د اسلامي تنظیمونو قوماندانانو د جهاد د سوق او ادارې د بنسټیزو عناصرو په توگه ځان څرگند کړ.

د سیاسي حالت پرمختیا هم څه ناڅه د افغانستان د پېښو په تگلوري کې، د جهاد د قوماندانانو تفاهم ته، د زیاتې پاملرنې څرگندویه ده. ځکه نو قوماندانان د افغاني ټولنې په سوسیولوژیکه شننه (تحلیل) کې د ځواک د یوې نوې سرچینې په توگه د محاسبې وړ دي.

ز- ټکنوکراسي او پوهه: د شعرونو ځینې بیتونه، د لویانو ویناوې او سیمه ییز متلونه، په داسې حال کې، چې د یو ملت د ژوند د فلسفې غوره ممثل گڼل کېږي، کولای شي خپل ځان له هېرېدو څخه وژغوري، د تاریخ په حافظه کې وي او له یو پښت څخه بل ته ولېږدي، علم او پوهنې ته د درناوي په باب او له ((ټولنیز ځواک)) سره د هغو د اړیکو په باب، دري فرهنگ کې تر ټولو غوره بیت دادی:

توانا بود هر که دانا بود ز دانش دل پیر برنا بود

ټکنوکراسي او پوهه زموږ په ټولنه کې د واک نوې پدیدې دي چې د معارف او پوهنتون د نوي تعليم په راټوکېدو، له بهرنۍ نړۍ سره د افغانستان د خپلواک دولت د کلتوري اړیکو له پراختیا څخه رامنځته شوي او زموږ د ټولنې په منځ کې یې لا مناسب دريځ تر لاسه کړی نه و، چې کمونستانو زموږ د هېواد د مسلمان ولس پراخه پرگنې، د هغو په مخالف لوري کې ودرولې.

ح- اردو: په افغانستان کې د سیاسي بدلونونو په رامنځته کېدو کې د اردو رول، تر ټولو لومړی، د روسانو د پاملرنې وړ وگرځېد، دوی د خ.د.گ (وروسته وطن گوند) په واسطه په وسلوال پوځ کې نفوذ وکړ. د کمونیستي ډلې له خوا تر پنځوسمو میلادي کلونو وروسته، د اردو د منسوبینو په منځ کې کار پیل شو. پر ۱۹۷۳م کال د سردارمحمد داود پوځي کودتا، د نیمې پېړۍ د سیاسي چوپټیا طلسم مات کړ او اردو یې د سیاسي واک د ترلاسه کولو پر یوې اغېزمنې وسیلې بدله کړه. په دې کودتا کې کمونیستو گوډاګیانو هم گډون کړی و.

کمونستانو پر ۱۹۷۸م کال د یوې بلې پوځي کودتا له لارې دا وسیله وکاروله. دا د افغانستان د معاصر تاریخ د غمیزې پیل دی.

ط- ایډیولوژي: ایډیولوژي او سیاسي گروهه (عقیده) په افغاني ټولنه کې د واک په چارو کې نوي او تر یو حده لوکس عناصر گڼل کېږي. د ډیموکراسۍ له ارزښتونو، لکه ټولنیزه خپلواکي، د خپرونو ازادې، د رایې حق، د ټاکنو ازادې، د مساوات تامین، د زبېښاک له منځه وړل، د ملي واکمنۍ حق او نورو څخه دفاع، له نړیوالې ټولنې سره د افغانستان د دولت د اړیکو د پراختیا پایله ده. ددې اړیکو ټینګښت په ځانگړي ډول له دوو لارو په افغانستان کې د ختیځ او لویديځ د پرمختللي صنعتي نړۍ فکرونو او سیاسي گروهو د اغېز زمينه برابره کړه: د ډله ییزو ارتباطي وسایلو (ماس مډیا) له لارې او له بهرنیو تعليمي مرکزونو او پوهنتونونو نه د افغاني فارغ التحصیلانو د بېرته راتگ له لارې.

له بهر څخه رالېږل شوې ایډیولوژۍ، د افغاني ټولنیز چاپېریال له ټینگو واقعیتونو سره په جگړه کې، تل ماتې خوړلې ده. دا د دودیز او تعاملي ژوند هغه واقعیتونه دي، چې ملي عمومي ماناوې او ان نړیوالې سیاسي گروهې، لکه د رایې ورکول، خپلواکي، زبېښاک (استثمار) انترناسیونالیزم او نور یې تر سیمه ییزو، قومي او قبیلې یې لېوالتیاوو (تمایلاتو) څخه واړه کړي دي. د افغانستان د سیاسي گوندونو د جوړېدو تاریخ څو بېلگې وړاندې کوو.

یو- وینس زلمیان: پر ۱۹۴۷م کال د وینس زلمیانو گوند په کندهار کې جوړ شو او د هغه په جوړښت کې پښتنو ډېر زیات اکثریت درلود. پر ۱۹۵۰م کال د خپرونو د لېبرال قانون په رامنځته کېدو سره (انگار، نیلاب، اولس، اینه او نورو) پر خپرونو پیل وکړ. ځینې دا جریدې وروسته د سیاسي ډلو د جوړېدو بنسټ وگرځېدې. لږ تر لږه د افغانستان د قومي او مذهبي لږکیو څخه دوه ډلې یوځای شوې وې او د وینس زلمیانو د مقابل لوري وزنه گڼل کېدله. د خپرونو

په منځ کې د غلام محمد غبار د (وطن) او د عبدالرحيم محمودي (ندای خلق) جريدو پر سياسي فعاليت لاس پورې کړ. ځکه نو قومي پولو عمومي سياسي ايډيالونه تر سيوري لاندې راوستل.

دوه- خلق او پرچم: پر ۱۹۶۴م کال د لېبرال اساسي قانون د تدوين او د صدارت له څوکۍ نه د محمد داود استعفی، د سياسي فعاليتونو لپاره ښه زمينه برابره کړه. د ۱۹۶۵م کال پر جنورۍ د افغانستان د خلکو ديموکراتيک گوند جوړ شو، نورمحمد تره کی يې د منشي او ببرک کارمل د هغه د مرستيال په توگه وټاکل شول. د گوند د جوړېدو له هماغه پيل څخه د نوموړو دوو لارښوونکو شخصيتونو ترمنځ د مشرتوب د نيولو لپاره پټ رقابت پيل شو، دا رقابت په گوند کې د بې اتفاقی او د دوو ډلو د رامنځته کېدو بنسټ وگرځېد او دا ډلې د قومي او قبيله يي اړيکو له مخې، له يو بل نه جلا شوې. روسانو يو موټي او متحد کمونست گوند ته اړتيا لرله، چې له هغه څخه په افغانستان او سيمه کې د خپلو هيلو د پرمخبېولو لپاره، د يوه بې رقيبې ځواک په توگه کار واخلي. په همدې مقصد يې گوند تل د نظر او عمل يووالي ته هڅاوه. وروسته دې ته متوجه شول، چې د افغاني ټولنې قومي او قبيله يي جوړښت تر دې څخه ډېر زيات سخت دی، چې وکړای شي د ايډيولوژۍ په تصنيي چوکاټ کې يو واحد او متجانس گوند جوړ کړي.

دې ټکي ته په پاملرنې سره، چې د يو واحد گوند څرگندېدل به د خپلواکۍ د احتمالي لېوالتيا په لرلو سره، د مرکز يانې ماسکو کنټرول له ستونزو سره مخ کړي، د خلق او پرچم د دوو کمونيسټو گوندونو د جوړښت لپاره، له قومي او قبيله يي اختلافونو څخه، د روسانو د پر وخت گټې اخيستلو په کار کې، يو بل لامل زيات شو.

پر ۱۹۶۸م کال د خلکو ديموکراتيک گوند د خلق او پرچم پر دوو ډلو ووېشل شو. نورمحمد تره کی او ببرک کارمل د يوې يوې ډلې مشران شول. نورمحمد تره کی ته د اکثريت پښتنو قومونو او قبایلو په منځ کې د جلب او جذب دنده وسپارل شوه، په داسې حال کې، چې کارمل د افغانستان د قومي او قبيله يي لږکیو، په ځانگړي ډول د تاجکانو په منځ کې د اغېز لپاره په کار لاس پورې کړ او په دې کار کې يې د ملي ستم (ستم ملي) له ډلې سره نږدې ملگرتيا پيل کړه. ځکه نو د مارکسيزم لينينيزم ايډيولوژي، له خپلې ظاهري يو رنگۍ او ټينگښت سره سره، پر دې بريالۍ نه شوه، چې د افغاني ټولنې قومي کينې تر سيوري لاندې راولي او د افغانستان د زيار کښانو د مخکښانو په اصطلاح، عقیده يي سمون (هم اهنګي) د هغه څه په منځ کې، چې دوی طبقاتي گټې گڼلې، تضمين کړي. افغاني مارکسيستانو په داسې ټولنه کې، چې د يو ملت په چوکاټ کې د هغې د قومونو يووالی په پوره توگه نه و بشپړ شوی ((د نړۍ پرولتار سره متحد شئ)) شعار پورته کړ.

درې- د ملي ستم ډله: پر ۱۹۶۵م کال جوړه شوه او ظاهر بدخشی يې مشر شو، دې گوند د روسانو تر ملاتړ او د مارکسيزم د ايډيولوژۍ تر پردې لاندې، د قومي او قبيله يي بې اتفاقی د راپارولو لپاره هلې ځلې کولې. دې ډلې د افغانستان په شمالي سيمو کې د تاجک، ازبک، ترکمن او هزاره لږکیو قومونو په منځ کې د پښتنو پر ضد د ((جهاد)) د مفکورې په پرمخبيولو سره سياسي کار کاوه.

حفيظ الله امين د ظاهر بدخشي او دهغه د مرستيال قومي او سياسي حساب ته ځان ور ورساوه او دواړه يې د مرگ كندې ته تيل وهل.

خلق، پرچم او ملي ستم له ايډيولوژيک پلوه له يوې سرچينې څخه څر و بېدل. يوه هيله يې تعقيبوله او د شوروي له خوا ورسره پولي، مالي، سياسي، تبليغاتي او د وسلو مرستې كېدلې. په بېلابېلو سياسي نومونو او نښانونو، د مختلفو ډلبنديو له ملاتړ څخه د روسانو موخه دا وه، چې د هغو عمومي عقیده يې ارزښتونو د پراختيا مخه ونيسي، چې افغاني ټولني ته يې يو رنگي (تجانس) ورباسه. دوی هڅه كوله د بېلابېلو شخصيتونو او قومونو په راجلبونې سره د خپلو بې اتفاقه او پر دښمنۍ اخته پلويانو په مرسته، ځان د افغانستان پوځي اشغال ته نږدې كړي. د سياسي واک نيول او بيا د دولت په اداره كې د زياتې ونډې اخيستل، ماسكو ته د نږدې كېدو او له هغه هېواد څخه د زياتو مرستو راجلبول د خلق، پرچم او ملي ستم د ډلو ترمنځ د رقابت د څرگندېدو سبب شول. دې رقابت د ښكېلاك پلان بشپړ كړ.

څلور- د شعله جاويد ډله: پر ۱۹۶۸م كال د ((د نوي ډيموكراتيك جريان)) په نوم راڅرگنده شوه. دا ډله وروسته د شعله جاويد په نوم ياده شوه. شعله جاويد د هغې جريدې د نوم راخيستنه وه، چې عبدالرحيم محمودي يې د امتياز خاوند و. شعله جاويد د ټولو لپاره د ژوند د سياسي او مادي شرايطو د تساوي پر تيوريكي ادعا، چې د هېواد په اداره كې يې قومي او قبيله يې لږكيو ته د زياتو امتيازاتو او برخې اخيستني د وركړې هيله لرله، د ماركسيزم، ماهويزم تگلاره تعقيبوله. شعله جاويد د ماركسيزم له دروغجنې ايډيالوژيكي جذبې نه په گټې اخيستو سره، په لږكيو او د عقدې پر ناروغيو اخته هزارگانو او تاجكانو كې پلويان پيدا كړل.

په ټوليز ډول كين لاسو گوندونو ته منسوب د افغانستان قومي لږكيو، د سياسي واک د ترلاسه كولو لپاره، ان د انترناسيوناليزم له اصل سره د ماركسيزم، لينينيزم فلسفه، (ملي ستم، پرچم) ته دشوروي د كمونستو دولتونو او (شعله جاويد، پيكار، ساما، اخگر، سازا، فازا، گوافر او نورو ته) د چين د مرستو د راجلبولو وسيله گڼله. د واکمنۍ د تاريخي چلوونكي په توگه د پښتنو د اكثریت د يوې خوا ته كولو لپاره په كورنۍ كچه بله هېڅ قهرجنه يا سوله ييزه لار موجوده نه وه. د روسانو لښكر كشي او بېرک كارمل ته د واک وركړه، ځينو دې ډلو (د روسانو پلويانو) ته دا خوب پر واقعيت بدل كړ.

پينځه- د افغان ملت گوند: هغه سخت ټولنيز كړكېچ، چې له ۶۰ مو كلونو څخه د جهاد تر لسيزې (اټايمو كلونو) پورې افغاني ټولني ته بدلون وركړ، د ځينو سياسي گوندونو د ناڅرگندتيا سبب شو، په داسې حال كې چې نور نوي گوندونه راڅرگند شول. پر دې وخت له افغاني ملتپالنې (ناسيوناليزم) څخه، چې سخت د تهديد له خطر سره مخامخ وه، دفاع د يوې تاريخي دندې په توگه پاتې شوه. د افغان ملت گوند چې د ۱۹۶۶م كال د مارچ پر ۸مه نېټه، د غلام محمد فرهاد په واسطه په كابل كې، د كمونيستي انترناسيوناليزم د توطيې د غبرگون په توگه منځته راغی،

د افغاني ناسيوناليزم د دفاع لپاره گروهمن پاتې شو او په دې ډول يې د کړکېچ په لوړو ژورو کې د خپل ژوند دوام تضمين کړ.

د افغان ملت گوند د گوتو په شمېر هغو گوندونو له جملې څخه دی، چې د مدرنو تشکيلاتو، له هغې جملې نه، د دارالانشاء، عالي شورا، اجرائيوي شورا، گڼ شمېر کمېټو او مهالنۍ کنگرې لرونکی دی او خپل فعاليت د کړنلارې او تگلارې له مخې ترسره کوي.

د افغان ملت گوند د وخت په تېرېدو سره د مخالفو قوتونو د يرغل پر وړاندې، چې د بهرنيو هېوادو د ملاتړ په سيوري کې، د توطيې له لارې د سياسي واک د لاسته راوړلو په لټه کې وو، د بېلابېلو پښتنو قبایلو (او څه نا څه د نورو قومونو) پر مورچل بدل شوی دی. پر افغانستان باندې د شوروي تر يرغل وروسته، د افغان ملت گوند د ملي لېوالتيا او له بهر سره د نه پيوستون له امله، له مادي پلوه د يو ضعیفه منځلاري او له اخلاقي پلوه د يو ځواکمن گوند تر بریده، د روڼ اندو په منځ کې پاتې شو.

دې گوند له کينډو او ښي افکارو سره په مخالفت کې، ځان د سوسيال ډيموکراسۍ پر منځنۍ ليکه ودراره، د خدای (ج)، هېواد او ملت تر شعار لاندې يې د افغانستان د خلکو په جهاد کې برخه واخيسته. هغه وخت نو پر پښتنو سربېره، د اعتقاد له پلوه د زياتو خلکو، له هغې جملې نه د ځينو نورو قومونو د روښنفرانو د جلب او جذب پر مرکز بدل شو.

انترناسيوناليسټو پرچمي کمونيستانو، پر افغاني ملتپالنې (ناسيوناليزم) باندې د باور له امله د افغان ملت گوند له سخت ټکر سره مخامخ کړ. پر ۱۹۸۲م کال دا گوند د پرچمي حکومت د بريد له خطر سره مخامخ شو او ځينې مشران يې زندان ته ولېږل شول.

په داسې حال کې، چې ددې گوند ځينې مشران پاکستان ته کډوال شوي وو، د پاکستان حکومت هغوی ته د لوی افغانستان د جوړېدو لپاره د عقیده يي لېوالتيا له کبله، په خپله خاوره کې د فعاليت اجازه ور نه کړه. دا ټکی د افغان ملت؛ په گوند کې د فعاليتونو د پاشلتيا او انشعاب يو لامل وگرځېد.

افغان ملت سوسيال ډيموکرات گوند د ۱۹۹۵م کال په جولای کې د گڼ شمېر تيت و پرکو سياسي فعاليتونو د مرکزونو د يوځای کولو لپاره خپله څلورمه کنگره جوړه کړه. په دې کنگره کې دوکتور انوارالحق احدي د ډاکټر محمد امين واکمن پر ځای، د گوند د مشر په توگه وټاکل شو.

شپږ- اسلامي ډلې، د سياسي ژوند ځانگړنې او د جگړه ييزې ستراتيژۍ غوراوی.

لومړۍ- جهادي تنظيمونه:

۱- عموميات: ((پر ۱۹۶۴م کال د مسلمانو ځوانانو غورځنگ جوړ شو او لاندې اشخاصو يې مشري کوله:

سلام نیازی، برهان الدین رباني، محمد کبير، موسی توانا، عبدالرب رسول سیاف، وروسته ځینې نور اشخاص له لومړنۍ کړۍ سره یوځای شول، هغه اشخاص دادی: عبدالرحیم نیازی، مولوي حبیب الرحمن، غلام رباني، ډاکتر عمر، سیف الرحمن، گلبدین حکمتیار، محمدجان احمدزی، فاروق، سید نورالله عماد او نور.

د مسلمانو ځوانانو غورځنگ تر خپل جوړښت وروسته په ډېرې چټکۍ سره د منځني ختيځ د اخوان المسلمین له شبکې سره اړیکې پیدا کړل او تر هېواده بهر اخواني ټولنو کې یې ځانته رسمیت ورکړ. مولانا مودودي، چې پر ٦٠مو کلونو په بېروت کې استوگن و، د مسلمانو ځوانانو له غورځنگ سره منظم اړیکې ټینګ کړل.)) (1)

تر هغه وخته پورې، چې سیاسي مبارزه له تیورۍ څخه په عمل کې پلې شوې نه وه او له غورځنگ څخه د بهرنیو هېوادونو ملاتړ مطرح نه و، اخواني مشرانو بشپړ تیوریک تفاهم درلود. د ٦٠مو کلونو تر بدلونونو او په ځانگړي ډول پر افغانستان باندې د شوروي تر پوځي يرغل وروسته، مسلمان ځوانان پر مختلفو ډلو ووېشل شول. دا ډلبندي د سیمې، قوم، ژبې او مذهب ځانگړنو یوه له بلې بېلولې.

دا ټکی هم د یادونې وړ دی، چې د اتیایمو او نویمو کلونو د پېښو جبر هم ځینې اسلامي ډلې مجبوره کړې، چې د خلکو ډیموکراتیک له کمونیستو ډلو سره سازش او ایتلاف وکړي، دې کار د هغوی سوچه اعتقاد راکم او کینه ییز چلند یې لږ څه راتیت شو.

د ژبې او کلتور له پلوه دوه ډلو جهادي تنظیمونو پر افغانستان باندې خپل کنټرول ټینګ کړ: (له تاجکانو او هزاره گانو څخه جوړ) دري ژبي جهادي تنظیمونه او (له پښتنو قومونو څخه جوړ) پښتو ژبي جهادي تنظیمونه.

په جنوب کې پښتنو قبایلو د قبیلې یې ژوند له دودونو سره د همغاړو تنظیمونو لکه د مجددی، محمدی او گیلاني تنظیمونو سره پیوستون پیدا کړ. د مرکزي برخو کنټرول، چې زیاتره هزاره وگړي پکې ژوند کوي، د شیعې گوندونو په لاس کې پرېوت. په شمالي سیمو کې چې تاجکان، ترکمنان او ازبکان ژوند کوي، د جمعیت تنظیم او د دوستم ملي غورځنگ اغېز لري.

د گوندونو جغرافیایي وېشنه اغېزمنونکې ده: د مقاومت پر لومړنیو کلونو په شمالي سیمو کې د اسلامي انقلاب حرکت او اسلامي حزب مقاومت د یادونې وړ دی. پورتنیو دوو تنظیمونو د بغلان، غوربند او بادغیس په پښتون مېشتو سیمو کې پلویان درلودل.

کوچیانو، بلوڅانو د قبیلې یې دود پلوي تنظیمونو تابعیت کاوه. مخور نورستاني شخصیتونه د قبیلې یې ژوند ملاتړ ته لېواله وو، له همدې کبله د دودیزوالو تنظیمونو پلویان وو، په داسې حال کې چې نورستاني ملایان، اسلامي بنسټپالنې او بنسټپالو اسلامي تنظیمونو ته متعقد وو. د هېواد په لویديځ کې د تنظیمونو د غړیتوب په لېوالتیا کې

د قومي وېش په پرتله د محاورې ژبې ډېر رول درلود. (د شيندنې او فراه په اوږدو کې) دري ژبې شوي نورزيان اسلامي جمعيت پورې وتړل شول. د ختيځ پښتو ژبې نورزيان، د اسلامي انقلاب حرکت پلويان وگڼل شول.

د حکمتيار د اسلامي حزب له انشعاب څخه، د مولوي خالص اسلامي حزب منځته راغی. دې گوند د جهاد پر لومړيو کلونو د ((ننگرهار) خوگياڼي قبایل، د کابل د جنوب او د پکتيا پښتانه سره متحد کړل.

په ډېرو برخو کې گډ کلتور، مذهب، ژبه او دين پر دې نه دي بريالي شوي، چې د يو واحد قوم د بېلابېلو ډلو ترمنځ د سياسي يووالي او پيوستون موجبات برابر کړي، ان سيمه ييز او محلي اړيکي پر نوموړو څيزونو بريالي شوي دي. له همدې کبله بېلابېل پښتانه قبایل د يوې واحدې ژبې، کلتور او مذهب په لرلو سره، د بېلابېلو سيمو له مخې، په مختلفو تنظيمونو کې تیت او پرک شول.

پښتانه په ځينو سيمو، لکه د هېواد په شمالي سيمو کې د قبيله يي ژوند د چوکاټ له اغېزه بهر ژوند کوي او له سترو سياسي بدلونونو سره لاس او گربوان دي.

د شمال سيمو اسلام، چې نه دوديز حقوق او نه يې کومې ځانگړې موسسې پر وړاندې ولاړې وې، د جنوب په انډول اعتدالي او نرم ښکاري.

۲- د جلب او جذب سيمې او ډلبندي: افغاني مسلمانان د عقیده يي لېوالتيا له مخې، کولای شو پر درېو ډلو ووېشو: اخواني بنسټپال، د تصوف خاوندان او د مدرسو فارغان (طالبان).

البته پورتنۍ ډلبندی کله نا کله يوه پر بلې اغېز ښندي، لکه د مجددې کورنۍ چې د مدرسه يي او تصوفي اړيکو لرونکې ده.

د هېواد په شمال کې بنسټپالې او تصوف پلوه ډلبندی د يو بل تر اغېز لاندې راځي. سربېره پر دې د يو سياسي مشر قوم له هغه څخه ملاتړ کوي، که څه هم له نوموړي مشر سره عقیده يي او سليقه يي اختلاف ولري.

الف- اخواني بنسټپال: پوهنتونونه، ښوونځي او تر يوې کمې اندازې مدرسې، د بنسټپالو د جلب او جذب ځواکمنې سيمې دي. په بله وينا اخواني بنسټپالو د ښارونو په کلتوري مرکزونو کې د جلب او جذب له امکاناتو څخه زياته گټه اخيستي ده.

د مقاومت پر لومړنيو کلونو، په شمال لويديزو سيمو کې، د تصوف د پلويانو (اهلو) په منځ کې چې بنسټپالې ته لېواله وو، د جمعيت تنظيم جلب و جذب تر سترگو شوی دی.

په شمال لويديزه حوزه کې د ښوونځيو او مدرسو فارغانو د فعالينو زياته برخه جوړوله. د هرات د جامعې مدرسې ځينې استادانو، د سيمه ييزه جبهو لارښوونه کوله.

د ښوونځيو او مدرسو له فارغانو سره، وروسته د اردو صاحب منصبان (لکه اسمعيل خان) او دولتي مامورين هم يوځای شول.

په شمال ختيزو سيمو کې اخواني روښانفکران که اسلامي حزب پورې تړلي وو که په جمعيت پورې معمولاً له پوهنتونو څخه راپورته شول. هغه کسان، چې د ۱۹۷۵م کال (د سردار داود د حکومت وخت) له شورش څخه روغ پاتې شول، د شوروي ضد پاڅون پر لومړنيو کلونو يې په شمال ختيځ کې د مقاومت سيمه ييز کدر جوړ کړ.

بدخشان، تخار، کندز او پروان د جمعيت تر کنټرول لاندې راغلل. د فيض اباد په شاوخوا کې (د يفتل قوم ته منسوب) د رباني شخصي اغېز ستر رول لرلی دی.

په پنجشېر دره، مزارشريف، بغلان او غوربند کې په ډېر شدت سره د بنسټپالو اغېز څرگند شو. بغلان، کونړ او لغمان د حکمتيار د اسلامي حزب تر کنټرول لاندې راغلل.

ننگرهار د مولوي خالص، د سياسي اغېز په کړۍ کې راغی. په لغمان او د هغه په شاوخوا سيمو کې سياف خپل اغېز ټينگ کړ.

ب- د تصوف خاوندان يا لارويان: درې مهمې فرقې لري، نقشبنديه فرقه، قادريه فرقه او چشتيه فرقه.

له دې فرقو څخه نورې لړۍ راپورته شوي دي. داسې دود دی چې دوی خپل لارويان يوې لړۍ پورې تړي، لکه په هرات کې د خواجه احرار، خواجه محمد اصفهاني، شيخ نمک پوښ، شيخ سبزي پوښ، عبدالرحمن ابن عوف سلسله او نورې نوميالی لړۍ گڼل کېږي.

پيران خپل سيمه ييز اغېز لري. د اغېز معيار د هر پير د شخصيت په انډول توپير لري. د پيرانو ترمنځ د مرتبو لړۍ وي. مثلاً ممکنه ده يو سيمه ييز پير خپل ځان پر تېر وخت د يو بل مخور پير ځای ناستی (خلف) وگڼي. د جهاد په بهير کې متصوف مريدان د دوو پيرانو پر شاوخوا راټول شول: دا پيران يو سيد احمد گيلاني د ملي اسلامي محاذ موسس او بل حضرت صبغت الله مجددي د ملي نجات جبهې مشر و. عامه ذهنيت داسې دی چې حضرت صبغت الله مجددي پير نه دی، خو د کورنۍ له لوی اعتبار څخه برخمن دی. د مجددیانو د لړۍ وروستۍ پير محمد ابراهيم مجددي نومېده. ملي اسلامي محاذ او ملي نجات جبهه، د اعتدالي (منځلاري) اسلام ملاتړ کوي. اسلامي محاذ د سلطنت د نظام د بيا ټينگښت ملاتړ کاوه. شايد يوه وجه يې دا هم وي، چې سلطنتي نظام او د پير مريدان د پښتون له واحدې قومي چينې څخه اوبه څښي.

په ټوليز ډول غلزي مريدان د دراني (تېر) پلوي کوي. کورنيو اړيکو دا پيوستون ټينگ کړی دی. د امان الله خان مېرمن د گيلاني او محمدزي له پښته وه. د سيد احمد گيلاني مېرمن محمدزي وه.

صبغت الله مجددی هم د عثمان د کورنۍ له لارې له پخواني سلطنتي کورنۍ سره اړیکي پیدا کړي دي. ((د گیلاني او مجددی تنظیمونه، د مذهبي پوهانو له کینې سره مخالف دي او له اخواني بنسټپالو سره بشپړ ضدیت لري. دا دوه تنظیمونه Laicisme ته د یو ډول متمایل اسلام پلوي کوي. (1)

د گیلاني او مجددی تنظیمونه د سیاسي ځواک له پلوه کمزوري پاتې شول. خو دې سره سره د لوگر د احمدزیو په قوم او کندهار په شاوخوا کې د هغوی اغېز څرگند و.

ج- د مدرسې اهل: مدرسه د مدرس او طالب ترمنځ د مانیزو اړیکو بنسټ ایښودونکې ده. د هغو اړیکو په شان، چې د یو پیر او مرید ترمنځ کېدی شي، موجود وي.

سره له دې چې په افغانستان کې د مجددی کورنۍ له سیاسي (انقراض) سره، د مذهبي علماوود لارښوونې جغرافیایي یا سیاسي مرکز له منځه لاړ، خو اوس هم د مذهبي پوهانو پراخ قشرونه پاتې دي. دا پوهان غالباً له مدرسو څخه فارغ شوي دي.

ځینو پښتنو مذهبي پوهانو په پېښور کې زده کړه کړې ده. هغوی په قبایلي سیمو کې با اعتبار شخصیتونه دي. د جهاد په بهیر کې د مولیانو نا رسمي شبکه د کابل په شاوخوا کې (مولوي شفیح الله)، ننگرهار (مولوي خالص)، غزني او گردېز (مولوي نصرالله منصور) او کندهار کې فعاله وه.

په جنوب لويديځ کې تیت و پرک مولیان پاتې شول او په شمال او زابل کې یې په ټاکلو سیمو کې اغېز پاتې شو او فراه کې د تصوف له پلویانو سره گډل شول.

له مدرسې نه په راټوکېدلو گوندونو کې د اسلامي انقلاب حرکت او اسلامي وحدت گوند دريځ پیاوړی دی.

_د اسلامي انقلاب حرکت: د مقاومت پر لومړنیو کلونو یې له مدرسو څخه د فارغانو مذهبي علماوو زیاته برخه په خپلو لیکو کې جذب کړې وه. له دې کبله د مقاومت په غورځنگ کې د ځواکمن اکثریت لرونکی و.

لکه څنگه چې مولوي محمد نبي د غزني او لوگر په مدرسو کې د ښوونکي (مدرس) دنده لرله. نوموړو مدرسو اسلامي انقلاب حرکت ته زیات کدرونه روزلي وو، دغه راز محمدي په هلمند کې د کرنې ځمکه لرله او له دې پلوه د خپل سیاسي اغېز د شیندلو لپاره په ښه دريځ کې و.

مذهبي عالمانو، د اسلامي انقلاب حرکت تنظیم کې یو ناسیاسي گوند یا د سنیانو یوه ټولنه تر سترگو کوله. په حرکت تنظیم کې د مرکزي جوړښت، ټینګ سازمانی تشکیل او ایډیولوژي د نشتوالي له کبله په خپله سطحه، د مذهبي عالمانو د جلب او جذب لپاره یو اعتدالي او منځلاری غورځنگ دی.

د اسلامي انقلاب حرکت تنظیم په داسې حال کې، چې د شریعت د پلې کېدو ملاتړ کوي، د اسلامي جمهوریت د ټینګښت خبره نه یادوي. د حرکت تنظیم له اخواني بنسټپالو (چې د حکومت د واک لاسته راوړل یې د پروګرام په سر کې ځای لري) او د سلطنت له پلویانو سره) چې د Laique دولت د ټینګښت پلوي کوي (یو شان مخالف دی.

له دې سره سره د حرکت تنظیم، له لومړنۍ ډلې سره د شریعت په پلي کېدو او له دویمې سره د سلطنت او اسلام د سمون په باب سر خوځوي. له اخواني لهوالتیا پرته، بنسټپالې تګلارې، د شوروي د یرغل پر لومړنیو کلونو، د اسلامي انقلاب حرکت تنظیم، د اعتدالي مسلمانانو د پراخه قشرونو د جلب او جذب پر مرکز بدل کړی. 1.

د اسلامي انقلاب حرکت په سیمه ییزو جبهو کې غالباً د ناحکومتي مذهبي مدرسو په منځ کې د فعالیت لارښوونه کوله. هلته نو مدرس مولوي، عموماً د لوستونکو طالبانو سیاسي مشري کوله. په دې ډول د هېواد په زیاتو سیمو کې، د اسلامي انقلاب حرکت تنظیم تر اغېز لاندې، د دیني مدرسو د طالبانو جبهې راڅرګندې شوې.

په فاریاب کې مولوي غفور (یو ازبک چې د نقشبندیې مرید هم و) پر ۱۹۷۳م کال یې د خواجه عبدالروف په نوم یوه مدرسه جوړه کړه. نوموړی د شوروي یرغل پر لومړیو کلونو، د اسلامي انقلاب حرکت او وروسته د اسلامي جمعیت تنظیم د یوې سیمه ییزې فرقې مشر و او له طالبانو څخه یې یوه جبهه جوړه کړه، چې د جبهې قومانداني ملا غوث ته ورکړل شوه. د مقاومت پر لومړیو کلونو دا ډول جبهې په بادغیس، نیمروز، فراه او زابل کې منځته راغلې.

په هرحال! سره له دې چې ټول مذهبي عالمان له حرکت تنظیم سره یوځای نه شول، خو هغو ټولو تل له سیاسي تړښتونو پرته د جمعیت العلما او یا د عالمانو د یوې شورا په چوکاټ کې، له یو بل سره د سازمانی اړیکو د ساتلو لپاره خپله لهوالتیا څرګنده کړې ده، چې له دې لارې د سیاسي اسلام پر وړاندې خپله خپلواکي وساتي او د خپلو واحدو لیکو په واسطه د اسلام د وحدت بېلګه وړاندې کړي.

اسلامي وحدت ګوند (حزب وحدت اسلامي): د G.Doronosoro فرانسه یي خبریال په وینا(1) د ایران ((پاسداران انقلاب)) د ګټو د ساتنې لپاره لږ تر لږه یوه سیاسي ډله نېغ په نېغه د ایراني مقاماتو په نوښت جوړه شوه. په دې مانا چې پر ۱۹۸۱ م کال هزاره جاتو ته د جعفر زاده او هاشمي (په ټوله نړۍ کې د امام د لیکې له پلوي ډلو نه د هغه وخت د دفاع مسوولین) تر یو سفر وروسته، د ایران انقلاب له ګېډې نه د افغانستان په خاوره کې د ساتونکو (پاسدارانو) ماشوم وزېږېد. پر هغه وخت ایران خپلې پلوي ډلې دې ته هڅولې، چې په انقلابي ډول سیاسي واک ترلاسه کړي.

دې تګلارې د شیعې ګانو بنسټپالې ډلې، د منځلارو شیعې-ګانو، چې لویه برخه یې د محسني د حرکت او ((شورا)) په واسطه تمثیلېدلې، له ټینګ مخالفت سره مخامخ کړې. له ۱۹۸۱م کال نه تر ۱۹۸۴م کلونو پورې د افغاني شیعې ګانو ترمنځ نښتې د هغو اختلافونو څرګندوی وې، چې ورو ورو پر دښمنۍ واوښتل. د شیعې مجاهدینو ترمنځ ټکر

په داسې حال کې، چې د ایران د دولت لپاره د خواشینۍ سبب و، د یو بل پر وړاندې د هغوی کړنې، د خپلواکۍ څرگندوی بلل کېدې. د ایران دولت ددې بېلابېلو ډلو د مشرۍ د لاسته راوړلو لپاره، په دوو پړاوونو کې اغېزمنې هڅې پیل کړې:

لومړی، د ایتلاف پړاو: ایراني مقاماتو پر ۱۹۸۷م کال د ((نیش و نوش)) په تگلارې سره د افغانستان اسلامي ایتلاف شورا (اته گوني ایتلاف) رامنځته کړه. تهران ددې شورا مقر وټاکل شو. د شورا غړو په داسې حال کې، چې په ځینو برخو کې له یو بل سره اختلافونه درلودل، د امام خمیني د روحاني مشرۍ په منلو متفق وو.

د ۱۹۸۸ م کال پر فبرورۍ له افغانستان نه د شوروي ځواکونو تر وتلو وروسته، دوه ټکي د ایراني مقاماتو د زیاتي پاملرنې وړ وگرځېدل:

— د ایران په گاونډ کې د سنیانو د یو بنسټپال اسلامي حکومت د ټینګښت مخنیوی او له همدې کبله:

— تر ایتلافه د باندې د سیاسي مذهبي ډلو په جلب او جذب سره د ایتلاف د جبهې پیاوړتیا.

دویم ټکی پر ۱۹۸۹م کال د ایتلاف شورا کې د (بهشتي) تر مشرۍ لاندې د یووالي شورا د رامنځته کېدو سبب شو. په دې ډول نهمه گونې شورا رامنځته شوه. دا شورا د هزاره جاتو د شیعې گانو په بېلابېلو لیکو کې د ایران انقلاب د پلویانو د سیاسي او پوځي سمون په نوبت، د بامیانو ولایت د کنټرول او لاسته راوړلو سبب شوه.

د ایران دولت د یوې سرسري او ساده ریاضي د شمېرنې له مخې هڅه کوله، د پېښور اووه گوني ایتلاف پر وړاندې، چې له سني گوندونو او ټولنو څخه جوړ و، که نهمه گوني ایتلاف ته د راوړنې په مشورتې شورا او په پاکستان کې د مجاهدینو په موقت حکومت کې دوه زیات امتیازونه لاسته رانه وړي، نو لږ تر لږه خو به یې په پېښور کې د مقاومت په غورځنگ کې د یو څو ضلعي متحد په توگه څرگند کړي وي.

تر ۱۹۸۹م کال وروسته هغه وخت، چې د افغانستان د لنډ مهالې ادارې په اورگانونو کې د ایران پلوه افغاني مجاهدینو (لورې او ژورې) غوښتنې، د اوه گوني ایتلاف له سخت مخالفت سره مخامخ شوې، د هغوی غوښتنې ورو لږ څه کمې شوې. د خبرو اترو د ناکامۍ د نښو نښانو څرگندېدل، د دې سبب شول، چې د ایران دولت له یوې خوا له کابل حکومت سره د یو سازش له مخې معامله وکړي او له بلې خوا شیعې ډلې له یو بل سیاسي ازمنښت سره مخامخ کړي. هغه وخت د هغو د یووالي پلان طرحه شو.

دویم- د یووالي پړاو: د ۱۹۸۹م کال پر جولای له شیعې افغاني مجاهدینو سره د ایراني مقاماتو تر پرله پسې خبرو اترو وروسته د نصر، پاسدارانو او شورا ډلو ترمنځ ((د وحدت چوکاټ)) لاسلیک شو. د دې چوکاټ له مخې موتلفینو ژمنه وکړه، چې په ایتلاف کې داخل گوندونه به منحلوي او د وحدت گوند تر بیرغ لاندې به خپل جهاد ته ادامه ورکوي.

له تشکيلاتي پلوه د نظارت شورا، د وحدت گوند په راس کې راغله، چې په هغې کې ايران ته ژمنو د افغاني شيعه گانو مذهبي مشرانو غړيتوب درلود. شورا ټولواکه وه او په ورسپارل شويو چارو کې يې له مرکزي شورا څخه، چې ظاهراً له منتخبو استازو جوړه وه، مشوره اخيسته. باميان د مرکزي شورا مقرر وټاکل شو.

د وحدت گوند د مشرۍ مقام په ټاکلو کې د ايران لاسوهنه، د شيعه گانو د مشرانو، چې لږ و ډېر د افغاني او ملي تمايلاتو لرونکي وو، د غم او خفگان سبب شوه: شيخ محمداصف محسني د اسلامي حرکت مشر له نوي سياسي ډلبندۍ نه، (پښتنو او هزاره گانو) د مذهبي او قومي نښتو د مسوولينو د نيولو او سزا ورکولو د نه څارنې له کبله ځان ارزگان ته وکښه او د ځينو ملاحظاتو او احتياط له مخې يې د خپلو سياسي فعاليتونو مقرر له ايران نه پاکستان (اسلام اباد) ته ولېږداده. د ايران دولت د ۱۹۹۰ م کال پر سپټمبر په ټول ايران کې د اسلامي حرکت د نمايندگيو دفترونه وټرل او د دفترونو پانگه يې په ايراني بانکونو کې ضبط کړه.

د ۱۹۹۵ م کال د مارچ پر ۱۳مه علي مزاری د نصر گوند پخوانی مشر او وروسته د وحدت گوند رئيس له طالبانو سره په يو ټکر کې مړ شو، خليلي د هغه پر ځای کېناست.

پر ۱۹۹۵م کال د کابل جنوب په جگړو کې، چې د طالبانو د پرمختگونو وخت و، د وحدت گوند د ايران د مرستو په هيله و. د ايران دولت، چې د کابل ادارې سره د اړيکو د ښه کېدو په درشل کې و، وحدت گوند ته يې له مرستې نه ډډه وکړه. دې کار د ايراني مقاماتو او وحدت گوند ترمنځ اړيکي سست کړل.

د ۱۹۹۴م کال پر اوږي د ايراني مقاماتو په لارښوونه، د اکبري په نوم يو شخص له وحدت گوند نه ځان رابېل او له کابل ادارې سره يې ايتلاف وکړ. ايران غوښتل له وحدت گوند سره د اړيکو د خپرېتيا په صورت کې، د اکبري ډلې څخه د خپلو هيلو د پرمخبيولو لپاره گټه واخلي.

د وحدت گوند د افغانستان د جهاد د وخت د گوندونو په کورنۍ کې له دې کبله گوښه دی، چې يوازې له هزاره قومونو او شيعه گانو څخه جوړ شوی او ټينگه قومي او سکتاريستي لېوالتيا لري.

دويم- طالبان:

۱- د طالبانو رامنځته کېدل: ابو ذهاب د افغانستان اخبار په مجله کې ليکي: ((د ۱۹۹۴م کال د نومبر په پيل کې د پاکستان د سوداگرۍ پر مالونو بار د ۳۰ گاډو يو کاروان، د پاکستان د کورنيو چارو وزير نصير الله بابر په لارښوونه، دکويتې او چمن له لارې د کندهار او هرات پر لوري حرکت وکړ، چې خپل مالونه د منځنۍ اسيا جمهوريتونو ته ورسوي. د پاکستان د کورنيو چارو وزير، ددې هڅې د توجيه لپاره د افغانستان او پاکستان ترمنځ د ۱۹۶۵م کال د ترانزيت تړون او همدارنگه د افغانستان، پاکستان او ترکمنستان ترمنځ پر تړون استناد کاوه. (1)

I.S.I (د پاکستان پوځي استخبارات) د دې ډول پخوانيو معاملو د ماتې له کبله، د نصيرالله بابر هڅه تر وخت دمخه گڼله او له هغې سره موافق نه و.

له افغانستان سره د متقاعد جنرال نصيرالله بابر علاقه، له ډېرو لرې وختونو سره اړه پيدا کوي: نوموړی پر ۱۹۷۳م کال د شمال لويديځ سرحد ايالت والي و. دا هغه کال دی، چې د افغانستان ځينې اخواني مشران (حکمتيار، رباني او مسعود) د سردار محمد داود د امنيتي مقاماتو د څارنې له کبله، پاکستان ته وتښتېدل. دې فراريانو په هغه شورش کې برخه واخيسته، چې د پاکستان د حکومت په ملاتړ په لغمان او پنجشېر کې رامنځته شوی و او د کابل حکومت ړنگونه يې موخه وه.

په هر حال! د پاکستان د سوداگريز مال کاروان، چې د څلوېښت تنو پوځيانو له خوا بدرقه کېده، د مجاهدينو د يوې ډلې له خوا ودرول شو. (۲۵۰۰) تنه بشپړ وسلوال افغانان چې د ((طالبانو)) په نوم ياد شول، دا کاروان د يرغلگرو له منگولو څخه خلاصوي. کاروان په داسې حال کې، چې د پخواني پاچا د زرگونو پلويانو له خوا يې ملاتړ کېده، د منځنۍ اسيا د جمهوريتونو پر لوري خپله لار وهي او د دسمبر پر مياشت په بيا راگرځېدو کې، له ترکمنستان څخه اخیستل شوی مالوچ لېږدوي.

گڼ شمېر طالبانو په بلوچستان او پښتون مېشتو سيمو کې د جمعيت العلمای اسلام په مدرسو کې زده کړه کړې ده. له نښو نښانو څخه څرگندېږي، چې افغانستان ته د طالبانو د راتگ په هڅونه کې نصيرالله بابر له جمعيت العلمای اسلام (د پاکستان د خلکو گوند موئتلف، چې د ۱۹۹۶ م کال تر اکتوبر پورې يې حکومت په لاس کې و) سره ضمني توافق درلود.

طالبانو د نومبر پر ۵مه د کندهار تر نيونې وروسته د هلمند (د چرسو او تریاکو لوی توليدونکی)، زابل، غزني او لوگر ولايتونو کنترول ترلاسه کړ او په هرځای کې يې خلکو ته د سولې او اسلامي عادل حکومت د ټينگښت وعده ورکوله.

((طالبان او پاکستان لږ تر لږه د افغانستان په جنوب او شمال لويديځ کې د سولې په ټينگښت کې يو بل سره گډې گټې لري. په دې توگه طالبان تر هغه وخته پورې، چې د پاکستان د اقتصادي ستراتيژۍ د تامين لپاره اهميت لرونکي دوه متحدین، يانې په شمال کې دوستم او په هرات کې اسمعيل خان يې له خپل ځان خفه کړي نه وي، کولای شي د پاکستان پر روغ نيتۍ حساب وکړي.))¹

طالبان د پاکستان د جمعيت العلمای اسلام په شان، د سنيانو له بنسټپالنې څخه، چې په ټينگه د شيعه گانو له معتقداتو سره کينه لري، دفاع کوي. له دې کبله ايران د شيعه گانو برخليک ته خواشینی دی.

۲- جمعیت العلمای اسلام او مدرسې: جمعیت العلمای اسلام د هندوستان د جمعیت العلماء وارث دی. نوموړې ټولنه پر ۱۹۱۹م کال د انگلیس د ښکېلاک پر وړاندې، د اسلامي خلافت د دفاع په نیت، د دیوبند د عالمانو د یوې ډلې له خوا جوړه شوه او مولانا مفتي محمود یې مشري کوله.

پر ۱۹۴۵م کال مولانا شبیر احمد عثمانی د هندوستان د جمعیت العلماء ټولنه، د پاکستان د جمعیت العلمای اسلام د جوړېدو په نیت پرېښودله.

د جمعیت العلمای اسلام زیاتو پلویانو د پښتنو له سیمو سر راپورته کړ. جمعیت العلمای اسلام پر ۶۰ میلادي کلونو د شمال ختیځ سرحد او د بلوچستان د پښتنو سیمو په ډېرو دودیزو کلیو او بانډو کې زیاته وده وکړه. جمعیت العلمای اسلام، د ۱۹۷۰م کال په انتخاباتو کې د پښتونستان (د شمال ختیځ سرحد ایالت) په سلو کې ۲۵ او په بلوچستان کې په سلو کې ۲۰ رایې لاسته راوړې. دې گوند په نوموړو دوو ایالتونو کې له نیشنل عوامي گوند سره گډه حکومتونه جوړ کړل.

د ۱۹۷۷م کال پر مارچ د جمعیت العلمای اسلام د پلوي مدرسو زرگونه شاگردان، د پاکستان د ملي یووالي له غورځنگ سره، چې د ذوالفقار علي بوټو د حکومت پر ضد جوړ شوی و، یو ځای شول، چې د ۱۹۷۹م کال د جولای پر میاشت د جنرال ضیاءالحق په واسطه د واک د نیونې لپاره لاره هواره شي.

وروسته جمعیت العلمای اسلام، د پاکستان د ملي یووالي له غورځنگ سره خپل اړیکي پرې کړل او پر ۱۹۸۱م کال د ولسواکۍ د ټینګښت له غورځنگ سره یوځای شو.

پر ۱۹۷۹م کال مولانا فضل الرحمن، چې پر ۱۹۵۳م کال زېږېدلی، د خپل پلار (مولانا مفتي محمود) پرځای د جمعیت العلمای اسلام مشري واخیستله. له جمعیت العلمای اسلام څخه یوه رابېله شوې ډله، چې مولانا عبدالحق او د هغه زوی مولانا سمیع الحق یې مشران وو او د ((اکوړه خټک)) د لویې مدرسې پالنه او اداره یې کوله، د افغانستان د داعیې د ملاتړ لپاره راپورته شول.

پر وروستیو کلونو د پنجاب په جنوب او د بلوچستان د بلوڅو په سیمو کې د جمعیت العلمای اسلام اغېز زیات شوی دی. په بلوچستان ایالت کې د ۱۹۹۰م او ۱۹۹۳م کلونو په ټاکنو کې د جمعیت العلمای اسلام دریځ په ډاگه کړه، چې ددې گوند تر ادارې لاندې مدرسې له سیاسي پلوه په پوره ډول فعالې دي. د یادونې وړ ده، چې په بلوچستان کې استوګن گڼ شمېر افغان پښتانه، چې لږو ډېرو یې له اصولي لارو پاکستانی تابعیت تر لاسه کړی، د جمعیت العلمای اسلام له فعالو مبارزینو څخه شمېرل کېږي او په انتخاباتو کې د جمعیت العلمای اسلام د سړیو د ډاډ وړ برخه جوړوي.

په بلوچستان کې ټول فعال سیاسي ګوندونه، د هغې شمېرنې او پېژند کارت مخالف دي، چې تر ۱۹۸۰م کال وروسته افغانانو ته ورکړل شوي وو. (1) د ضیاءالحق د واکمنۍ پر وخت دمدرسو د پراختیا او ودې زیاته ګټه د جمعیت العلمای اسلام په برخه شوه. په داسې حال کې، چې پر ۱۹۴۷م کال په پاکستان کې ۱۳۷ مدرسې وې، خو اوس یې شمېر نږدې ۱۷۵۰۰ مدرسو ته رسېږي.

ددې مدرسو په سلو کې ۲۰ مه برخه د زکات په واسطه خړوبېږي او له ګوندونو سره تړاو نه لري. نږدې ۲۰ زرو طالبانو د جمعیت العلمای اسلام په مدرسو کې خپل نومونه لیکلي دي. له هغې جملې نه ۶۰۰۰ تنه په افغانستان کې اوسېږي. د جمعیت العلمای اسلام له خوا ورکړل شوې شمېره تر هغه رقم څخه ډېره اوچته ده، چې یاده مو کړه. د دې شمېر مطابق د هغو طالبانو شمېر چې په دیني مدرسو کې یې نومونه لیکلي له (۴۰) زرو څخه تر (۵۰) زرو پورې رسېږي. له هغې جملې نه یوازې له کچه ګړۍ او ناصر باغ کمپونو څخه له ۵ تر ۶ زرو تنو پورې په افغانستان کې اوسېږي.

په مدرسو کې درسونه په داسې حال کې، چې ټوله مذهبي جنبه لري، له سیاسي تمایلاتو هم بې برخې نه دي. پوځي مضمون هم ددې مدرسو د نصاب برخه ده. د دې علت دا هم دی، چې پر افغانستان باندې د شوروي یرغل پر وخت پاکستان غوښتل د طالبان له لښکر څخه په افغانستان کې د جهاد د پوځي فعالیتونو د ځواکمنۍ لپاره ګټه واخلي او بیا د شوروي یرغل تر دفعې وروسته، د طالبانو له ملېشو څخه په کشمیر کې د ملیشایي عملیاتو لپاره کار واخلي. د مدرسو په پراختیا کې باید درې لاملونه دخپل وګڼل شي. د ضیاءالحق له خوا د مذهبي بنسټونو ځواکمني، د افغانستان جګړه او د ایران مذهبي انقلاب.

د ایران انقلاب او په ځانګړي ډول د خلیج د جګړې پر وخت (اسلامي جماعت د عراق ملاتړ وکړ)، له اسلامي جماعت سره د سعودي عربستان د اړیکو تر خرابېدو وروسته نوموړي هېواد د جمعیت العلمای اسلام د مدرسو د زیاتې برخې مالي لګښت پر غاړه اخیستی دی.

دا مرستې چې سعودي عربستان او یا د خلیج نور هېوادونه یې سرچینې دي، که له ځانګړو سرچینو او یا هم له عامه (دولتي) سرچینو څخه لاسته راتلې، د جمعیت العلمای اسلام تر کنټرول لاندې، هغو مدرسو ته ورکول کېدې، چې د پښتونستان (شمال ختیځ سرحد ایالت) او د بلوچستان د پښتنو استوګنو سیمو (پښین، ږوب، لورلایي، سیف الله قلعه او زیارت) کې پرتې دي او په حقیقت کې د ایران د پراختیا غوښتنې خطر پر وړاندې یوازې کمر بند جوړوي. هغه سیمې چې د سند سیند پر غاړه پرتې دي، په ځانګړي ډول ډیره اسمعیل خان، چې هلته د جمعیت العلمای اسلام مفتي مولانا فضل الرحمن مدرسه جوړه ده، له همدې مدرسې څخه ګټه اوچتوي.

جمعیت العلمای اسلام په بشپړ ډول د شیعې ګانو مخالف دی. د شیعې ګانو پر ضد سازماني جګړه، چې ګمراه عناصر ګڼل کېږي له لسو کلونو راهې دېخوا د پاکستان د سپاه صحابه په واسطه، چې د جمعیت العلمای اسلام له

خوا يې لارښوونه کېږي، پرمخوړل کېږي: هغه نښتې، چې ۱۹۹۴م کال د جگړې سيمې (د پنجاب په جنوب) کې راټولې وې، پر دې تازه وختونو په کراچۍ کې هم راڅرگندې شوې دي. گڼې پر وروستيو کلونو د پاکستان په خاوره کې د ايران او سعودي عربستان ترمنځ رقابت ډېر راڅرگند شوی دی.

افغان پښتانه په دوديز ډول د پاکستان د پښتنو سيمو په مدرسو کې شاملېږي. گڼ شمېر طالبانو له مجاهدينو سره په جهاد کې تر گډون دمخه، په همدې مدرسو کې زده کړه کړې ده. طالبان د نجيب الله د حکومت تر ړنگېدو او د مجاهدينو د مختلفو ډلو ترمنځ د اختلاف تر څرگندېدو وروسته، په نهيلۍ سره بېرته خپلو مدرسو ته وگرځېدل. د طالبانو زياته برخه د ټولني له غريبو قشرونو راپورته شوې وه او غالباً د جگړې بې سر پناه يتيمان وو. د ياد وړ ده، چې د پاکستان د سرحدي مقاماتو په واسطه د شمال ختيزو پولو په اوږدو، په ځانگړي ډول په ((دال باندين)) کې د زده کړې کمپونه جوړ شوي دي، چې د طالبانو لپاره اسانتياوې ولري. د پاکستاني مدرسو افغان طالبان، ټيک مخکې تر هغې، چې د پاکستاني سوداگريزو مالونو کاروان، د افغاني مجاهدينو د قوماندانانو له خوا ودرول شي، د خپلو مدرسو په پرېښودلو پيل وکړ. نږدې (۴۰۰۰) طالبانو د پښتونستان (د شمال غرب ايالت) مدرسې، په ځانگړي ډول هغه مدرسې چې په اکوړه خټک، مردان، بنو، چارصده او پېښور سيمو کې پرتې وې، کندهار ته د تلو په نيت خوشې کړې. په دې ډول د ډېرو مدرسو دروازې وتړل شوې.

۳- د طالبانو غورځنگ انقلابي خصلت لري: انقلاب د يوې ټولني د سياسي، ټولني او اقتصادي نظم ناڅاپي بنسټيز بدلون دی. دا بدلون د واکمنې ډلې د واک او اتوريتې پر وړاندې د يوې ډلې د غړو د بغاوت په واسطه پلي کېږي. د طالبانو پاڅون د بڼې او مانا له پلوه يو ټولني اوښتون (انقلاب) دی:

— د شکل له پلوه په دې مانا، چې د وگړيو يوې ډلې د خلکو له مليوني پرگنو سره په پوره سمون او همغږۍ کې د واکمن فساد د واک پر وړاندې د پاڅون مشرۍ پر غاړه واخيسته. په دې پاڅون کې کارگرانو، بزگرانو، روحانيونو، د قوم مشرانو او لنډه دا چې ټولو ټولنيزو قشرونو گډون کړی دی.

— د منځپانگې (محتوا) له پلوه په دې مانا، په هغو شرايطو کې چې ملي واکمنۍ، قانون، امنيت، مصونيت، خپلواکي، مدني حقوق او بالاخره ټولني نظم موجود نه وي، د دغو ارزښتونو د لاسته راوړلو لپاره پاڅون، يو بشپړ مترقي او انقلابي حرکت دی.

هغه انقلاب، چې پرگنې يې لارښوونه کوي، ممکن په خپله محتوا او متن کې محافظه کارانه او ان ارتجاعي افکار منعکس کړي او بڼي پلوه ښوېدني ولري. دا احتمال هم شته، چې انقلابي حرکت له کين لاسو تمايلاتو نه اغېزمن شي.

په سترو ټولنيزو انقلابونو لکه (۱۷۸۹) م کال د فرانسې لوی انقلاب او پر (۱۹۶۶) م کال د چین کلتوري انقلاب کې ډېر ځله داسې پېښ شوي، چې کين لاسو او ښي لاسو تمايلاتو د موخې پر لوري د انقلاب د عرادې د پرمختگ پر وړاندې خنډونه رامنځته کړي دي:

په فرانسه کې پر (۱۷۹۲) م کال د مظنونينو د قانون پر نافذېدو سره د انقلاب له اصولو انحراف پيل شو. ددې قانون پر بنسټ همدا چې پر يو چا د انقلاب ضد اشتباه پيدا کېدله گيوتين (وژنځي) ته راکښل کېدل.

د فرانسې لوی انقلاب ان پر خپلو رښتينو زامنو لکه روبسپير، دانتون، بابوف او نورو هم رحم ونه کړ او ټول يې په اعدام محکوم کړل. يوازې پر ۱۹۷۵ م کال د بېنوايانو تر بغاوت او په هغه پسې د مظنونينو د قانون او د انقلابي محکمې تر لغوې او حذف وروسته، د انقلاب تاو لږ څه کېناست.

د جمهوريت او ديکتاتورۍ په شان د انقلابي نظامونو جفاوو خلک دومره تر پوزې راوستي وو، چې د (۱۸۳۰) م کال په يو شاگرز سره د پخواني حکومت (سلطنت) د ټينگښت په مقصد يې په نامستقيم ډول د انقلاب ټينگې کړنې محکومې کړې. په دې ډول د سلطنتي نظام مشري لومړي لويي فليپ ته وسپارل شوه او تاريخ بېرته شاته مخ وگرځاوه.

د روسيې د انقلاب په پيل کې په پټو سترگو د سوسياليزم د ايډيالوژيکو آرونو پلي کولو، اقتصادي وده ورو کړه. له ۱۹۲۱م څخه تر ۱۹۲۹ م کال پورې نوی اقتصادي سياست (NEP) پلي شو، چې د لېبرالو اقتصادي اصولو ښکارندوی يانې ښي پلو ته متمایل و.

هغه خونړۍ گوندي پاکونه (تصفیه)، چې ستالين له ۱۹۳۴م څخه تر ۱۹۳۸م کال پورې تر لاس لاندې ونيوله، کين پلو ته، د کمونيست گوند ښوېدنه ښکاره کوي.

پر ۱۹۵۶م کال د کمونيست گوند د شلمې کنگرې د پرېکړې له مخې، د ستاليني تگلارې له منځه وړل او د کمونيستي مشرانو له هديرې څخه، د ستالين د جسد ايستل، منځنۍ (اعتدالي) تگلارې ته د گوند د بيا گرځېدنې ښکارندوی دی.

د چین په کلتوري انقلاب کې کين پلو ته تر ټولو غټه ښوېدنه د ماهو په څرگندېدو سره منځته راغله. ماهو د هغو شيانو ملاتړ ته را ودانگل، چې افراطيونو هغه د انقلاب آرونه بلل. له دغو آرونو د دفاع له کبله د ښارونو او کلیو د خلکو ترمنځ خونړۍ نښتې رامنځته شوې. روڼاندي او هنرمندان په ډله ييزه توگه اعدام شول او (لرغوني او ليکلي) تاريخي، هنري اثار په بې رحمۍ سره له منځه لاړل.

په ټولنيزو انقلابونو کې کين پلوي او ښي پلوي تمايلات په دې ډول توجيه کېږي، چې د انقلاب مخکښي د پرگنو په لاس کې ده. پرگنې د ټولنيزو ارزښتونو د سمبالښت لپاره ورته نظر نه لري او د سازماني او ايډيولوژيکي آرونو

تابع نه دي. د انقلاب په بهير کې ممکن د خلکو مختلفې ډلې په نوبت سره د انقلاب مشري ترلاسه کړي. هغه وخت به انقلاب په احتمالي توگه ښي يا کين پلو ته ښوېدنې کوي.

د طالبانو انقلاب د خپل مضمون په يوه برخه کې د بشر (په ځانگړي ډول د ښځو) د حقوقو په ځينو برخو کې ښي پلوی او ان ارتجاعي خصلت لري، خو د جگړې او کرکېچ په حالاتو او اوضاعو کې موږ د بشر تر حقوقو د افغانستان سلامتيا (د طالبانو د مبارزې مرکزي ټکي) ته زياته اړتيا لرو. د هېواد په لرلو، د افغانستان په لرلو سره به موږ هر څه ولرو، خو خدای مه کړه د هغه په نه لرلو سره به له هر څه څخه بې برخې شو.

طالبان د مرکزي حکومت ټينگښت او د ځمکنۍ بشپړتيا ساتنه خپله دنده گڼي، د همدې ټکي په پام کې نيولو سره ښي پلو ته د هغوی د ښوېدنې، هغو کسانو ته، چې له تجزيې څخه د افغانستان د ژغورنې مبارزې ته لومړۍ درجه اهميت ورکوي، د زغم وړ گرځولي دي. په هغو سيمو کې چې اداره يې د طالبانو په لاس کې ده، د خلکو د پرگنو ملاتړ د دې واقعيت ښکارندوی دی، چې خلک د طالبانو د پاڅون د ارتجاعي تمايلاتو په انډول د هغو مثبتو لاسته راوړنو (د ملي خپلواکۍ او ځمکنۍ بشپړتيا ملاتړ، د سولې راوستلو، د تنظيمونو ښکېلو، د مرکزي حکومت جوړولو او نورو) ته زياته پاملرنه کوي. خلک د طالبانو ښي لاسي او ارتجاعي تمايلات د ټينگو او تېزو احساساتو او ولولو زېږنده گڼي، چې د نوي ژوند له سختو واقعيتونو او د انقلاب له عمومي ستراتيژۍ سره سمون نه لري او ژر يا لږ به خپل ځای واقعيت ته پرېږدي.

طالبان چې د کومو ولايتونو اداره په لاس کې لري، د خلکو له بالفعل ملاتړ او هغه ولايتونه، چې د دوی په کنټرول کې نه دي، د خلکو له بالقوه ملاتړ څخه برخمن دي.

له طالبانو سره دخلکو ملگرتيا او په پخواني حکومت پورې د تړليو قوماندانانو پيوستون، د طالبانو د ښکاره پرمختگ زمينه برابره کړې ده. د طالبانو د راتلونکي برياليتوب نښې، د افغانستان د اداري يووالي په تامين کې ښکاره کېږي.

له دې سره سره له کومه ځايه چې انقلاب ضد کسان خپل مقاومت ته دوام ورکوي، طالبانو تراوسه پورې د پېژندنې وړ حکومت جوړ کړی نه دی او د افغانستان پر ټوله خاوره يې خپل واک ټينگ کړی نه دی، کېدی شي، داسې وانگېرل شي، چې د طالبانو انقلاب د خپل برياليتوب په لومړي پړاو کې دی. د طالبانو د انقلاب وروستی برياليتوب په لاندې لاملونو پورې اړه لري:

د انقلاب له ارزښتونو نه د دفاع لپاره د خلکو د زيات ملاتړ راجلبول. طالبان بايد ددې مقصد لپاره لومړی خپلو عقیده يي ارزښتونو ته د نوي ژوند له غوښتنو سره سمون ورکړي او بيا د چارو په اداره کې ټولوخلکو ته د گډون حق ورکړي.

د ملگرو ملتو د موسسې د ملاتړ راجلبول. طالبان باید ددې مقصد لپاره د خپل فعالیت سوله ییز اړخونه، دملگرو ملتو د موسسې د سولې له پلان سره همغږي کړي.

د ټولو گاونډیو هېوادونو د ملاتړ راجلبول او یو د بل په چارو کې د نه لاسوهنې د غوښتنې له تضمین سره هغو ته د دپلوماتیکې پېژندنې غوښتنلیک وړاندې کول.

له روسانو سره تر جگړې وروسته مسایلو باندې د چلند لپاره د ملي گټو پر بنسټ د یوې غوڅې تگلارې رامنځته کول.

په افغانستان کې د ملي خاينانو او د جگړې د جنايتکارانو په باب د مجددې او رباني د حکومتونو د بښنې د اعلان لغوه کول، د محاکمې مېز ته د اوسنیو بدمرغه حالاتو د لومړۍ درجې مسوولينو راکشول.

د ملي مسلکي اردو بيا جوړول.

د اضطراري لويې جرگې د جوړولو لپاره د بېرنيو تدبيرونو پيلول.

پوهو کسانو ته د حکومت د چارو واگې سپارل، روڼاندې او بوروکراتان، همدارنگه د طالبانو د اتلولۍ قدردانی او د چارو په اداره کې د هغو د گډون تضمین، دولتي عالي شورا باید په دولتي تشکیلاتو کې ځای شي. دا شورا به د مشورتي واک لرونکې وي.

د اساسي قانون تدوین او د ټاکنو دایرول.

٤- د طالبانو د رامنځته کېدو منطق: طالبان په حقیقت کې د کابل اسلام ډوله ایتلافي ادارې، چې تر ۱۹۹۲م کال وروسته یې واک ترلاسه کړ، د زور او زورواکۍ پر وړاندې د خلکو عکس العمل گڼل کېږي.

دکابل اداره د تخت او یا تابوت له شعار سره، چې د غلو په ژبه تاوېده، سیاسي ډگر ته داخله شوه، ټولې سیاسي ډلې یې له ځانه لرې کړې او د اهل حل و عقد د اخیستل شوې شورا په واسطه یې د انحصاري واک په توجیه کولو سره، ټولو مخالفینو ته د جگړې اعلان وکړ.

اسلامي حزب (په پیل کې خالص، حکمتیار)، د اسلامي انقلاب حرکت تنظیم، د ملي محاذ تنظیم، دملي نجات تنظیم، د وحدت حزب، ملي اسلامي غورځنگ، د طالبانو غورځنگ او په یوه مانا ټولې هغه ډلې، چې د افغانستان د سیاست په برخه کې پېښې رازېږولای شي، د کابل ادارې مخالفت ته راودانگل. دې مخالفت تیت و پرک شکل درلود او د کومې متحدې جبهې په واسطه یې لارښوونه نه کېدله، ځکه نو زور ته په زور ځواب ورکول تر پرله پسې کلونو پورې یوازې د یوې هیلې په توگه پاتې شو.

طالبانو تر یوه حده وکړای شول د کابل د ادارې زورواکي، تاخت و تاز تر یوې اندازې پورې مهار کړي او د هغې په کلابندي کولو او وروسته د پایتخت په نیولو سره د افغانستان پر درېیمه برخه خاوره خپله واکمني ټینګه کړي. هغوی په داسې شرایطو کې چې د کابل ادارې د سولې ټول پلانونه که کورنۍ سرچینه یې لرله که بهرنۍ رد کړل او د یوه ممثل حکومت لپاره یې د ټاکنو له منلو ډډه وکړه، د افغانستان د خاورې له درېیمې حصې زیاته برخه د تورې په زور ونیوله.

طالبان د ټولو هغو افغاني ډلو او قومونو لپاره د هیلو سرچینه شوه، چې د کابل ادارې د زور واکۍ له منطق او د ځینو جهادي قوماندانانو له خپل سړیو او بې باکیو څخه، تر پوزې راغلي وو.

طالبان د افغانستان په سیاست کې د زور څرګندولو په ډګر کې، د واک په واسطه د واک لپاره، د پولې د ټاکلو مناسب او طبیعي ځواب ګڼل کېږي.

طالبان د هغو مظلومو خلکو د فریادونو ښکارندوی دي، چې د زور په منطق سره یې د جګړه مارو، د امن دښمنانو، د ولسواکۍ او ټولنیز عدالت مخالفینو د خپلو او له منځه وړلو لپاره یې د مرګ او ژوند جګړې ته دانګلي دي.

د کابل ادارې، په زوره واک تر لاسه کړی و، د زور په کارونې یې هغه ساته او په زور له صحنې نه وايستل شول.

د کابل اداره په کینه ییز ډول، له باطل څخه د دفاع په لیکه کې ولاړه وه او طالبانو د حق د مدعیانو په توګه د زور په واسطه مغلوبه کړه او بیا پر ټول افغانستان باندې د سولې او امنیت غږ خور شو. یوازې سوله او امنیت ددې امکان برابروي، چې د حق د یو ملاتړي ځواک په جوړولو سره، په هېواد کې د حقوقو دولت د جوړښت لپاره لاره هواره شي.

درېیم- د سیاسي ژوند ځانګړنې: له هغو بېلګو څخه، چې د ډلبندیو اوسیاسي ډلو د جوړښت په اړه مو وړاندې کړې، څرګندېږي چې:

– پر ۶۰مو او ۷۰مو کلونو په ټولنه کې سیاسي ژوند پر دوو مخالفو؛ کین او ښي لورو تشکل موندلی و. ددې خبرې علت (د مارکسیزم او اسلامي انترناسیونالیزم) پر بنسټ، له بهر سره د کین او ښي ایډیولوژیک او عقیده یي تړون و.

د مارکسیزم د ایډیولوژۍ آرونه او د ((مکتبې اسلام)) عقیده یي ارزښتونه د هغو خپرونو په واسطه، چې له بهر څخه په افغانستان کې خپرېدلې، د ډلو د مفکوره یي او سیاسي تګلوري په ټاکلو کې یې مرسته وکړه. خو په ورو ورو ډول د مارکسیزم د فلسفې ټولیز مفاهیم او د مکتبې اسلام د نړۍ لید معتقدات، د افغاني ټولنې د دودیز قبیلې یي ژوند له واقعیتونو سره په چلند کې، په خپلې لومړنۍ مانا پاتې نه شول: مارکسیزم لیننیزم او ماهویزم تر لسو نه پر زیاتو ډلو تقسیم شو او اسلام لږ تر لږه په پینځه لسو فراکسیونونو ووېشل شو. ددې ډلو (مارکسیزم او اسلام) تر منځ

کړکېچ یوازې د گړني (شفاهي) اختلاف تر بریده پاتې نه شو: چین پلوه مارکسیستانو له روس پلوه مارکسیستانو سره پر وسله والو نښتو لاس پورې کړ او د ځینو جهادي تنظیمونو ترمنځ خونړۍ جگړې ونښتې.

په افغانستان کې سیاسي مبارزې تل د سیمه ییزو شخصیتونو په شاوخوا دوام موندلی دی، نه د مدني ژوند د ارزښتونو او د ټولیزو عقیده یي او ارمانی آرونو د گټو د ساتلو او یا د یو ملي شخصیت د دفاع په شاوخوا کې.

ایډیولوژیک او د ډیموکراتیک مفاهیم په ډېره کمه کچه (هغه هم د ښاري روڼاندو په وړو کړیو کې) د سیاسي او ټولنیز واک سرچینې گڼل کېږي. په پرمختللي نړۍ کې ایډیولوژیک او ولسواک ارزښتونه د سیاسي گوندونو د تشکل محور جوړوي، دا ارزښتونه په افغانستان کې تل د سیمې، قوم، ژبې او مذهب پر قوانینو بدل شوي دي.

څلورم- د جهادي مشرانو له خوا د جگړه ییزې ستراتیژۍ غوراوی: له افغانستانه د شوروي ځواکونو تر وتلو وروسته، د تنظیمي حسابونو د تصفیې او سیاسي موخو د ترلاسه کولو لپاره جگړه تر خبرو اترو او مفاهمې غوره وگڼل شوه. جگړه دهرې جگړه مارې ډلې لپاره دهغو امتیازاتو د گټلو سبب کېدله، چې د سولې او خبرو اترو په شرایطو کې د هغو د لاسته راوړلو امکان میسر نه و. مثلاً د اسلامي جمعیت لپاره جگړه پر اکثریت باندې د اقلیت د ارادې د تحمیل وسیله وه. د اسلامي حزب لپاره جگړه دواک د انحصار حربه او د یو تیوکراتیک مستبد حکومت د ټینګښت وسیله گڼل کېدله. د دوستم او وحدت حزب د ډلو لپاره جگړه له اکثریت سره د ازیکو او شیعہ گانو د قومي او مذهبي اقلیتونو د مساوي حقوقو د لاسته راوړلو اله وه.

د جگړې تر شا ناوړه هیلې او د جگړې د خړوبونې د واحدې سرچینې گډ علتونه موجود وو. دا واحد سرچینه د بهرنۍ مداخلې لاس دی، چې مختلفې ډلې یې تل پر جگړو اخته ساتلي او د ملت اکثریت د ارادې پر وړاندې یې د هغوی کینه ژوندۍ ساتلې ده. په افغانستان کې د اکثریت اراده، چې د لویې جرگې او یا ټاکنو په واسطه له ځواک نه عمل ته راځي منطقیاً په جگړه کې د ښکېلو تنظیمونو د سیاسي گټو په مخالف لوري کې واقع ده. د اکثریت د ارادې په څرگندېدو سره به، لکه د جمعیت او پرچم د اقلیت حکومت، پر اکثریت باندې د خپلې ارادې د تپلو وس پیدا نه کړي او اسلامي حزب به د واک انحصار لپاره په خپلو هڅو کې پاتې راشي.

په همدې ډول به قومي او مذهبي لږکي، په داسې حال کې، چې د اقلیتونو له طبیعي حقوقو څخه به برخمن شي، له اکثریت سره د مساوي حقوقو د گټلو لپاره به، د خپلې دعوي په طرحه کې د ولسواکۍ له ځپونکي منطق سره مخامخ شي.

څه چې مو وویل له هغو څخه په ډاگه کېږي، چې د جگړې پایته رسېدنه د ځینو ډلو د سیاسي ژوند له پایته رسېدو او د ځینو د اغېز له کمښت سره سمون خوري. له ټاکنو، لویې جرگې او په یوه مانا له سولې سره د جگړه مارو ډلو دښمني له ځاني دفاع نه پرته بل منطق لرلای نه شي. د مورچل له شا نه د ټاکنو تر حوزې پورې د لارې وهل تر ټولو ستره ستونزه ده، چې جگړه مارې ډلې ورسره مخامخ دي.

د کار ستونزه په دې کې ده چې:

لومړی: دا چې د مورچل کسان اکثره نالوستي دي او سياسي شعور نه لري. هغوی په داسې حال کې، چې په پښتو سترگو د خپل مشرتابه تر اغېز لاندې راغلي دي، د يو لړ ملي او عمومي هیلو د دفاع لپاره خپلواک نظر نه لري. د دې ټوپکيانو ځينې هغه اجيران دي، چې د خپلو ځاني گټو لپاره د دوو، ان دښمنو ډلو ترمنځ واټن په داسې چټکۍ سره وهي، لکه يو توغندی چې پر ښار ولي.

په هر حال! د جگړې پلويان، چې په هره کچه وي په دې شرط چې اړوند تنظيم ته ژمن پاتې شي، د مشر لپاره د سولې او جگړې په شرايطو کې ستر غنیمت گڼل کېږي. په ټوليز ډول هغوی داسې کسان دي، چې له ولسواکۍ د دفاع د عمومي بهير لپاره په درد نه خوري. هغوی د ټاکنو پر وخت يوه کوچنۍ ټولنه جوړوي، چې د خپلو هڅو په واسطه نه شي کولای د مشرانو د لورټيا غوښتنې هیلې خړوبې کړي.

دویم: مذهبي مشرانو، د مذهبي پلويانو ولولې په داسې شرايطو کې راوپارولې، چې جهاد د دوستانو د مجلس نقل او د دښمنانو د روحياتو د ځينې وسيله وه. داسې ښکاري، چې د جهاد په پایته رسېدو سره به مذهبي مشران له يو خوا په خپله تنظيمي کړۍ کې، د خپلو پلويانو دساتنې او له بلې خوا د چوپ اکثریت د نظر د خپلونې لپاره، د ويلو څه ونه لري او نه به د جلب او جذب لپاره څه ځواک ولري. داسې فکر کېږي، چې د مجاهدو قلموالو د لوړو ژورو خبرو تر اغېز لاندې به يې ځينې پلويان له چوپ اکثریت سره همغږي شي او خپلې رایې به د هغو کانديدانو په صندوقونو کې، چې د ملي او عمومي گټو دفاع کوي، واچوي. مشران يې په دې برخه کې بدگومانه کېږي او هغوی د سولې او روغې پر وړاندې مخالفت ته هڅوي.

درېیم: د مذهبي مشرانو زيات شمېر د بهرنيو لاسوهونکو هېوادونو زېږنده دي. د دې مشرانو سياسي پوځي فعاليت د مقاومت په بهير او تر هغه وروسته د بهرنيو ځواکونو په مرسته خړوبېده او لارښوونه يې کېدله. د سولې شرايط د دې ډلو لپاره ځکه د مړينې مانا لري، چې د بهر له سياسي، پوځي، پولي او مالي ملاتړ څخه يې برخې کېږي. پرته له دې چې له مشروعو او قانوني (کورنۍ سرچينې، د گډون ونډې، د غړيتوب ونډې او نورو) لارو ددې مرستو د جبران ډاډ يې په لاس کې وي.

څلورم: د موسسو او ډلو په سطحه، هم د سياسي اقليتونو او هم د ملت په کچه د قومي لږکيو له خوا د انتخاباتو د نتيجه نه منل د سولې د بهير د سياسي مبارزې نورې ستونزې دي. هغه اساسي پوښتنه، چې د ځواب پيدا کولو لپاره ورته ډېره ځيرتيا په کار ده دا ده چې: ايا لږکي د يو اقليت په توگه د خپلو قانوني حقوقو په ساتلو سره خپل ځان د اکثریت ارادې ته د درناوي ملزم گڼي؟ مثلاً کله که انتخابي پارلمان پرېکړه وکړي، چې وسلوالې ډلې دې په درېو مياشتو کې خپلې وسلې دولتي مقاماتو ته تسليم کړي، داسې پرېکړه چې د اکثریت د ارادې څرگندويه ده، ايا د پلي کېدو ضمانت به ولري؟ هر کله که د افغانستان سني مذهب اکثریت په پارلمان کې د خپلو استازو په

واسط پرېکړه وکړي، چې يوازې دې حنفي مذهب په محکمو او قضاوو کې رسميت ولري، ايا د اقليت شيعه مذهب ډلې به خپل ځان ددې پرېکړې په درناوي ملزمې وگڼي؟ په همدې ډول په لسگونو نورې پوښتنې راولاړېدې شي. هغه څه چې څرگند دي دادي، چې د ډيموکراسۍ سيستم په ورو او پرله پسې پلي کېدو کې، د سياسي زده کړې او تربيه په لاسته راوړلو سره، د اکثريت او اقليت مقوله د درک او زغم وړ ده. په خواشينۍ سره زموږ ټولنه د خپل سياسي بلوغ هغه حد ته نه ده رسېدلې، چې دخپلې سلامتيا او بشپړتيا لپاره، په شعوري توگه د سياسي ډيموکراسۍ ارزښتونه ومني، سربېره پر دې د جگړې او کرکېچ په دوو لسيزو کې په تنظيمي کړيو کې د زورواکۍ او حکم عادت ډېره زياته وده کړې ده. يوازې د خلکو نماينده او د قوي امنيتي ځواک لرونکی يو مرکزي دولت به ددې ځواک ولري، چې د اکثريت د پرېکړو پلي کېدل تضمين کړي .

ټوپکوال مجاهدين خپل ځانگړي سياسي و حقوقي کلتور لري. دا کلتور د لويديزې نړۍ د سياسي ماشين د محصول په پلمه د ولسواکۍ او ملي واکمنۍ له حق سره مخالف دی:

—ولسواکي د مکتبي اسلام په تعبیر له دې کبله، چې له اهل حل و عقد شورا څخه واک اخلي او خلکو ته يې سپاري، د اسلام له موازينو (هغه ډول چې اخوانيت يې تعبيروي) سره اختلاف لري. پر دې انگېرنو باندې په داسې شرايطو کې ټينگار کېده، چې ډېر اسلامي هېوادونه د حل و عقد شورا له نامه سره اشنا نه وو او رژيمونه يې د ولسواکۍ د آرونو له مخې جوړ کړي وو.

—د بنسټپالو په نظر، د ملي واکمنۍ حق په يوه بې سرحده خيالي نړۍ کې د اسلامي امت له ايډيال تحقق سره سمون نه خوري. دا نړۍ په جهاد ودانېږي او د کفر او الحاد نړۍ، خپل لاسونه هغه ته د تسليمۍ د نښو په توگه پورته کوي!...

له پورتنیو څرگندونو څخه په ډاگه کېږي، چې اکثره تنظيمي مشرانو ته هره وسيله، چې د سولې د راوستلو سبب شي، که هغه ديو تشکيل (لويې جرگې) په بڼه وي او يا د يو سياسي شخصيت (پاچا) په څېره کې، له دې کبله د تاييد وړ نه ده، چې پر ملي گټو باندې ټينگار د هغو تنظيمونو گټو ته، چې په جگړه کې يې روزنه او پالنه شوې، په ټينگه زيان رسوي.

داسې ښکاري، چې د جگړه مارو ډلو غچ اخيستونکو ولولو د کاناليزه کولو لپاره، يو له قهر نه ډک او بل سوله ييز الترناتيف شته، چې يو د بل بشپړوونکي دي:

يو: د سولې په پروسه کې د ملگرو ملتو د سوله ساتونکو فعاله برخه اخيستنه. سره له دې چې د نړۍ په ځينو کرکېچنو سيمو کې د سولې لپاره د ملگرو ملتو پوځي مداخلې بشپړ برياليتوبونه نه درلودل، خو په ځينو برخو کې بري ته نږدې دي او په ځينو قضيو کې يې سوله ټينگه کړې ده. د افغانستان د قضيې په اړه يوازېنۍ ستونزه، چې موجوده ده، هغه داده، چې له هېواد څخه د شوروي ځواکونو تر وتلو او د کمونيستي امپراتورۍ تر ړنگېدنې وروسته،

د افغانستان قضیه د ملگرو ملتو د امنیت شورا د اجنډا په حاشیه کې راغله او گومان نه کېږي، چې لویدیځ هېوادونه، مثلاً د خپلې اردو د یو غړي، چې په افغانستان کې به د سولې په ځواک کې شامل وي، د پوزې د وینې کېدلو د لیدو زغم ولري.

دوه: د ملگرو ملتونو په مرسته د افغانستان په سیاست کې د ټولو اغېزمنو ډلو او اشخاصو په گډون، د یوې اضطراري لویې جرگې جوړول. که چېرې دا جرگه د جگړه مارو ډلو، ټولو سیاسي تنظیمونو او ټولو قومي، مذهبي او ملي شخصیتونو په رښتیني گډون سره جوړه شي، د سولې ساتنې په کار کې به له ستر اخلاقي او مانیز اغېز څخه برخمنه وي.

د ۱۹۹۴م کال په لومړیو کې د داسې یوې جرگې د لرلید اغېز په افغانستان کې د سولې کورني او بهرني دښمنان ووېرول:

د اضطراري لویې جرگې د جوړېدو له اوازو سره سم، د دې لپاره چې دا نوښت پایلې ته ونه رسېږي، دلته او هلته ظاهراً د جگړې د ختمولو، خو په واقعیت کې د سولې پر طرحې د برید لپاره، یو لړ تشبثات پیل شول. د هجرت په خپرونو کې د نشر شوي خبر له مخې:

— د مارچ میاشتې پر وروستیو د اسلامي هېوادونو یو شمېر پوهانو (!) په پاکستان کې د ازادو قبایلو په یوه سیمه کې، د افغانستان له جهادي مشرانو سره غونډه وکړه او تر خبرو اترو وروسته د مولوي خالص په مشرۍ یو هڅیت کابل، چاراسیاب او مزارشريف ته سفرونه وکړل او له دښمنو خواوو سره یې د نظر تبادله وکړه.

— د اپریل پر میاشت د قوماندانانو یو هڅیت د اور بند د یو تړون لپاره، په اوسنۍ جگړه کې له ټولو اخته غاړو سره لیده کاته وکړل.

— پر می میاشت په غزني ولایت کې د نږدې شلو ولایتونو د استازو په گډون، د جنوب لویدیځ د سولې هڅیت د یوې اوونۍ غونډې په ترڅ کې، د جگړې د غندلو په برخه کې یو پرېکړه لیک صادر کړ.

— د می میاشتې په لومړیو کې د پاکستان، ایران او سعودي عربستان هېوادونو، په سعودي عربستان کې د سولې په یوې غونډې کې د گډون لپاره د مجاهدینو استازو ته بلنه ورکړه. د ملگرو ملتونو تر څارنې لاندې د سولې د یوې رښتینې جبهې په منځ کې، د درز د پیدا کولو په موخه، په دې غونډه کې د گډون لپاره د پخواني پاچا استازي ته هم بلنه ورکړل شوه.

د محمود مستیري په مشرۍ د ملگرو ملتو د سولې هڅیت د تشبثاتو د خنثا کولو لپاره په ټینګه هڅې پیل شوې. د دې هڅو گډه وجه په دې کې وه، چې افغاني وسلوالو ډلو د بهرنیو لاسوهونکو هېوادونو په مرسته د سولې له هر نوښت سره، چې په هغه کې د افغانستان چوپ اکثریت د خپلو ارمانونو د ځلونې امکان پیدا کړي، په مخالفت کې

واحدہ جبہ جوړه کړې وه. د وسلوالو ډلو او لاسوهونکو بهرنیو هېوادونو له خوا د سولې د ټینګښت لپاره د چلوټې جوړول، په شعوري ډول په داسې شرایطو کې ترسره کېږي، چې پر تېر وخت په راولپنډۍ، اسلام اباد، پېښور، جلال اباد او مکه مکرمه کې دې ته ورته هڅې، د جګړې د پایته رسولو په لار کې هېڅ ډول عملي نتیجې ته نه دي رسېدلي. هغو کسانو، چې دا ډول جالونه یې غوړولي، پر دې ښه پوهېدل؛ هغه امتیازات یې، چې په جګړه کې یې ترلاسه کړي، په سوله کې به یې له لاسه ورکړي.

(1) فضل غني مجددي، امید جریده، ۱۹۹۶م کال فبروري، ۲۰۱ ګڼه.

(1) افغانستان Le Roy Olivier، پاریس، ۱۹۸۴م کال، ۱۶۳مخ.

(1) افغانستان Le Roy Olivier، پاریس، ۱۹۸۴م کال، ۱۶۲مخ.

(1) د افغانستان اخبار مجله، پاریس چاپ، ۱۹۹۱م کال جون.

(1) د افغانستان اخبار مجله، ۶۸ ګڼه، ۱۹۹۵م کال، پاریس.

(1) دا نظر د طالبانو له خوا د هرات تر نیونې دمخه څرګند شوی و.

(1) په بلوچستان کې یو ملیون افغانان ژوند کوي. ددې شمېر نیم یې په کویته کې استوګن دي.

درېم څپرکی

قهر او روغه

الف- د قهر او زور کارول: افغانستان د داسې قبيله يي ټولنې لرونکی دی، چې د هغې پر سياسي ژوند واکمن قوانين دوديز او قومي خصلت لري. په دې ټولنه کې د قهر او زور کارول تل د سياسي ژوند مسلط توکي دي. د هېواد په معاصر تاريخ کې د بېلگې په ډول ۱۹مه پېړۍ د قهر او غوصې له پېښو څخه ډکه ده، چې د هغې په بهير کې د دولت د واک نيول د کورنيو او قبيله يي دښمنيو (رقابتونو) د منځ ټکي گڼل کېده.

په افغاني ټولنه کې د قهرجنې روحيې په زېږېدو او ځواکمنۍ کې مختلفو لاملونو ونډه لرلې ده. له دې جملې نه د جغرافيايي، ټولنيز او سياسي عواملو سپړل ډېر مهم دي:

يو- جغرافيايي لامل:

۱- جيوپولتيک لامل: افغانستان د هندوستان د افسانه يي هېواد د دروازې په توگه تل د تاريخ د فاتحينو اونړۍ نيونکو د پاملرنې مرکزي ټکي و. دې موقعيت زموږ هېواد د سترو بريدونو او يرغلونو له خطر سره مخامخ کړی، چې د هغو په ترڅ کې خلکو د خپل ځان د دفاع لپاره قهر ته په قهر ځواب ويلي دي.

د تاريخ په بهير کې د افغانستان پر خاوره د بهرنيو بريدونه او يرغلونه ډېر زيات دي، چې په پای کې دوی ته د ژوند او ځاني دفاع لپاره د قهر څرگندول پر يو نه انکارېدونکي اصل بدل شوی دی.

۲- فزيکي لامل: افغانستان يو غرنی هېواد دی. د ډېرو ټولنپوهانو په اند هغه خلک، چې په سختو او لوړو جغرافيايي او فزيکي شرايطو کې ژوند کوي، د ژوند د تامين لپاره ناچار دي، د طبيعت له قهرجنو ځواکونو سره مجادله وکړي. دا مبارزه د هغو خنډونو د لرې کولو لپاره، چې د يوې موخې د پلي کېدو په لاره کې پراته دي، د زور پر کارونې باندې باور پيدا کول، د سړي تحت الشعور ته نښاسي او ورو ورو هغه د ټولنيز ژوند په يوه ډول اړوي. که چېرې د ټولنيز قهر په توليد کې د جغرافيايي لامل رول (هم جيوپولتيکي او هم فزيکي) د مدني ژوند (د ښوونې او روزنې بشپړونه، د ولسواکۍ عامېدنه او د سياسي شعور اوچتيا) د شرايطو د پرمختيا په واسطه له منځه لاړ نه شي، نو کمزوری خو به ضرور شي. افغانستان د پرله پسې پېړيو په بهير کې د (۲۰) مې پېړۍ د تمدن د نعمت له لاسته راوړلو بې برخې شوی دی، ځکه نو زموږ هېواد کې مدرن او مدني عامل ډېر کم او نامحسوس قهر لري.

دوه- ټولنيز لامل: افغان قبایلو ته زور او قهر مختلفې ماناوې لري. پښتانه قبایل ((ټوپک)) ناموس او يا لږ تر لږه له ناموس نه د دفاع وسيله (د هغه په پراخه مانا چې د کورنۍ او ملي ژوند د ارزښتونو ساتنه په کې راځي) گڼي او د

زوی زېږېدنه د ((ټوپک)) په ډالۍ سره نمانځي. ټوپک يانې د زور وسيله، د مشرۍ کيلي او په خپل زړه د ټولنيزو شخړو حل.

په افغانستان کې يو ځل د سلطنت پر وخت د فرانسه يي ((لوموند)) ورځپاڼې خبريال له محمد ظاهر شاه سره مرکه کړې وه. فرانسه يي ژورناليست د خپلې دې مرکې په يوه برخه کې د وزلوبې (بزکشی) په تشويق کې د شاه د انگېزې په اړه داسې ليکلي وو: ((دا لوبه چې زموږ په ذهن کې د چنگيزيانو د قساوت او بدويت ياد ژوندی ساتي، په داسې حال کې، چې د افغانستان په گاونډيو هېوادو (د شوروي ازبکستان او ترکمنستان) کې پرېښودل شوې ده، له دې کبله يې د شاه له خوا ملاتړ کېږي، چې د خلکو له قهر او غوصې نه ډکې ولولې په يوه گرموونکي او سوله ييز ځای کې سره راټولې شي، له دې پرته به سلطنت له بې ثباتۍ سره مخامخ شي)).

دا چې د فرانسه يي خبريال نظر به تر کومه بريده د وخت دسلطنت د سياست څرگندوی و، موږ ورسره کار نه لرو، رښتيا خبره داده، چې افغاني ازبک او ترکمن قبایلو د ((ټوپک)) پر ځای د قهر د څرگندولو لپاره وزلوبه، چې د قهر او قوت له څرگندولو نه ډکه لوبه ده، ټاکلې ده.

په ټولنيز ژوند کې د قهر څرگندول، په شعر، ادبياتو او هنر کې هم منعکس شوي دي: د فردوسي اثار (په شاهنامه کې د رستم او سهراب داستان) او د خوشال خټک اثار له رزمي شعرونو ډک دي: خوشال خان وايي:

د افغان په ننگ مې وتړله توره

ننگيالی د زمانې خوشال خټک يم

ملالۍ د ميوند په جگړه کې د دې لنډۍ په ويلو سره، چې د وطن دمینې روح په کې څپې وهي، غازيان او مجاهدين يې پر دښمن باندې بريد ته وهڅول:

که په ميوند کې شهيد نه شوې

خدايرو لاليه بې ننگۍ ته دې ساتينه

هغه وخت، چې ددې اثر ليکوال د استقلال لېسې زده کوونکی و ((د ښوونکي ورځ)) په شاندارو مراسمو سره لمانځل کېدله. د هغه کمپ په مخامخ دروازه کې، چې مېلمنو به د هغه مخې ته محفل جوړاوه، دا بيت په يوه اورده ټوټه کې په ځلانده او مشقي ليک ليکل شوی و:

دست مشاطه به رخسار عروسان نکند

انچه بر چهره تو سيلی استاد کند

ملي اتن د سپورټ، رزمي حرکتونو او جگړه ييز تمرينونو تر ټولو ښه بېلگه گڼل کېږي. اريانا دايرة المعارف په دې باب ليکي: ((اتن د افغانانو يو ډېر لرغونی ملي ورزش دی، چې له ۱۱۰۰ کلونو راپه دېخوا د مختلفو وختونو په ادبياتو کې منعکس شوی دی.))

هماغه ډول چې نارينه د اتن لپاره سندرې او نارې (ولسي سندرې، چې په لوړ غږ ويل کېږي) لري، ښځې او پېغلې هم په ښکلو سندرو او نارو سره اتن کوي.

په اتن کې د بدن د ټولو غړو د ښېرازۍ لپاره ټول جنګي او رزمي حرکتونه ترسره کېږي. په اتن کې هغه پاروونکې نارې، چې د جگړې، بريد او يرغل پر وخت د دښمن د ماتې، ډار او د خپل ځواک د څرګندونې لپاره، له خولې څخه راوځي، شاملې دي.

د اتن په بهير کې د جگړې او تېښتې تمثيلوونکي حرکتونه په اسانۍ سره څرګندېږي. پرمختګونه، شاتګ، پر دښمن باندې بريد، د دښمن د بريد دفع، په اتن کې په موزونو حرکتونو سره افاده کېږي.

خېزونه، پورته کېدنه او د اتن په پای کې توند او چټک حرکتونه، پر دښمن باندې د بريد او يرغل څرګندوی دي. تر هغه وخت پورې، چې تن په تن جگړه دود وه او توره اصلي وسله گڼل کېدله، افغاني ځوانانو له تورې او يا چورکۍ سره اتن اجرا کاوه. د هېواد په ځينو سيمو کې اوس هم د اتن د اجرا پر وخت له چورکيو نه کار اخلي. په هغو جگړو کې چې افغاني ټولنه ورسره مخ وه، په ورو ورو ډول ټوپک د تورې او چورکۍ ځای ونيو. هغه وخت نو د اتن د اجرا پر وخت د ټوپک کارول دود شول.

د افغانستان په ځينو سيمو کې داسې دود و، چې د ((ورا)) په نوم د زوم کورنۍ چې د ناوې د پلار له کوره د ناوې د بيولو لپاره تلله بايد وسلواله وای. هغوی د ناوې په کلي کې، په جگړه کې د تورې وهلو، نېزې او هدف وپشتلو د ازمېښتونو له لارې خپل استعداد په زبات رساوه. يوازې په دې ازمېښتونو کې د برياليتوب تر گټلو وروسته يې د ناوې د بيولو حق ترلاسه کاوه.

سربېره پر دې د افغانستان په ځينو سيمو کې د واده او نکاح د حاصلولو لپاره، زوم د دې ډول جگړه ييزو ازمېښتونو له تېرولو سره مخامخېده: د لرگيو څو خادې يې په ټينگه يوه له بلې سره تړلې چې اوږدوالی يې ۲۰ گزه شي. د تړليو خادو په يوه نړۍ برخه کې يې يو چرګ تارې، چې ((دار)) نومېده، دجلۍ غوښتونکي دنده لرله، چې پر اس سور شي، د چرګ وزر خپل هدف وټاکي او هغه جگ کړي. تر هغه وخته، چې د لرگي له پاسه د چرګ وزر په رپېدو و، ناوې اجازه نه لرله، چې د مېړه کور ته لاړه شي.

د هېواد په ځينو نورو کليو کې يې د چرګې هگۍ پر ځمکه ايښودله چې پر اس سپور سړی، چې په واقعيت کې راتلونکی زوم و، خپل ځان ټيټ او هغه پورته کړي.

په ځينو سيمو کې به يې له يو نه تر درېو پورې د لرگيو مېورې پر ځمکه ټکوهل او سپور سړي يانې راتلونکي زوم ته يې دنده سپارله، چې دا ميورې د اس د ځغاستې پر وخت د نېزې په واسطه له ځمکې وباسي.

په ځينو نورو کليو کې يې د اوبو پر سر ورېښمين دسماال اچوه او جلی غوښتونکي سپور سړي بيا دا دسماال پر تورې دوه ځايه کاوه.

له پورتنیو خبرو څخه داسې څرگندېږي، چې په افغانستان کې د کورنۍ جوړونې لپاره لومړنۍ هڅه، له هغو ازمېښتونو سره يوځای وه، چې د ناموس په توگه د کورنۍ دفاع لپاره د نارينه جگړه ييز ځواک ثابتوي.

البته د کورني ناموس دفاع، د ټولنې او هېواد د ناموس دفاع لومړنی گام گڼل کېږي، چې نارينه د کورنۍ د جوړېدو له لومړيو ورځو نه هغو ته ژمنه کوي.

په زده کړې، تفريحي لوبو (وزلوبه، غشي ويشتل، اتې، پهلوانۍ)، د کورنۍ په جوړښت، د ټولنيزو شخړو په حل او په پای کې د سياسي واک ترلاسه کولو کې د زور څرگندول، د افغاني ټولنې طبيعت دی. دې حالت شخصیتونه روزلي دي. دا قهر په ډېرو برخو کې له مېړانې او زغم سره يو ځای و او د خپلواکۍ، د حق او عدالت د دفاع په لار کې ورڅخه گټه پورته شوې ده.

د خراسان عياران، د کندهار پايلوچان او د کابل کاکه گان، نه ماتېدونکي سيمه ييز پهلوانان وو، دا پهلوانان، لکه د خوشال خټک په شان د هېواد د ناموس دفاع لپاره د همت ملا تړي او هېواد د يوې امپراتورۍ پر مرکز بدلوي.

د افغان په ننگ مې وتړله توره

ننگيالی د زمانې خوشال خټک يم

بيا به نو افغانستان د ژبې، فرهنگ او ټاکلي دين د صادرولو پر سرچينې بدلېده.

د افغانستان تاريخ په ۱۸مې، ۱۹مې او ۲۰مې پېړۍ کې د گاونډيو هېوادونو د تاريخ په انډول د زياتو خونړيو پېښو مرکز و، چې د هغه په بهير کې زيات واکمن د سياسي رقيبانو په واسطه معيوب او يا وژل شوي دي. د بهرنيو يرغلگرو پر ضد جهاد، کورنۍ جگړې او نور، چې له يوه پښت نه بل ته يې قهر و کينه او غچ اخیستل لېږدولي دي، د افغانستان تاريخ ته يې داسې خوځون او تحرک ورکړی دی، چې بېلگه يې لږ تر لږه په گاونډيو هېوادو کې ليدل شوې نه ده.

درې- سياسي لامل: د تاريخ په اوږدو کې د افغاني ټولنې په جوړښت کې د گډو قومونو او قبایلو ترمنځ د سياسي واک د لاسته راوړلو لپاره پټه او ښکاره مبارزه موجوده وه. دې مبارزې کله کله قومونه د يو بل پر وړاندې د دښمنۍ، غچ اخیستنې او قهر په مورچه کې کېنولي او سياسي او ټولنيز ثبات يې له منځه وړی دی.

د ۲۰ مې پېړۍ په اوږدو کې د سياسي واک د ترلاسه کولو لپاره د نويو رقيبانو د څرگندېدو وېرې، د افغانستان پاچايان او چارواکي تقريباً د مشروطيت او ولسواکۍ له ټولو غورځنگونو او سياسي ډلبنديو سره مخالف کړي وو. تاريخ ته مخ اړوو:

پر ۱۹۰۳م کال د امير حبيب الله خان د سلطنت پر وخت د لومړي مشروطيت غورځنگ (پټه ملي ټولنه) په شاهي مدرسه کې جوړ شو. دې غورځنگ پر ۱۹۰۵م کال د عبدالروف کندهاري په مديريت د سراج الاخبار په نوم د يوې جريدې د خپرېدو اجازه ترلاسه کړه. ددې جريدې لومړۍ گڼه پر ۱۹۰۶م کال په ۳۶مخونو کې له چاپه راووته او بيا يې د چاپ اجازه ترلاسه نه کړه. که څه هم امير يې د اساسي قانون د جوړېدو له لارې خلکو ته د سياسي خپلواکيو ورکولو ته راباله، خو غورځنگ په پټه خپلو فعاليتونو ته دوام ورکړ. د امير په واسطه، د هغوی استبدادي ضد فعاليتونه کشف شول او د ټولني ۴۳ تنه غړي اعدام او يا زنداني شول. امير وروسته وويل: ((ما د دې ټولني د نورو غړو له نيونې او سزا ورکولو څخه ډډه وکړه که نه نړۍ به په وينو لرل شوې وه.))¹

د دويم مشروطيت غورځنگ پر ۱۹۱۱م کال جوړ شو. د يوه مشروطه غوښتونکي او ملتپال محمود طرزي په مديريت، د سراج الاخبار جريدې خپرېدل له سره پيل شول. دا غورځنگ د امير د وژنې په دليل، د خپل يو غړي (عبدالرحمن لودين) د ناکامې هڅې له کبله د لومړي مشروطيت پر برخليک اخته او تار په تار شو. محمد نادرشاه په داسې شرايطو کې واک ترلاسه کړ، چې د حبيب الله کلکاني (د سقاو زوی) له حکومت څخه راپيدا شويو شرارتونو او گډوډيو د ټول افغانستان خلک خواشيني کړي وو. نادرشاه د مرکزي حکومت د ټينگښت په نيت د زور په واسطه ټول مخالف سياسي شخصيتونه او ډلې وځپل.

د ظاهر شاه د سلطنت په لومړۍ لسيزه کې، يانې هغه وخت، چې هاشم خان د وخت صدراعظم و، د صدارت محبس او د کابل د دهمزنگ زندان له سياسي زندانيانو ډک و.

له ۱۹۴۷م کال څخه تر ۱۹۵۲م کال پورې (د شاه محمود خان صدارت پر وخت) سياسي ژوند نوې ساه واخيسته. پر ۱۹۴۷م کال په کندهار کې د وينس زلميانو گوند جوړ شو او پر ۱۹۵۹م کال د هغه کانديدانو د شورا د اوومې دورې په ټاکنو کې گډون وکړ. پر ۱۹۵۰م کال د مطبوعاتو قانون تصويب شو. شخصي جريدو ونه کړای شول د مطبوعاتو په قانون کې له مطرح ازادۍ نه په احتياط او نرمۍ سره کار واخلي. پر دولت باندې ډېرې زياتې نيوکې، چې ځينې وخت يې تجربه يي اړخ هم درلود، د واکمنې ډلې د قهر او غوسې سبب شوې او د ۱۹۵۱م کال پر وروستيو يې د نوموړو جريدو د خپرېدو مخنيوی وکړ. پر ۱۹۵۲م کال د اتمې دورې لپاره ټاکنې پيل شوې. تر رايو ورکولو وروسته پر حکومت باندې په ټاکنو کې د لاسوهنې تور ولگېد او د سياسي ډلو له خوا د دولتي ضد مظاهرو له لارې ټينگ غبرگون ښکاره شو، چې د هغه په بهير کې زيات شمېر سياسي شخصيتونه زنداني شول. پنځوسمو کلونو د

سردار محمد داود له صدارت سره سمون درلود. د نوموړي حکومت د استبداد او اختناق سیاست، هېڅ شخصیت او سیاسي ډلې ته د فعالیت مجال ور نه کړ.

شپېتم کلونه د ولسواکۍ د ازمېښت لنډه مرحله ده. د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون هغو عقودو ته چې د منځنیو پېړیو د استبداد او مطلقیت په بهیر کې راټولې شوې وې، په یو واریز ډول د څرگندتیا زمينه برابره کړه. شخصي جريدو (کاروان، افغان ملت، گهېڅ، خلق، پرچم، شعله جاوید، روزگار او نورو) ته د خپرېدو زمينه برابره شوه. د دې خپرونو په شاوخوا کې مختلفو سیاسي گوندونو پر جوړېدو پیل وکړ. د ټولنیزو عقودو پر ناروغیو باندې ککړو څرگندونو د افغاني ټولنې سیاسي ژوند کین او ښي پلو ته بوتله. کینو او ښیو بهرنیو لېوالتیاوو، چې د کمونیستي او اسلامي انترناسیونالیزم له ایډیالوژیکي تومنې سره یې غوټه پیدا کړې وه، په شپېتمو میلادي کلونو کې یې د هېواد سیاسي پېښې له ځینو خونړیو ټکرونو سره مخامخ کړې. سوله ییزې سیاسي مبارزې، ټاکنو او پارلمنتاریزم ونه کړای شول، زموږ د سیاسي ژوند د تگلوري په ټاکلو کې ثابت رول ولوبوي، په ځانگړي ډول دا چې د خلکو ډیموکراتیک گوند له خپلواکۍ نه د گټې اخیستنې طرز، د خپلواکۍ پر ضد وکاراوه. د قهر او غوسې کرغېړنو خپرو د ولسواکۍ او خپلواکۍ د ښکلي خو لږزېدونکي ماسک تر شا افغان ټولنه بېرته د خپل سیاسي ژوند هغه طبیعي بنسټ (زور) راگرځېدو ته رابلله، قهر ته په قهر ځواب ورکړ شو. پر ۱۹۷۳ م کال سردارمحمد داود د یوې پوځي کودتا په ناوړه ازمېښت سره ولسواکۍ او ټاکنې له منځه یوړې. د پوځي کودتا له لارې د سیاسي واک د نیونې لپاره لاره هواره شوه. سردار محمد داود هغه پارلمنتاریزم، چې له هغه څخه د افغانستان د ولسواکۍ غورځنگ د سیاسي تاریخ په اوږدو کې، له وروستیو هډوکو پرته نور څه پاتې نه وو، خاورو کې ښخ کړ او د جمهوري ریاست په نږدې پینځو کلونو کې یې (د پارلمان په غیاب کې) د جمهوریت د مرکزي کمېټې د تقني فرمانونو د صادرولو له لارې حکومت وکړ. د داودخان د وخت د ۱۹۷۸م کال اساسي قانون د تطبیق مجال پیدا نه کړ. د ۱۹۷۸ م کال د اپریل د کمونیستي کودتا غمیزه د نوي قهر او زور ازمویلو پیلامه شوه. د محمد داود د کودتا له پیله، افغانستان ته د شوروي لښکرو د راتگ تر لومړي کال پورې، د نږدې اوو کلونو په بهیر کې شپږ دولت رئیسان یا صدراعظمان وژل شوي دي. پر همدې وخت لږ تر لږه څلور ناکامې کودتاوې کشف او په سلگونو تنه عاملین یې خپل شوي دي.

په افغانستان کې له ۱۹۲۱م کال (د لومړني لیکلي اساسي قانون له تدوین) څخه تر ۱۹۷۸م کال (د ثور غمیزې تر رامنځته کېدو) پورې د نږدې ۵۷ کلونو په واټن کې، څلور اساسي قانونونه جوړ شوي دي. د هر یوه د انفاذ عمر نږدې څوارلس کاله کېږي. د همدې وخت په بهیر کې لس صدر اعظمان د لسو حکومتونو په راس کې راغلي دي. په همدې زماني واټن کې د مطلقه سلطنت، مشروطه رژیمونه، لېبرال جمهوري او ډیموکراتیک جمهوریت نظامونه نندارې ته وړاندې شوي دي. که یادو پېښو ته پام وکړو، نو د هېواد د سیاسي او ټولنیزې اوضاع د ثبات د نشتوالي او د سیاسي پېښو په حل کې له زور نه د کار اخیستنې څرگندويي کوي.

تر ۱۹۹۲م کال وروسته په کابل کې اسلام ډوله ایتلافي اداره منځته راغله. دا اداره له هماغه پيله د مخالفينو، چې کله کله به په خپل منځ کې جنگېدل، د توغنديو او بمونو تر گوزارونو لاندې راغلې. تر (۳۰۰۰۰) تنو څخه زيات مړي او په لسگونو زره ټپيان چې تقريباً ټول ملکي کسان وو، دا د کابل په اصطلاح اسلامي ادارې څلور کلن بېلانس دی. دې ادارې، چې دعوه يې کوله د مسلمانو پر گڼو له منځه راپورته شوې ده. عملاً د خلکو پر خونړي دښمن بدله شوې وه او د ژوند يوه ورځ يې، چې زياتېدله ډېر نور انسانان يې له ژوند نه بې برخې کول.

له پورتنيو يادونو څخه څرگندېږي، چې په افغانستان کې اوس هم د قانون د احکامو د رعايت لپاره چاره او ټوپک د سوله ييزې مبارزې بڼه خپله کړې نه ده.

ب- د ولسواکۍ (لويې جرگې، اساسي قانون) د اصولو رعايت: په داسې حال کې، چې زور او قهر د افغاني ټولنې طبيعي دود او مسلط توکي دي، پر قبيله يي ډيموکراتيکو دودونو ډډه لگول، په ټولنيز ژوند کې تر استثنا څخه يو څه زيات رول لري او د يو سوله ييز تعامل په توگه يې د ټولنيزو او سياسي شخړو د حل او يا لږ تر لږه د کمونې لپاره، د تاريخ په بهير کې خپله لار پرانيستې ده: قومي جرگو د ټولنيز ژوند په روغ ساتلو کې وځايه يي (د ټولنيز کرکېچ مخنيوی) او يا معالجه يي (د ټولنيزو شخړو له منځه وړل) رول لرلی دی.

له سيمه ييزو قومي جرگو څخه د ژوند د ډيموکراتيکې نښې په توگه، زياتره پښتنو قومونو او قبایلو گټه اخيستې ده، ځکه نو د افغاني ټولنې د جوړښت د جوړوونکو نورو قومونو په ټولنيز ژوند کې يې رول کمزوری دی. په داسې حال کې، چې لويه جرگه د افغاني ولسواکۍ بله پدیده د ملي پولو په ټولو برخو کې عمومي اغېز لري.

د افغان ملت په سياسي ټولنيز ژوند کې د لويې جرگې اغېز په لاندې برخو کې ډېر څرگند دی:

— د ملي يووالي، سولې او ټولنيز ثبات تامينول.

— د اساسي قانون او قانون په چوکاټ کې د ملي ژوند تنظيمول.

— د افغاني ټولنې په جوړښت کې د ټولو شاملو قومونو او قبایلو ترمنځ د ملي مسايلو د حل لپاره، د خبرو اترو او د نظر د تبادلې لپاره د زمينې برابرول.

— واکمنو ته د ټولنيز ځواک په ورکولو سره، د هغوی د پرېکړو د پلي کولو تضمينول.

— له يوه لاس نه بل ته د سياسي واک سوله ييز لېږد.

(د يادونې وړ ده چې په ۱۸مه پېړۍ کې د افغانستان د نوي دولت تر څرگندېدو وروسته، د لويو جرگو د جوړېدو نوښت او په هغو کې د بحث وړ موضوعگانو د طرحې واک زياتره د پاچايانو او چارواکو په لاس کې و.)

د سياسي ولسواکۍ نوي آرونه (د گوندونو جوړېدل، د وينا ازادې، د مطبوعاتو ازادې، عقیده يي ازادې او د انتخاباتو ازادې) په افغاني ټولنه کې د اساسي قوانينو د منځته راتلو پر بنسټ ژورې ريښې نه لري.

د لومړي ځل لپاره پر ۱۹۲۱م کال اعليحضرت امان الله خان هڅه وکړه د لومړني ليکلي اساسي قانون په اوډنې (تدوين) سره د پارلماني ولسواکۍ بنسټ کېږدي.

امان الله خان له خپلو ټولو لېبرال ډيموکراتيکو ارمانونو سره، د کينې له مخې د حبيب الله (د سقاو زوی) د اړو دورې په واسطه له منځه يووړل شو. ځکه نو له دې ازمېښته د ولسواکۍ د ژورو ملو د وسيلې په نوم، څه شی د افغاني ټولنې په نصيب نه شول.

سره له دې چې د ۱۹۳۱م کال د اساسي قانون په درشل کې نادرشاه ترور شو، خو بيا هم تر مخکني اساسي قانون او وروستيو اساسي قوانينو څخه د دې قانون د تطبيق زمينه زياته وه او ۳۵ کاله يې د قانون په واسطه د هېواد د ادارې دوام تضمين کړ. د ۱۹۳۱م کال اساسي قانون د وراثت د آر (اصل) له مخې، د سلطنتي واک د سوله ييز لېږد بنسټ شو.

د پارلمان اسکليټ (د شورا د ټاکنو په برخه کې تقريباً د حکومت له همېښنۍ لاسوهنې سره) وساتل شو. دا اسکليټ د شورا په اوومې او اتمې دورې کې په ولسواکۍ سره ښکلی شو. د دې ازمون عمر لنډ و: چارواکو د مخالفينو د کښته و پورته خبرو د اورېدو زغم نه درلود، يا دا چې زموږ خلکو له سياسي ازاديو نه د گټې اخيستنې لپاره په تدبير او احتياط سره لازمه وړتيا نه ده ښودلې؟ موږ اوس له دې سره کار نه لرو، چې د چا گناه ده. رښتيا خبره داده، چې زور او ټولواکي د ولسواکۍ او ازادۍ د آرونو د رعايتولو پر نېکې ارادې بر شول.

پر ۱۹۶۴م کال يو بل اساسي قانون د هغه د خیر غوښتونکو جوړونکو په ارادې، چې اکثره د لويديزې نړۍ د لېبرالې سياسي فلسفې تر اغېز لاندې وو، جوړ شو. دا اساسي قانون له دې کبله چې افغاني ټولنه يې د يو پر مختللي صنعتي لېبرال هېواد په انډول ارزيايي کوله، له واقعيت نه لرې و.

په افغانستان کې له ۱۹۶۴م نه تر ۱۹۷۳م کال پورې د اساسي قانون د تطبيق د لسو کلونو په بهير کې، پينځو حکومتونو د چارو واگې په لاس کې واخيستې، په دې ډول د هر حکومت عمر په منځنۍ کچه دوه کاله و، په داسې حال کې، چې اساسي قانون د قانون جوړولو د يوې دورې د رايو د باور له مخې د حکومت د دوام وخت څلور کاله ټاکلی و.

د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون، زموږ د ټولنې د سياسي ژوند د واکمن توکي په توگه د ((زور او قهر)) په واسطه، چې دا ځل د يوې پوځي کودتا په چوکاټ کې رامنځته شوي وو، لغوه شو.

د ۱۹۷۳م کال پوځي کودتا په هېواد کې د اساسي قانون د رول له پایته رسولو سره یوځای وه. داود خان د جمهور رئیس په توگه لږ تر لږه پینځه کاله ((د جمهوریت د مرکزي کمېټې)) د تقنني فرمانونو په واسطه حکومت وکړ. هغه اساسي قانون چې د داودخان د واکمنۍ پر وروستي کال جوړ شو، د کمونیستي کودتا په رامنځته کېدو سره د پلي کېدو مجال پیدا نه کړ.

دويمه برخه

پر ټولنيز او سياسي ژوند د ۱۹۷۸ م کال د کمونيستي کودتا اغېزې

لومړۍ څپرکۍ: د ۱۹۷۸ م کال د اپريل کمونيستي کودتا د دولت جوړښت يانې سلطنت او پارلمان، د قومي او قبيله يي اړيکو او ملتپالنې بنسټونه ويجاړ کړل. مذهب د سياسي موخو د پرمخوړلو وسيله شو او د روڼاندو د سياسي خوځون په لاره کې گڼ شمېر خنډونه رامنځته شول.

دويم څپرکۍ: له هېواد څخه د شوروي ځواکونو تر وتلو وروسته، په افغاني او بهرنيو سياسي کړيو کې د ناپېيلي حکومت د ټينگښت طرح د خبرو اترو گرمه موضوع شوه.

درېيم څپرکۍ: د سولې او سياسي ثبات د ټينگښت لپاره د يوې معقولې لارې په توگه، د ناپېيلي حکومت د جوړېدو هيله بريالۍ نه شوه.

د واک نويو ملاتړيو، لکه جهادي تنظيمونو او د مقاومت قوماندانانو د سولې د ټينگښت لپاره خدمت ونه کړای شو، بلکې په خپله د بې ثباتۍ لامل شول.

څلورم څپرکۍ: د جهاد پر کلونو د دښمن سرزورۍ، قهر زموږ د ټولنې لپاره د يوې اشنا پديدې په توگه دښمنۍ ته د مناسب ځواب ورکولو د وسيلې او وروسته د سياسي واک، د گټلو لپاره پر يوې حربې بدل کړ. د ولسواکۍ د آرونو منل د سولې او روغې پلي کېدل د يوې هيلې تر بريده پاتې شول.

لومړی څپرکی

د دولتي جوړښت د بنسټونو رنګونه

کمونیستي کودتا او په هغې پسې د شوروي پوځي مداخلې، د دودیزې افغاني ټولنې د اخلاقي، ټولنيز او سياسي ژوند زیاتو جوړښتونو ته بدلون ورکړ. د روس د لاسوهنې پر ضد د گټې لرونکو هېوادونو له خوا، د خلکو د پرگنو په منځ کې په پراخه کچه د وسلو تیتول، په بهر پورې د تړلي مرکزي حکومت، چې په خپله د کرکېچ او شخړې پر ډېرو لاملونو بدل شوی و، لوړتیا له منځه یوړه. تر کومه ځایه چې نظام، له حقوقي او سياسي اتوریتې سره، د خلکو د استازیتوب په لاسته راوړلو بریالی نه شو د قانون له لارې د ټولنې اداره لاسته راوړي، د جهاد د دوام په نږدې دولسو کلونو کې د گډوډۍ یو ډول، بې ځایه ازادیو او ستونزو د افغاني ټولنې او دولت د جوړښت بنسټونو ته ځینې نه جبرانېدونکي زیانونه واړول. پر ۱۹۹۲م کال د جمعیت، پرچم، ستم د ایتلافي ادارې په رامنځته کېدو سره د دولتي جوړښت پاتې بنسټونه له منځه لاړل.

الف- سلطنت او پارلمان: د ۱۹۷۳ م کال تر پوځي کودتا وروسته د سلطنتي دستګاه ښکېدنه، چې په نورو مخ پر ودې هېوادو کې له دود سره سم، څو نورې ناکامې او بریالۍ کودتاوې ورپسې پېښې شوې، د حکومت جوړونې په چارو کې د اردو د لاسوهنې خراب پیل و، چې د نوې څرګندې شوې سياسي ولسواکۍ غوښتنې ته یې گوزار ورکړ. په هر حال! د کمونیستي او ناکمونیستي کودتاوو بریالیتوب په ډاګه کړه، چې سلطنتي موسسې د ژوند د دوام لپاره لازم ټینګښت او وړتیا نه لرله او ویې نه کړای شول، چې په یوه نه یو ډول د ټولنې د ټولنيز، اقتصادي، سياسي او رواني ژوند له بدلېدونکو شرایطو سره توافق وکړي، چې د ښکېدنې زمينه یې برابره نه شي. په بله وینا سلطنت په خپل ځان کې د ځان د له منځه وړنې او ښکېدنې لاملونه وپالل او د ولسواکۍ د آرونو په بشپړونې کې یې له واقعیتونو، ژورې کتنې او د پرمختللو هېوادونو (انګلستان او جاپان) چې شاهي مشروطه نظامونه یې لرل، له تجربو څخه گټه وانخیسته.

پارلماني رژیمونه د اروپایي هېوادونو د اقتصادي ودې زېږنده دي. ددې ودې په بهیر کې د ځمکوالي نظام په پاشل کېدو سره بورژوازي د یو نوي ټولنيز قشر په توګه څرګنده شوه. پانګوالي د خپل پرمختګ د چټکتیا لپاره اقتصادي خپلواکيو (ازادي او د خصوصي مالکیت حق، د یوې تصدۍ د جوړېدو او اداري ازادۍ، د راکړې ورکړې ازادۍ، د سوداګرۍ ازادۍ او نور)، سياسي خپلواکي (د رایې حق، د ټولنو خپلواکۍ...)، مدني خپلواکي (د عقیدې، وینا، مطبوعاتو، لیک او مخابراتو خپلواکۍ...) ته اړتیا درلودله. له ځمکوالي نظام څخه راپیدا شویو ارسټوکراتیکو بندیزونو، له دې خپلواکيو نه دگټې اخیستلو په لار کې خنډونه رامنځته کول، چې د پانګوالي نظام لپاره یې تر ټولو اوچت ارزښت درلود. د فرانسې د ۱۷۸۹م کال انقلاب د اروپایي ټولنې د زور او وراسته جوړښت پر وړاندې، د نوي

څرگند شوي ناراضه ټولنيز قشر، د غوښتنو د بغاوت ډېر ښه څرگندوی دی، چې د پانگوالي نظام د ودې او پرمختګ له لارې د دې بندیزونو د ماتېدو سبب شو. د دې بندیزونو په له منځه وړلو سره د اقتصادي، سياسي، مدني او نورو خپلواکيو لپاره لاره هواره شوه، چې د هغې له مخې پارلماني نظامونو د خپل پرمختګ پړاوونه ووهل.

د هندوستان تجربې په ډاګه کړې ده، چې پارلماني نظامونه له يو څه توپيرونوسره په يوه مخ پر ودې هېواد کې هم فعال پاتې کېدی شي. ځکه نو په افغانستان کې د اقتصادي پرمختګ سستيا په تېرو اوو لسيزو کې نه شو کولای د پارلماني سيستم په تعبیه کې ټوليز خنډونه رامنځته کړي. زموږ په هېواد کې واکمنه ډله له ځمکوالو، ارستوکراتو او ورو بورژوازانو او روڼ اندو څخه جوړه وه. له کمزوري اقتصادي پرمختګ نه راپيدا شوي ټولنيز غورځنگ، تر دې بريده سياسي ځواک تر لاسه کړی نه و، چې د سلطنت د ارستوکراتيکي دستګاه د بندیزونو او فشارونو پر وړاندې د پارلمنتاريزم له غورځنگ څخه، د دولت د ډيموکراتيکې ادارې د يو سيستم په توګه، دفاع وکړي، خو هر کله چې په شپېتمو ميلادي کلونو کې د شورا د اوومې او اتمې دورې په بهير کې د مکتبي او پوهنتوني روڼاندو له خوا، د پارلمان د دريځ د تثبيت په خاطر کومې ناوړه هڅې ترسره کېدلې، د وخت د چارواکو له پراخې اوسپلې او زغم سره مخامخېدلې، په ورو ورو ډول مشروطه پارلماني نظام له خپلو ټولو ځانګړنو (د ټولنو ازادۍ، د مطبوعاتو ازادۍ، ټاکنو او نورو ازاديو) سره راټوکېده او د سلطنتي نظام پاتې شوني له ولسواکۍ سره د يوځای شوي سيستم د يوې برخې په توګه تضمينېدل. سربېره پر دې د سياسي ولسواکۍ او پارلمنتاريزم نظام په خپله د کمونيزم د پرمختګ ((د مخنيوي)) پر يو سوله ييز او ډيموکراتيک لامل بدلېده. په داسې حال کې، چې د لويديزې اروپا کمونيستي هېوادونه د شپېتمو کلونو په بهير کې په سياسي لوبو کې د مذهب له کمزوري اغېز سره سره، پر دې بريالي نه شول، چې د ټاکنو او د پارلماني اکثريت په گټلو سره واک ته ورسېږي، د افغانستان په اسلامي هېواد کې خو د مذهب د ټولنيز ځواکمن اغېز له کبله د هغو په واسطه د دولت د چارو لاسته راوړل، يوه ناممکنه خبره وه. ځکه نو ټاکنې او پارلمان زموږ په هېواد کې کېدی شول، د کمونيزم د ځينې په ښو وسيلو واوړي.

د ۱۹۶۴م کال لېبرال اساسي قانون د لويديزو هېوادونو په ډول په داسې شرايطو کې له سياسي خپلواکيو نه د گټې اخيستنې امکان برابر کړ، چې کمونيستانو په بهرني ملاتړ سره د وخت له غوښتنو سره سم په پرمختللي تکتیک او ستراټيژۍ سره خپل ځان راټول او تيار کړی و، هغه هم په داسې حال کې چې اکثره خپلواک ملي او اسلامي گوندونه د اساسي قانون په اعلان او نافذېدو سره پيل شوي وو. په بله وينا کمونيستان له همغه پيله تر نورو په سياسي مقابله او رقابت کې دمخه وو.

د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون هغو خلکو ته، چې د تېرو پېړيو ظلم او ستم يې د سياسي او رواني عقدو د ټوکېدو سبب شوي وو، د زياتو ازاديو ورکول، د زمان او مکان له غوښتنو سره سمون نه درلود. کمونيستانو، چې د يو ځواک په توګه څرگند وو، له دې خپلواکيو څخه د ولسواکۍ د ړنگونې لپاره د يوه راټول شوي ځواک په توګه گټه پورته کړه.

لکه څنگه چې دمخه مو یادونه وکړه، د ولسواکۍ د آرونو د مراعاتولو په عادي شرایطو کې، د خلکو ډیموکراتیک گوند په واسطه، د سیاسي فعالیت د پرمختګ او احياناً د سیاسي واک د لاسته راوړلو امکان موجود نه و.

د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون نیمګړتیاوې وروسته د سردار داود د وخت د ۱۹۷۸م کال اساسي قانون په واسطه له منځه یووړل شوې. دا اساسي قانون د واکمنې ډلې تر نیمې پېړۍ د زیاتې سیاسي تجربې زېږنده و، چې د خپل څرنگوالي له مخې د دولت د سیاسي او حقوقي سازمان د راټولونې له پلوه د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون له لسیزې نه د راپیدا شوې گډوډۍ پر ضد، د مبارزې ډېره ښه وسیله گڼل کېدله. د دې اساسي قانون د تطبیق لپاره د ناپوهو کسانو گومارل، چې په دولت کې یې د هغه د ناکامۍ سببونه رامنځته کول. د سردار داود پر ضد د ۱۹۷۸م کال د اپریل کودتا، د خپل پایښت لپاره د جمهوري نظام د هغې کمزورۍ څرګندویه ده، چې له اساسي قانون نه رازېږېدلې ده.

ب- له مذهب نه سیاسي گټه اخیستل: کمونیستانو د لینن په نظر مذهب او دین ته د پرګنو د تریاکو په توګه کتل او د مذهبي پوهانو ځپنه او له منځه وړنه یې په اصطلاح ((د ټولنې پاکولو)) پروګرام په سر کې ځای کړل. وروسته د خلکو مقاومت، چې په ډېرو برخو کې یې پر مذهبي ولولو ډډه لگوله، کمونیست حکومت مجبور کړ، چې د دیني ارزښتونو د دفاع تظاهر وکړي. په بله مانا مذهب او دین د سیاسي موخو لپاره وکاروي.

ځینې روحاني ډوله کسان په پیسو واخیستل شول او له هغو نه د مبلغ په توګه گټه واخیستل شوه. د دښمن له خوا قومي او قبیلې یې اختلافونو ته په ټینګه لمن ووهل شوه او بېلابېلو جهادي تنظیمونو د دې اختلافاتو په شاوخوا کې د اسلام پینځه لسګونې بیرغ اوچت کړ او مومنانو ته یې تر هغو لاندې د فی سبیل الله جهاد بلنه ورکړه. بهرنیو مسلمانو هېوادو دا تفرقه نوره هم پیاوړې کړه او اسلام ته په سیاسي رنګ ورکولو سره یې، د ټولنې په روحاني او مانیز یووالي کې د هغه رول کمزوری کړ، په داسې حال کې چې د پخوانیو نظامونو د واک د وختونو په انډول یې د هغه جګړه ییز ځواک زیات کړ.

د یوې عمومي ارزونې له مخې اسلام پر هغه وخت، چې جهادي تنظیمونه منځته نه وو راغلي او یا له خپل شتوالي سره سره، د جهاد د سوق او ادارې امکانات یې نه لرل، د یرغل پر وړاندې یې د مقاومت د طبیعي لامل په توګه په خپل سر بنسټیز رول ولوباوه.

ج- قومي او قبیلې یې اړیکې: د افغانستان بېلابېلو قومونو او قبایلو د تاریخ په اوږدو کې خپل ځان ((د افغان ملت)) لویې کورنۍ ته منسوب ګانه او په سوله او جګړه کې له یو بل سره په مانیز پیوستون کې وو. په افغاني ټولنه کې د قومونو او قبایلو ترمنځ خپلمنځي اړیکې د واحدې کورنۍ په توګه ((مشر ورور)) ته د درناوي څرګندونکي وو. د کورنیو اخلاقو د پورې د مراعت له مخې دا درناوی د سیاسي او ټولنیز ثبات له لاملونو څخه شمېرل کېده.

کمونیستي افت د دې اخلاقي پوړيو سلسلې ته زیان ورساوه او د ټولني په اداره کې د اکثریت او مسلط قوم او قبیلې رول، چې د افغاني ټولني د جوړښت طبیعي توکی او زموږ د ملت د جوړښت د یوې برخې په توګه، د ولسواکۍ د اغېز څرګندوی و، له پوښتنې سره مخامخ کړ.

د روسانو او د کابل د لاسپوڅي حکومت له خوا په سیاسي، کلتوري او پوځي برخو کې د قومي او قبیلې یې نفاق د راپیدا کولو لپاره اغېزمن او منظم پروګرام پر مخ یوړل شو او د قومي اکثریت اغېز له پوښتنې سره مخامخ شو.

یو- په سیاسي برخه کې بې اتفاقي: د قومي او مذهبي لږکیو د لمسون په نیت (د ولسواکۍ د نورمونو خلاف) له پښتنو اکثریت سره د مساوي حقوقو د لاسته راوړلو د ادعا د طرح کولو لپاره د دولت په جوړښت کې بدلونونه راڅرګند شول. د جمهوري ریاست، صدارت، ولسوال پوځ او په اصطلاح د ملیتونو چارو وزارت کې بدلونونه رامنځته شول. د دولت د مامورینو او نورو خلکو د حقوقي هویت د تثبیت لپاره په دولتي موسسو کې د ګومارنې په فورمو کې په اصطلاح د ((ملیت)) (!) ستون ځای شو. په داسې حال کې چې لږ تر لږ پینځه لس کاله مخکې پخواني حکومت د قومي تعصب او کینې له دې توپيرونو سره هېڅ علاقه نه درلودله.

د خلکو ډیموکراتیک ګوند د پښتون ضد احساساتو د راپارولو لپاره دولت ته د پښتون ضد بانډ ((ملي ستم)) د ملګرتیا په جلبولو سره د سیاسي موخو د ترلاسه کولو په لار کې بریالی شو.

دوه- په کلتوري برخو کې بې اتفاقي: د ببرک تر راتګ وروسته انیس ورځپانې د ۱۹۸۱ کال په بهیر کې د یوې لیکنې په ترڅ کې پښتنو ته د بې فرهنگه اکثریت خطاب کړی و. تر هغه وروسته په رسمي خپرونو کې د دري فرهنگ، پښتون ضد لیکنې پیل شوې، چې د هغه په بهیر کې د هغو پښتنو نومونو (اصطلاحاتو) پر ځای چې لسګونه کلونه وړاندې په دري فرهنگ او ژبې کې دود شوې وې، د ایراني فارسي او ان د انگلیسي یا فرانسه یې نومونې وکارېدلې. پر ۱۹۸۹م کال په پېښور کې ((جرګه های بزرګ ملی)) په نوم کتاب چاپ شو. مولف یې ((محمد علیم فیض زاده)) په دې کتاب کې هڅه کړې ده د لویې جرګې د نومونې پر ځای د ((جرګه های بزرګ ملی افغانستان)) نومونه وکاروي. په داسې حال کې چې د لویې جرګې افغاني او ملي نومونه زموږ د تاریخ او ملي فرهنگ نه بېلېدونکې برخه ده، خو لیکوال په همدې کتاب کې نه ده کارولې او یا یې د زړه له پاسه په زور کارولې ده. د کتاب په نورو مخونو کې یې په اصلي ډول د بهرنیو کلماتو له کارونې څخه ډډه نه ده کړې. مثلاً د کتاب په ۲۳ مخ کې د ((محافظ شاهي)) پر ځای د ((ګارد شاهي)) نومونه کارېدلې ده. ایا د لویې جرګې نومونه د شاهي ګارد له کلمې څخه ډېره پردی او سخت مانیزه ده؟

په داسې حال کې چې روسانو د منځنۍ اسیا په جمهوریتونو کې ازبکي، تاجکي او ترکمني لیکدود په روسي لیکدود اړولی و او د روسي ژبې تدریس یې جبري کړی و، په افغانستان کې هڅه وشوه په هغو سیمو کې چې ازبکان، ترکمنان او بلوڅان ژوند کوي د واکمن دري او پښتو فرهنگ او ژبې اغېز له منځه یوسي.

درې - په پوځي برخه کې بې اتفاقي: د اردو په چوکاټ کې د هزاره گانو، ازبکانو او د نورو قومي غونډو جوړول، چې په وسلوال پوځ کې د پښتنو او تاجکانو د واکمنۍ پر وړاندې انډول بلل کېده، د روسانو د تفرقي اچونې د سياست بل اړخ و. د کابل کمونيست حکومت تل د يوې سيمې او قوم له پوځي ټولگي نه د بلې سيمې او قوم د لوټ او وژنې لپاره کار اخيستی دی.

هغو سيمو ته چې پښتو ژبي او دري ژبي په کې اوسېدل، د غلا لپاره له ازبکانو او ترکمنانو څخه جوړې د ((دوستم)) او ((گلم جم)) جوزجاني ملېشو لېرل، د سياسي موخو لپاره له قومي دښمنۍ نه د گټې اخيستنې ښکاره څرگندويې دي.

د روسانو له خوا د څارندوی اداره ((پوليس)) خلکيانو ((اکثريت پښتنو)) ته وسپارل شوه او هغوی يې د وسلوال پوځ د يوې برخې، په ځانگړې ډول د خاد د مشرۍ پر وړاندې، چې د پرچميانو (غالباً تاجکانو) په لاس کې وه ودرول.

د- ملتپالنه، پان اسلاميزم او د جهاد نړيوال کېدل: ناسيوناليزم (ملتپالنه) په افغاني ټولنه کې د بېلابېلو قومونو او قبایلو او بېلابېلو مذهبونو يوځای کوونکی لوبښی دی. افغاني ملتپالنې پر هېواد باندې د پردیو د يرغل پر وخت دفعه کوونکې اړخ درلود او هر کله چې ځواکمنو واکمنو د چارو واگې تر لاسه کولې، د ناسيوناليزم يرغليز او هژمونستي اړخونه څرگندېدل، چې د هغو په بهير کې افغانستان گاونډيو هېوادونو ته د مذهب، افغاني فرهنگ او ژبې د لېږد پر مرکز بدلېده، په دې ډول ملتپالنه د يوې امپراتورۍ د جوړېدو د ډاډ وړ سرچينه گرځېدله. افغاني ملتپالنې که دفاعي اړخ درلود که يرغليز، د ملي او ټولنيز پيوستون لپاره يې تل له مذهب او دين نه مرسته غوښتې ده.

له ملتپالنې سره د افغاني مارکسيستانو دښمني له سياسي او ايډيالوژيک پلوه موجه ځلول کېده: د مارکسيزم ايډيولوژۍ د کارگري انترناسيوناليزم د آرونو پر بنسټ، د واحدې طبقې په توگه د کارگرانو په ليکو کې د بورژوازی د تفرقي اچونې تيوري گڼله: له سياسي پلوه پر افغانستان باندې د شوروي اتحاد يرغل، افغاني انقلاب ته د يو دوست هېواد د نړيوالې مرستې په توگه تبليغېده.

مارکسيزم او مکتبي اسلام، دواړو د افغانستان د نږدې دوو لسيزو جگړې په بهير کې د ملتپالنې مخالفې هڅې ترسره کړې. مارکسيستانو ملتپالونکي ډله ډله زندانونو او وژنځايونو ته يووړل او بنسټپالنو گوندونو پر هغوی باندې د کفر او الحاد تور پورې کړ او يو شمېر يې ترور کړل.

د اسلام تاريخ د خپلو چارواکو او سياستوالو د ولولو په لوړو ژورو کې ځينې وخت د روحاني يووالي او پايله کې د اسلامي ټولنو د يووالي لپاره د روشنفرانه او ذهني ايډيالونو څرگندوی دی. د يووالي د موخې د پلي کېدو لپاره له پوځي (فتوحاتو)، سياسي (لکه د عرب ليگ او د يووالي د موخې لرونکو سياسي گوندونو لکه اخوان المسلمین او بعث

گوندونو جوړول) او حقوقي (د یو کانفدراسیون یا فدراسیون د جوړېدو لپاره د نړیوالو تړونو لاسلیک کول) لارې ګټه اخیستل شوې ده.

په ټولیز ډول پان اسلامیزم د یو روحاني- سیاسي ښوونځي په توګه په ملي او نړیواله سطح د سیاسي موخو لپاره ګومارل شوی دی. په دې مانا چې د مسلمانانو چارواک د هېوادونو د نیونې هیلې تل د پان اسلامیزم له ولولو سره اغېز پیدا کوي او ان ښکېلاکګرو نامسلمانو هېوادونو غالباً خپل مقصدونه د پان اسلامیزم په پوښ کې تاو کړي دي. د انګلیس ښکېلاک پان اسلامیزم تر لومړۍ عمومي جګړې دمخه په منځني ختیځ کې د خپلو استعماري دښمنانو له هغې جملې نه (عثماني ترکیې) پر ضد د ایډیالوژیکي مبارزې وسیله کړې و. ددې ښکېلاکیزې تګلارې په برکت ځینې نومورکې کورنۍ لکه په سعودي عربستان کې د آل سعود کورنۍ، د تاج و تخت، شهرت او اغېز خاونده شوه. پان اسلامیزم د مارکسیست انترناسیونالیزم په شان تل د سیمه ییز ژوند له واقعیت سره په چلند کې له ماتې سره مخ شوی او بیا د مسلمانانو بنسټپالو گوندونو په لاس کې د چارواکو د پراختیا غوښتنې د موخو د فردي او سیاسي شعور نه درلودونکو مسلمانانو پر ګڼو د تېر ایستلو لپاره د یوه کشوونکي سراب په توګه پاتې شوی دی.

په افغانستان کې د جهاد په دیارلسو کلونو کې اسلامي انترناسیونالیزم د مارکسیست انترناسیونالیزم پر وړاندې وکارول شو. زموږ په هېواد کې سیاستوالو روحانیونو او (په ځینو برخو کې د ګوتو په شمېر روحاني سیاستوالو) دې ته پام و چې له نړیوالې صبغې او د بهرنیو هېوادونو له مرستې پرته د جهاد د غوښتنو پرمخبیول امکان نه لري. د بهرنیو هېوادونو د مرستې راجلبول په داسې حال کې، چې د اسلامي تنظیمونو لپاره په خپلمنځي او کورني اړ و دوړ کې د سیاسي دریځ د ټینګښت او تثبیت وسیله شوې وه، د سیمې د مسلمانو دولتو لپاره یې د افغانستان په جهاد کې د پرله پسې او ګټورې سیاسي پانګه اچونې امکان برابر کړ.

بهرنیو هېوادونو د مذهبي او سیاسي پیوستون او یو څه هم د قومي او کلتوري اړیکو له مخې په افغانستان کې ځانګړې ډلې له خپلو پوځي، سیاسي او تبلیغاتي مرستو څخه برخمنې کړې، د اسلامي هېوادونو د ټولو پوځي مرستو د اوډنې (کانالیز) لپاره یو افغاني سیاسي واحد مرکز هم موجود نه و: افغانستان د لاسوهونکو هېوادونو د ټکر پر سیمه واوښت. دې کار د افغاني ټولنې بېلابېل قومونه او قبایل له بهرنیو هېوادونو سره د مذهبي، سیاسي، قومي او کلتوري تړښتونو له مخې تیت و پرک کړل او د ټولنیز پیوستون او یووالي د یو توکي په توګه یې د ناسیونالیزم اغېز یو څه کم کړ. په مخالف لوري کې د افغانستان د کمونیست ګوند له خوا مارکسیست انترناسیونالیزم د واک د بهرنیو سرچینو د خپلونې ایډیولوژیکه وسیله وګڼل شوه او روسانو له هغه نه د امپریالیستي موخې د تطبیق د حربې په توګه کار واخیست. په دواړو حالاتو کې د سیاسي واک د نیولو لپاره د سیاسي مشرانو پاملرنه د خلکو پر ځای چې ملي لیدر شپ ته د اعتبار ورکولو اصلي سرچینې دي، تر پولو د باندې بهرنیو لاسوهونکو هېوادو ته واوښتله. دې کار د بهرنیو لاسوهونکو هېوادونو په ګټه په سوله او جګړه کې له موږ نه هر ډول نوښت واخیست او د یوې نیمې لسيزې په اوږدو کې یې زموږ خلکو ته تر ټولو ناوړه سیاسي زده کړه ورکړه.

د جهاد د دورې مذهبي مشرانو، چې انترناسیونالیزم یې د عرب شیخانو او د ایران د ایت الله گانو او حجت اسلامیانو ((د پطرولو خزانی)) د یوې برخې د لاسته راوړلو لاره گڼله، ملتپالنه یې د مسلمانو پر گنو په روحیاتو کې ووژله او تر دې زیات یې لا د یو سپېڅلي اتحاد له لارې له سرې او گرمې جبهې نه د ملتپالو د ایستلو لپاره او پر ټولو هغو کسانو باندې، چې د افغانستان له نامه سره یې مینه لرله، د کفر او الحاد تور ولگاوه او ان ځینې یې شهیدان کړل. مذهبي لارښوونکو ددې لپاره چې ((د وطنپالنې گناه)) پر ((پردي پالي ثواب)) واړوي، له بېلابېلو لارو یې د ملتپالنې پر ولولو گوزارونه وکړل. له هغې جملې:

د هغو تنظیمونو او سیاسي ډلو د نومونو په جوړښت کې، چې د جهاد په کرکېچن مهال کې څرگند شوي وو، د ((ملي)) او ((افغانستان)) د اصطلاحاتو ځای کولو ته په عمل کې هېڅ ډول پاملرنه ونه شوه. خو د دې خلاف د ((اسلام)) پر نومونې زیات ټینګار وشو (اسلامي حزب، اسلامي جمعیت، اسلامي انقلاب حرکت او نور) په بله وینا د گوندونو مسلمانیتوب د هغوی ملیتوب او افغانیت تر سیوري لاندې راوستی و.

د اسلامي تنظیمونو د مسلمانو پر گنو پاملرنه له افغانستانه بهر سیاسي معبودونو لکه ایت الله خمیني، ضیاءالحق او نورو ته واړوله. تر هېواده بهر د ځینو سیاسي او مذهبي شخصیتونو د روحاني پورېو او کراماتو په اړه مبالغه او ان په ښکاره ستاینه کېدل او هغو ته یې له سیاسي شعور نه بې برخې، د افغانستان د پر گنو د معتقداتو په متن کې، د اسلامي نړۍ د لارښود په توګه (!؟) ډاډمن ځای پیدا کاوه.

د هېواد د داخلي جګړې جبهې یې د اسلامي نړۍ د خلفاوو او مشرانو په نومونو لکه د عمر فاروق جبهه، د خالد بن ولید جبهه او داسې نورو په نومونو مبارکې او سپېڅلې کړې. گڼې د افغانستان د ملي او مذهبي لارښوونکو لکه ملامشک عالم، محمد جان غازي، د میوند فاتح محمد ایوب خان او نورو په مسلمانۍ کې څه شک او گمان پیدا شوی دی.

د اسلامي نړۍ د عمومي گټو پر وړاندې د افغانستان گټې وړې او بې اهميته وګڼل شوې. په هغو شرایطو کې، چې د روسانو د پوځي شتوالي له کبله په افغانستان کې ستر جهاد د مبارزې د مورچلو پیاوړتیا ته ډېره زیاته اړتیا درلوده، د اسلامي انترناسیونالیزم د بیرغ ساتونکو یوازې پر ۱۹۸۰م کال نږدې پینځه زره افغاني مجاهدین د عراق د جمهور رئیس صدام حسین پر ضد د جهاد(?) لپاره د ایران ایت الله گانو د توپ خولې ته وتړل. پر ۱۹۹۱م کال ۳۵۰ تنه مجاهدین د لنډ مهالي افغان حکومت له خوا د امریکا او سعودي عربستان تر څنګ (د کویت د ازادولو!!) لپاره د عراق د اسلامي هېواد پر ضد ودرېدل: په داسې حال کې چې افغانستان پر همدې وخت د کمونستانو تر اسارت لاندې و. اسلامي حزب پر همدې کال تیاری څرگند کړ، چې د سړیو او مهماتو له لېرولو سره د هندوستان د مرکزي حکومت پر وړاندې د کشمیر د شورشي مسلمانانو دفاع کوي او هغه هم په داسې شرایطو کې چې افغانستان تر کشمیره زیات د خپلو مسلمانو خلکو مهربانۍ ته اړتیا لرله.

له ځینې مذهبي مشرانو سره د جهاد د خړوبونې، له بهرنیو سرچینو نه د گټې اخیستنې له دلیل پرته، بل ستر دلیل چې هغوی یې د ملتپالنې ولولو مخالفت ته رابلل دا و؛ په غلطه یې فکر کاوه چې مجاهدین حاضر نه دي یوازې د افغانستان د دفاع لپاره د شهادت جام وڅښي. په داسې حال کې چې که یوازې په نړیواله مانا له اسلامي معتقداتو نه د دفاع لپاره د شهادت مرتبه مطرح وای ((د فلسطین دار الشهادت)) چې نږدې یوه پېړۍ یې له عمره تېرېږي، مومنانو ته یې د اسلام په لاره کې د قربانۍ ورکولو لپاره ښه زمینه برابره کړې ده.

گومان نه کېږي د اسلام د دفاع په خاطر په فلسطین کې له اسرائیلو سره په جگړه کې د کوم افغان پوزه وینې شوې وي، د شهادت پورې لاسته راوړل خو لا پرېږده، ځکه نو هېوادني جهاد ته په تگ کې د ملي او اسلامي نوامیسو دواړو دفاع مطرح ده.

په هر حال! ملتپالنې، په ځانگړي ډول د انگلیس د ښکېلاکیز اغېز پرضد د پېړیو په بهیر کې، په داسې شرایطو کې چې له گاونډیو اسلامي هېوادونو سره د مذهبي او دیني اړیکو پر بنسټ د افغاني ټولني د یوځای کولو او ړنگولو امکانات موجود وو، د یو ځواکمن مخالف ځواک په توگه عمل کړی او د افغانستان د خپلواک اسلامي دولت په جوړښت کې یې خپل بنسټیز رول ترسره کړی دی. اسلامي انترناسیونالیزم د مسلمانانو له مذهبي ولولو سره په تماس کې، د ځواکمنو جذبو په لرلو سره د مارکسیزم له چاپېریال نه، تر راغلي پردې انترناسیونالیزم نه زیات، د افغاني ملتپالنې نویو راپیدا شویو توکو ته زیان ورساوه.

اسلامي انترناسیونالیزم د سیاسي ټولنپوهنې په اصطلاح خلک په پراخه کچه له ځانه پردي کړل او د افغانستان د گټې د ساتنې مینه یې ورکمه کړه. د اسیا په جنوب ختیځو بازارونو کې د افغانستان د لاجوردو او زمرودو خرڅون، د عرب امیرانو په بازارونو کې د هېواد د ځنگلونو د لرگیو خرڅول، د پاکستان او ایران په بازارونو کې د دښمن د جگړه ییز ماشینونو د ټوټو ټوټو اوسپنو خرڅول او بالاخره د کابل موزیم لوت، ټول د افغانستان د لوړو ملي گټو پر وړاندې د هغې بې تفاوتۍ ښکارندويي کوي، چې انترناسیونالیزم ورته لمن وهي. د دې تېرې شلکلنې جگړې په ترڅ کې د افغانستان خاوره د روسي، ایراني، پاکستانی عربو او نورو اجنتانو په ((کاروان سرای)) بدل شوې ده، چې هر یو د انترناسیونالیزم تر بیرغ لاندې د افغاني مذهبونو او قومونو پر پاشل شویو ټوټو باندې خپل رقیبان ځپل. ځینو عربانو لکه سعودي عربستان ته د افغاني پان اسلامیزم له گرم بازار نه د سوداگرۍ گټې ترلاسه کول او په سیمه کې د ایران د پراختیا غوښتنې د مقابلې لپاره تر ټولو ښه لار گڼل کېدله.

هغه وخت په افغانستان کې د دوو اسلامي هېوادونو سعودي عربستان او ایران مقابله په خپله د ملتپالنې څرگندوی وه، خو افغانان یې د انترناسیونالیستي لېوالتیاوو لرلو ته هڅول، انترناسیونالیزم یې د ځینو افغانانو د عقیده یي ښوونځي په توگه یوازې د افغانستان په خاوره کې ساته.

د افغانستان په جگړه کې نورو ښکېلو عربانو (عربو ته د فلسطين په انډول) د افغانستان په لرې پروت هېواد کې د شهادت د درجې لاسته راوړلو لپاره په ارام زړه خپله پاملرنه را اړولې وه، هغه د خدای بښلي جمال عبدالناصر په وينا گڼې اسرائیل د مدیترانې په بحر کې لويديلي دي او فلسطين د يو خپلواک دولت په توگه راتوکېدلی دی.

له پورتنیو یادونو څخه څرگندېږي، چې د پان اسلامیزم د مفکورې دفاع د افغانستان د گټو د دفاع په مخالف لوري کې ودرېږي او ان د هېواد د له منځه وړلو لاره ده. که چېرې په اسلامي نړۍ کې دا مفکوره د عملي کېدو او پلي کېدو وړ وای، نو ډېر پخوا به د افغاني مذهبي ډلو د مشرانو په واسطه د انترناسیونالیزم د شعار پر وړاندې کولو سره (په ځینو برخو کې) د متفرکو او دښمنو اسلامي هېوادونو د عقیده یي، ایډیولوژیک، سیاسي او سازمانی پیوستون شاهد وو. انگلیسانو له خپلو هر ډول ښکېلاکیزو چلونو سره ونه کړای شول، تر لومړۍ نړیوالې جگړې دمخه د منځني ختیځ عربي هېوادونه، چې د یو دین، تاریخ، ژبې، فرهنگ او واحدې جغرافیا لرونکي دي، په یوه نړیوال سازمان کې سره متحد کړي. هغه ټینګ اختلافونه، چې ځینې وخت د خونړیو جگړو سبب شوي دي، د مسلمانو عربي هېوادونو ترمنځ یې د بېلتون یوه غټه پوله رامنځته کړې ده. جمال ناصر له مصر سره (د یو فدراسیون په چوکاټ کې) د سوریې د یوځای کولو او صدام حسین له عراق سره د کویټ په یوځای کولو سره لومړی په سوله ییز او دویم د زور له لارې د یوې اسلامي امپراتورۍ د بنسټ د ایښودلو هیله لرله. دواړه په دې لاره کې بریالي نه شول. سوریې او کویټ دا نه منله، د دوو دیکتاتوريو تر بیرغ لاندې، چې د مسلمانو عربو نړۍ یې د تورې په زور جوړوله، له خپلو ملي طبیعي گټو څخه تېر شي. د عربي هېوادونو د اخوان المسلمین گوندونه، چې د اسلام د نړیوال دولت د جوړېدو لپاره یې په سیاسي برخه کې ځینې جنجالیزې پېښې رامنځته کړي، تر نیمې پېړۍ نه په زیاته موده کې د ټولو قهرجنو او سوله ییزو وسایلو په کارونې سره نه یوازې ان په یوه مسلمان هېواد کې د سیاسي واک په نیولو بریالي نه شول، بلکې د اسلامي نړۍ د یووالي د پلي کېدنې په لار کې د اسلامي ټولنو له سیاسي واقعیتونو څخه په ډېر لرې واټن کې، د یوې بنسټپالې او ځانساتې ډلې په توگه یوازې یو لږکی (اقلیت) پاتې شول او د سیاسي مبارزې په ډگر کې تجرید شول. د بعث گوند چې د ((میشیل افلق)) په واسطه په ټولو عربي هېوادونو کې د واک نیونې له لارې، د عربي هېوادونو د یووالي د راوستو لپاره جوړ شو، نه یوازې دا چې د عربي هېوادونو د یووالي په لار کې یې کوم گام پورته نه شو کړای، بلکې د عراق او سوریې دوو هېوادونو، چې په هغو کې د بعث گوند څانگې واک په لاس کې لري، کلونه کلونه یې له یو بل سره دښمني وکړه او پر ۱۹۹۱م کال پر عراق باندې د غربي متحدینو د ځواکونو په یرغل کې، سوریه د سعودي عربستان، امریکا، انگلستان او فرانسې تر خوا ودرېده. د ایران او عراق د دوو اسلامي هېوادونو ترمنځ نږدې لسکلنه جگړه او د ایران او سعودي عربستان ترمنځ اختلافونه د دې واقعیت څرگندې نښې دي، چې یو هېواد هم تیار نه دی خپلې ملي گټې له هغو دروغجنو سیاسي شعارونو څار کړي، چې د ښکېلاک بوی ورڅخه راځي.

تجربې په ډاگه کړې ده، چې د افغاني ټولنې ټينگو واقعيتونو، دين او ايډيولوژۍ، چې له بهر نه داخل ته رادننه شوي يا زغملي يا يې نه دي زغملي، د دين زغم په هغه کچه (مقياس) و، چې د خلکو له روحياتو سره يې يوځای کوونکو ارزښتونو سمون وخور او بيا يې له خپل لومړنۍ بڼې سره څرگند توپير پيدا کړی دی.

— امام ابوحنيفه کابلي د شريعت له آرونو څخه د زمان او مکان له شرايطو سره سم تفسيرونه راوکښل، حنفي مذهب يې پر رسمي، ملي او افغاني مذهب واراوه.

— د مارکسيزم ايډيالوژي د افغانستان د سياسي او ټولنيز ژوند له واقعيتونو سره په چلند کې څو ټوټې شوه او د دې ايډيولوژۍ توغ پورته کوونکي گوند (کمونست گوند چې د ((وطن)) د نامه تر شا يې ځان پوښ او پټ کړ) د افغاني ټولنې د ملي او ديني جوړښتونو د درناوي په تظاهر کې ځان داسې نغاړه چې ځينو بهرنيو دپلوماتيکو کړيو ته يې، چې له سياسي لارې يې د افغانستان د ستونزې حل غوښته، له خپل لومړي هويت سره توپير ډېر گران کړی و. ځکه نو په داسې حال کې، چې په راتلونکي کې له ټولو اسلامي هېوادونو، په ځانگړي ډول له گاونډيو سره، د مسلمان افغانستان د ښو اړيکو لرل په بهرني سياست کې يو نه انکارېدونکي اصل وي، د افغانستان په واسطه د پان اسلاميزم د مفکورې د پلې کېدو لپاره د عمل د نوښت ترلاسه کول، د هېواد د لوړو گټو خلاف ملي ضد، تشه او له واقعيت نه لرې تگلاره ده، په وروستۍ شننه (تحليل) کې دا د هغو کسانو سياسي شعار دی، چې د افغانستان له مسلمانانو څخه د دين، مذهب په يوه نړيوال گټور تجارت کې گټه اخلي او يرغمل کوي يې.

پان اسلاميزم د هماغو سياسي، مذهبي مشرانو جادوگره افسانه ده، چې د خپل اسلامي او ملي ځواک دملا تر له لارې د سياسي واک د لاسته راوړلو هيله نه لري او د خپل هېواد تر پولو دباندې بهرنيانو ته يې د اميد سترگې نيولې دي.

هـ- په هجرت کې دملتپالو روڼاندو د سياسي هڅو پر وړاندې خنډونه: له سياسي پلوه هغه لوی درس، چې نږدې ۲۰ کلنې جگړې مور ته راکړ دا دی، چې د سياسي ځواک راټولونه، جوړونه، تشکل او د سياسي ځواک ښه سمون پر پېښو باندې ډېر اغېز لري. له همدې کبله شورويانو پر افغانستان باندې د يرغل پر وخت هغو کسانو ته چې په ځاني ډول يې د روس د يرغل مخالفت کاوه په ځنگزني ډول کتل، په داسې حال کې چې پر سياسي ډلو پورې د تړلو اشخاصو له مخالفت څخه يې وېره کوله. له يو سياسي جوړښت سره د نه تړښت په مانا د ناپېيلتيا آرونه، د پخوانيو دولتي نظامونو ايډيالونه دي، چې په هغه کې سياسي گوندونو ته د شک او ترديد په سترگه کتل کېدل او د ټولنې دننه اختلافونو، د يوه ځواک په توگه د سياسي سازمانونو په چوکاټ کې ځان نه و څرگند کړی.

تجربې په ډاگه کړې ده، چې په ننني افغانستان کې له ټولو سره د اړيکو لرل او هېڅ يوې ډلې سره نه لرل، له دې کبله په سياسي لوبو کې د پلې کېدو ځای پيدا نه کړ، چې تر شا يې يو سازمان نه درلود. يانې د زور له موضع (واک) د سياست مضمون دی) په جگړه کې داخل شوی نه دی. له پورته يادونو څخه دا ټکی څرگندېږي، چې د افغانستان

د سیاست په برخه کې له یو جوړښت نه کار اخیستل پر یوې اړتیا اوښتی، د همدې اړتیا له مخې ځینې روڼاندې په دې باور دي، لکه څنگه چې نورو له بهر څخه په رالېږل شویو ډلبندیو باندې هېواد ویجاړ کړ، نو موږ څنگه د خپل ځاني او ملي ډلبندیو په واسطه نه شو کولای هغه بېرته ودان کړو.

ځکه نو په مهاجرت کې د سولې، د هېواد د ښېرازۍ او سوکالۍ په نیت د یو ملي سیاست جوړښت د رامنځته کېدو هیله ډېره نېکه ده، خو ځینې لاملونه دا نېکه هیله له گډوډۍ سره مخامخوي.

— جغرافیایي لامل: د یوې متشکلې ډلې د جوړښت لپاره د یو اندود (د تفکر طرز) د پلویانو ترمنځ تفاهم بشپړ نه دی، د کار په پیل کې ډلې، د کړنلارې او تگلارې جوړول، چې د تفاهم د امکان واټن او لږوالی لند او ان ممکنوي، د اوونیو اوونیو خبرو اترو غوښتنه کوي، د یوې کړنلارې او تگلارې په جوړېدو سره پایته نه رسېږي. د دې لپاره چې کړنلاره او تگلاره د خلکو د پراخه پرگنو د جلب او جذب وثیقه او یا لږ تر لږه د یوې عقیدې د سازماني اړیکو وسیله شي، باید د موسسې کانگرې له خوا تصویب شي.

د مهاجر ژوند په شرایطو کې د موسسې کانگرې د غونډې د جوړولو امکان ډېر تنگ دی. له پورتنیو یادونو څرگندېږي، چې د افغان مهاجرینو له خوا د اغېزمن سیاسي فعالیت ترسره کول، یوازې له بهرنیو هېوادونو څخه ترسره کېدی شي، چې د زیاتو افغانانو کوربانه وي. هغه وخت به موږ په ټوله نړۍ کې د بېلابېلو او خپلواکو ټولنو د راټوکېدو شاهدان یو، هر کله چې هېواد ته د تلو امکانات برابر شي، د هغوی ټول پر یوه پلاټ فورم باندې د توافق له مخې کولای شي، په یوه واحد جبهه کې گډون وکړي، خو په دې شرط هغه منفي لاملونه، چې لاندې یې یادونه کېږي، له منځه وړل شوي وي:

— پولې او مالي لامل: له پولې او مالي ملاتړ پرته د یو سیاسي سازمان او ډلې تصورول، د بې امکاناتو او بې وسلې اردو تر تصویر هم مشکل دي. په بنسټیز ډول هغو ډلو ته، چې په افغانستان کې د جهاد پر وخت یې ځان څرگند کړ، که له یوې خوا یې هغوی په پرديو هېوادونو پورې وتړل، له بلې خوا یې دوی ته د دې امکان پیدا کړ، چې په اغېزمن ډول خپله سیاسي او پوځي پېژندنه په ډاگه کړي او د کمونیستانو تر ماتې وروسته د پېښو په لارښوونکي ځواک بدل شي. د بهر د پولې او مالي ملاتړ د نشتوالي له کبله افغان ملتپالې ډلې په زیاته کچه له جگړه ییز سیاسي ځواک څخه بې برخې او تر ډېره حده له صحنې نه بهر شوي.

له گټې او مهمو عایداتو پرته د سازماني چارو د پرمخبیلولو لپاره پر گډون ونډې، غړیتوب ونډې او نورو مرستو، که څه هم ولسي سرچینه ولري، نه د جگړې او جهاد په شرایطو او نه هم د مهاجرت په شرایطو کې کولای شو، حساب وکړو.

— رواني او کلتوري لامل: په بهر کې استوگن افغانان په ځانگړې او عام ډول تر گڼو رواني فشارونو لاندې ژوند کوي، هغه ځوانان چې لږ تر لږه ۲۹ کاله عمر لري او تر اوولسو کلونو څخه زیات وخت یې په پردي چاپېریال کې تېر کړی

دی، ډېرې لږې ملي ولولې لري. سپين ږيري، چې د هېواد په مينه کې سوزېږي له يوې خوا د هجرت ژوند په گڼ شمېره ستونزو کې ډوب دي، له بلې خوا له سختې فکري پاشلتيا سره مخامخ دي او تراوسه پورې ددې کټگورۍ خلکو ولولې په کوم واحد مرکز کې راټولې شوي نه دي.

په لويديزو هېوادو کې د مهاجرو ډلو په منځ کې سياسي فعاليت، د ظلم په اور سوي ځنگله په منځ کې د ډيوې له بلولو سره ورته والی لري. په دې هېوادو کې يوازې دومره کېدی شي د کلتوري او ليکنيو اړيکو په واسطه د عقيدې د گډون لاره چاره برابره او يا د تفاهم پر نويو لارو چارو کار وشي.

البته په دې منځ کې بايد پاکستان او ايران ته ځانگړی مقام ورکړ شي. په دې دوو هېوادونو کې د زياتو مهاجرو افغانانو شتوالی تل د سازماني چارو امکانات برابر کړي دي، خو غالباً کوربه هېوادو د مهاجرو د سياسي ډلو سوق او اداره په لاس کې اخيستې او له هغو نه يې ځينې وخت د خپل ځان په گټه او د افغانستان د خلکو پر ضد کار اخيستی دی. له دې پرته کوربه پاکستان د جهاد د کلونو په بهير کې د خپلې خونړۍ استخباراتي دستگاه او يا په دوی پورې د تړليو ډلو په واسطه ډېر ملتپال روڼاندي وژلي او د سياسي فعاليت ور يې پرمخ ورتړلی دی.

افغاني وسلوال سياسي گوندونه په داسې شرايطو کې نړۍ ته راغلل، چې په افغانستان کې مطلقه گډوډي واکمنه وه او سياسي مبارزې، چې غالباً قهرجنه بڼه يې درلوده، قانوني او حقوقي جوړښتونو او ان مدني اخلاقو پرې څه اغېز نه کاوه. د جگړې کلتور که له يوې خوا د ښکېلاک د اغېز د له منځه وړلو لپاره گټور ثابت شو، له بلې خوا يې خلکو ته ناوړه سياسي تربيه ورکړه. هغه خلک چې د عادت له مخې د وسلې په زور خپله اراده پر نورو ومني، په ډېره سخته به تيار شي، چې سوله ييز سياسي قواعد ومني.

اوس مور د سوله ييزو هيلو په لرلو سره، خو نه پر نږدې وخت هغه واقعيت وینو، چې د يو ملي سياسي تشکل د جوړولو په بهير کې، چې مهاجر افغانان، په ځانگړي ډول قلموال مجاهدين به په کې ونډه لري، هېڅ ډول هغه ستونزې چې پورته ورته اشاره وشوه، په منځ کې نه شته. پر دې وخت به مور د اخلاقي ځواک په توگه يو ځواکمن او د جگړه ييز ځواک له پلوه د کمزوري سياسي جوړښت د شتوالي شاهد يو. رښتيا خبره داده، چې داسې يو جوړښت په ډېره گرانه کولای شي د افغانستان د سياست په چارو کې اغېزمن رول ولوبوي. دا چارې د هغو ډلو د زور ازمويلو ډگر گرځېدلی دی، چې وسله لري. اصولاً هر کله چې د سياست ډگر د تودې جگړې پر ډگر واوښت بيا نو د پېښو په بدلون کې د اخلاقي او مانيز ځواک لرونکې ډلې ته د رول د اثبات مجال په لاس نه ورځي.

په داسې حال کې، چې عملاً د دې ډلو بې وسلې کول امکان نه لري، د يو سياسي جوړښت اخلاقي رول هغه وخت د توجه وړ دی، چې د ځينو وسلوالو ډلو له ملاتړه برخمن وي او په بله مانا مادي ملاتړ ولري. د اټکل له مخې دا له کړکېچ نه د وتلو يوازې لار نه ده، خو په باور سره يوه رښتيني لار ده.

دويم څپرکی

د ناپېيلي حکومت غوښتنه او د ملي اردو د رغونې پر بنسټ د دولت د فزيکي لوړتيا بيا

راژوندي کول (1)

د ملي وسلوال پوځ، د يو ملي اردو جوړول، چې د داسې پوځي تجهيزاتو لرونکی وي، چې پر وسلوالو ډلو او د هغو پر پلويانو لاسبری ولري، د سولې او په پای کې د دولت د فزيکي لوړتيا د تضمين لپاره لومړی گام دی.

الف- د ملي اردو (ملي وسلوال پوځ) بيا جوړونه: تر ټولو دمخه ددې خبرې يادونه کوو، چې په اوسني اضطراري حالت کې زموږ لپاره د ملي اردو په بيا جوړونه او تجهيزونه کې د کورنۍ سولې د ټينگښت او حقوقي دولت د جوړېدو هيله پرته ده، نه له کوم بهرني ځواک سره سيالي او دښمني. په داسې ډول د ملي اردو جوړونه، چې لږ تر لږه د گاونډيو هېوادونو له وسلوالو پوځونو سره د سيالۍ ځواک ولري، د افغانستان لپاره د کرکېچ، ستونزو او غريبۍ په شرايطو کې يوه نه پلې کېدونکې هيله ده.

د دولت د فزيکي لوړتيا د تامين لپاره د ملي اردو جوړونه د يو ناپېيلي حکومت د جوړښت له لارې امکان لري. ناپېيلي حکومت بايد په ټوليز ډول د يوه ناپېيلي اردو پر ملاتړ ډډه ولگوي. د ملي اردو په جوړښت کې د وسلوالو ډلو داخلول له دې کبله گټور نه دي:

— سياسي شوې اردو، د ناپېيلتوب له حالت نه، چې د جگړه ييزو غاړو د باور د خپلونې بنسټيز توکی دی، د باندې وځي.

— د گڼو وسلوالو ډلو په منلو سره، چې ممکن په دستوري ډول په اردو کې ځای ونيسي له واحدې قوماندې نه د ملي اردو سوق او اداره له ستونزو سره مخامخوي.

— په ملي اردو کې د تنظيمي ډلو په ځای نيونې سره، وسلوال پوځ د ناپايه تنظيمي حسابونو د پاکونې د نښتو پر ډگر اوړي. د ملي اردو کدر بايد له تېرو سلطنتي او جمهوري صاحب منصبانو څخه جوړ شي، چې له وروستيو لاس پوځو رژيمونو سره سياسي تړښت ونه لري. د اردو په لیکو کې بايد د خدمت تر بيرغ لاندې د شرايطو پوره کوونکي ځوانان او په پراخه کچه هغه کسان جذب شي، چې يوې نيمې لسيزې جگړې هغوی د هېواد د اقتصاد او فرهنگ په برخه کې په نه کارېدونکو عناصرو بدل کړي دي. دا کسان به په خپله خوښه د اردو خدمت ومني.

ملي اردو به په اوسنيو اضطراري شرايطو کې، چې وزگارټيا د ټولنې د کار د ځواک زياته برخه له گټې ايستلې ده، د جلب او جذب ځواک ولري.

د ملي اردو په جوړښت کې د دغه اردو د بودجې د لاسته راوړلو مسئله د پام وړ ده، ناپېيلي حکومت پر داسې وخت د سولې د ټينگښت لپاره ددې اردو مرستې ته اړتيا لري، چې له جگړې نه راپيدا شوې گډوډۍ، له ملي سرچينو او عوايدو څخه د اردو د بودجې لاسته راوړل ناممکنوي. هغه وخت نو د اردو د تمويل او تجهيز يوازينۍ سرچينه بهرنۍ مرستې دي. له هغو خبرونو څخه، چې د هجرت په خپرونو کې خپاره شوي دي، څرگندېږي، چې د اروپايي ټولنې هېوادونه او د امريکا متحده ايالات تيار شوي نه دي، چې د ملي اردو په بيا جوړونه کې له راتلونکي ناپېيلي حکومت سره مرسته وکړي. ددې مرستو په منلو کې به د انډول ساتل په نړيواله کچه د راتلونکي حکومت د ناپېيلي سياست د بنسټ لومړۍ ډبره کېږدي.

موږ تراوسه پورې د وسلوالو ډلو له دريځونو سره له اړيکو پرته، د ناپېيلي حکومت په واسطه، د ملي اردو د بيا جوړونې په برخه کې خبرې وکړې. د وسلوالو ډلو له معضلې سره له رښتيني چلند او د هغوی له بې وسلې کولو پرته به د يو ناپېيلي حکومت تشخص ناممکن وي.

ب- وسلوالې ډلې او د بې وسلې کولو رېږه: د شوروي د يرغل وخت هغه پړاو و، د وسلوالو ډلو شتوالی، چې د ملي مقاومت په برخه کې يې کارنده ونډه درلوده، د توجیه وړ گرځاوه. له افغانستان نه د شوروي يرغلگرو ځواکونو په وتلو او په ځانگړي ډول په راتلونکي کې د يو حقوقي دولت په ټينگښت سره وسلوالې ډلې د خپل شتوالي منطق له لاسه ورکوي.

همدا اوس د وسلوالو ډلو زياته برخه د هېواد د خاورې د خپلواکۍ او ملي واکمنۍ پر ضد د بهرنيانو د لاسوهنې پر وسايلو اوښتې ده. دا ډلې د سولې د ټينگښت او په هېواد کې د حقوقو پر آرونو د ولاړ حکومت د رامنځته کېدو مخه نيسي.

د افغانستان جيوپوليتيک جوړښت، هېواد تل د لښکرکښيو او فتوحاتو له خطر سره مخامخ کړی دی. په ځينو برخو کې د افغانستان واکمنان گاونډيو هېوادونو ته د لښکرکښيو سرچينه وه، دا سوبې څه کورنۍ وې که بهرنۍ، د دې سبب شوي، چې د افغانستان د خلکو يوه برخه د تاريخ په بهير کې د سپکې وسلې له کارونې سره په ښه ډول اشنا شي او هغه د ناموس په شان د خپل ځاني او ملي هويت د تثبیتولو د وسيلې په توگه وساتي.

د افغاني ټولنې په هغو سيمو کې چې قبيلې استوگنې دي، کله کله وسله د ټولنيزو شخړو په حل کې د قاضي ځای نيسي.

ددې واقعيت په پام کې نيولو سره، چې پورته ورته اشاره وشوه، د وسلې راټولول، د سولې د بهير تر ټولو ستونزمن پړاو گڼل کېږي. همدې ستونزې ته په پام لرلو سره ځينې د نظر خاوندان په دې نظر دي، چې د وسلې د راټولونې پر ځای دا اوسنۍ وسلوالې ډلې د سولې د ټينگښت د مسوولينو په ډله کې په رسميت وپېژني. په دې برخه کې لږ تر لږه د دوو الترناتيفونو وړانديز شوی دی:

د ملي اردو له موازينو سره سم د قوماندانانو د شورا جوړېدل: دا وړاندیز له دې کبله د تاييد وړ نه دی، چې قوماندانان له دښمنو تنظيمونو سره تړلي او په يوه جوړښت کې يې راتولول اسانه کار نه دی. که بيا هم کله چې د قوماندانانو په سازماني سمبالښت کې ستونزې موجودې نه وي، د قوماندانانو د پرېکړو لپاره د ملي اردو تر څنگ د يو بل امنيتي اورگان ځانگړي کول، په يوه سيمه کې د دوو پاچايانو مقوله را ژوندۍ کوي، دا له يوه مسوول لاسه، د سولې د ټينگښت له هيلې سره سمون نه خوري.

د ملي اردو په تشکيل کې د وسلوالو ډلو ادغام بل د پام وړ الترتيف دی. دا الترتيف که څه هم له تنظيمونو سره د ډلو د نه پيوستون له ژمنو سره مل وي، په ملي اردو کې په لويه کچه عقیده يې جگړې خپروي او د وسلوالو ځواکونو يو رنگي او يووالی چې په لېږدوونکي پړاو کې د سولې د ټينگښت او حقوقي دولت د بنسټ ايښودلو د دندې سرته رسول دي، کمزوري کوي.

له پورته يادونو څخه دا ټکی څرگندېږي، چې د ملي اردو جوړښت بايد د وسلوالو ډلو د درنو وسلو د راتولولو له پروگرام سره يوځای وي. د سپکو وسلو راتولول به د هغو وسلو په ډول چې پر افغانستان باندې د شوروي تر يرغل دمخه له خلکو سره پاتې کېدلې، لږ کم شي او فکر نه کېږي د حکومت د اضطراري پروگرام برخه شي. د سپکو وسلو راتولول هغه وخت د انتقالي حکومت د دندو په سر کې راتلای شي، چې له دې اړخه را پيدا شوی خطر د دولت امنيت ته گواښ وکړي. د سپکې وسلې له پلوه به دا خطر په لږه اندازه محسوس وي.

د بېوسلې کولو پروگرام بايد پړاو په پړاو د عمل په ډگر کې پلي شي. ددې پروگرام د پلي کېدو لومړی پړاو بايد په کابل او د هغه په شاوخوا سيمو کې ترسره شي. په کابل کې د يو ځواکمن مرکزي حکومت ټينگښت به د افغانستان په نورو سيمو کې ددې حکومت د فعاليتونو د ترسره کولو لپاره لاره هواره کړي.

ج- د درنو وسلو راتولول: د درنو وسلو راتولول د لنډ مهالي حکومت له جنجاليزو دندو څخه گڼل کېږي. ددې کار ستونزه په دې کې ده، هغه تنظيمونه چې خپله سياسي پېژندنه يوازې د وسلې په ساتنې او کارونې کې گوري او هغه مواضع چې د دې وسلې په واسطه يې تر لاسه کړي دي، په اسانۍ سره له لاسه نه ورکوي. د دې دليل دا هم دی، چې دوی غواړي د واک له دې مورچله د راتلونکو سياسي پېښو پر پرمختگ کنترول ولري. بهرني لاسوهونکي هېوادونه به هم په دې لاره کې تر خپل ملاتړ لاندې تنظيمونه وهڅوي، خو بيا هم له سختې جگړې نه د ستړيا لاملونه، له بې پایلې زور ازمويلو څخه د عقل سر ته راتلل، د دښمنو غاړو د جگړه ييز ځواک کمزوري کېدل او د سولې د منلو د يو ميکانيزم د راوستلو ټول کورني او بهرني فشارونه بايد وي. د درنې وسلې راتولول چې بايد د دې ميکانيزم په منځ کې ځای ولري تر يوه حده د لنډ مهالي حکومت په واسطه د وسلوالو ډلو د باور د جلب په کچې پورې اړه لري. په بله وينا بايد د لنډ مهالي حکومت په جوړښت کې د ټولو سياسي ډلو پوره توافق او د انتقالي دورې

د دندې (له هغې جملې نه د وسلو راټولول) پرمخبيولو کې دې حکومت ته د وړتيا او واک ورکول په خپله د هغه باور ښکارندوی دی، چې وسلوالې سياسي ډلې به يې پر لنډ مهالي حکومت ولري.

گومان نه کېږي، چې د لنډمهالي حکومت پر وړاندې دا باور تر دې کچې وي، چې وسلوال گوندونه ډلې ډلې په خپله خوښه درنه وسله ناپېيلې حکومت ته ورکړي، يوازېنې لار، چې هغه وخت ناپېيلې حکومت ته پاتې کېږي؛ د لنډ مهالي حکومت په واسطه د بازار تر نرخه په اوچته بيه د درنو وسلو پېرېدل دي. په دې برخه کې بايد د ناپېيلې حکومت له خوا د نړيوالو موسسو پولي مرسته جلب شي او له دوستو هېوادونو څخه د مرستې په لاسته راوړلو کې د هغوی بې غرضي په پام کې ونيول شي. سربېره پر دې د مرستو پيدا کولو کې بايد لازم انډول مراعات شي.

زموږ په اند له افغانستان نه د شوروي ځواکونو تر وتلو وروسته نور د جهاد او عقيدې جگړې خپل ځای، د تنظيمونو په واسطه د سياسي واک د ترلاسه کولو لپاره پوځو او ناوړه لوبو ته پرې ايښی دی. طالبانو تر يوه حده د دې وړانوونکو لوبو په تگلورو کې کمښت راوست. غالباً هغه کسان، چې په دې ليکو کې وو، د دې ناوړه پېښو بلهاريان (قربانيان) شول. په زغرده د اکثريت ليکو جنگېدل د کومې لوړې عقیده يې هيلې لپاره نه وو، خو په داسې شرايطو کې يې جگړه د ژوند خړوبېدنې وسيله وگڼله، چې جگړې او کرکېچ په هېواد کې له روا او اصولي لارې څخه د معاش تر لاسه کول، ډېر سخت کړي وو. دا ډله به چې کولای شو په يو ډول ورته اجير ووايو، په اسانۍ سره به تياره شي، چې د يوه مناسب انډول په مقابل کې خپله وسله دولت ته ورکړي.

د کار، دندې، ښوونې او روزنې زمينې په برابرولو ددې ډلې د راتلونکي ژوند په تضمينولو سره به د ټولنې د گټو د ساتنې لپاره يو بل لامل هم زيات شي.

د ملي اردو د جوړېدو او د وسلې راټولونې پروگرام بايد د افغانستان د پولو د کنټرول له کړنلارې سره پر يوه وخت پلي شي. د وسلو راټولول به تر هغه وخته پورې، چې د وسلوالو ډلو او بهر ترمنځ د ترېست لوژيستيکي او تدارکاتي پل ويجاړ نه شي، هېڅ درد به درمل نه کړي. له دې کبله نو په کار ده چې:

__انتقالي حکومت بايد د سولې د ټينگښت په اړه له لاسوهونکو هېوادو سره په پراخ تفاهم کې وي. دا کار ستونزمن دی، ځکه چې د لاسوهونکو هېوادونو هيله داده، چې د افغانستان شخړه کې د خپلو نږدې دوه لسيزې سياسي پانگې نه په داسې شرايطو کې لازمه گټه پورته کړي، چې تر څو په هېواد کې په ورو ورو ډول قانوني حکومت ټينگېږي. له يو دوو ډلو سره چې د بهرنيو لاسوهونکو هېوادونو په لمسونه ځان د سولې له بهيره گوښه کوي، د لنډ مهالي حکومت قهرجن چلند بل بد کار دی، لنډ مهالی حکومت بايد د راتلونکي اټکلي ټکرونو لپاره وړ تياری ولري.

__د افغانستان د پولو د څارنې لپاره بايد د وسلوال پوځ ځانگړي يونټونه (ټولگي) په پام کې ونيول شي. د کورنيو ټولگيو د سمبالښت په برخه کې نړيواله (د ملگرو ملتو او د اسلامي هېوادونو د کنفرانس) مرسته او يا له نړيوالو ټولنو نه د بهرنيو يونټونو تدارک به څه زيان ونه لري.

د- د درنې وسلې د راتولولو لپاره د لازمي نېټې ټاکل: د اور بند څارنه او د وسلو راتولونه د لنډ مهالي حکومت لومړۍ او بنسټيزې دندې گڼل کېږي. لومړۍ او بنسټيزې په دې مانا چې دا دندې ددې حکومت د نورو دندو د سرته رسولو، د اساسي قانون جوړولو، د لويې جرگې جوړولو، ټاکنو، د مهاجرينو د بېرته راگرځېدو او په پای کې د حقوقو د دولت د جوړېدو لپاره لاره هواروي.

لنډمهالي حکومت د حکومتي تشکيلاتو او ملي اردو د بيا جوړونې او په يوه مانا د خپل ملي او نړيوال دريځ د تثبيت لپاره لږ تر لږه نهه مياشتې وخت ته اړتيا لري. د وسلو د راتولونې د پروگرام پلي کېدنه ددې نهه مياشتو تر تېرېدو وروسته امکان لري. هغه وخت چې د وسلو د راتولونې لپاره به ورته اړتيا وي، د يو کال شاوخوا موده اټکلېږي.

ه- لنډ مهالي حکومت او د مشروعيت ستونزه: د ملگرو ملتو د سولې په پلان کې، چې د مستيري له لارې يې وړاندیز شوی و، د لنډ مهالي حکومت ټينگښت د لويې جرگې تر جوړېدو دمخه دی. په دې برخه کې هغه پوښتنه، چې حل يې ډېره ځيرتيا غواړي داده: ايا لنډ مهالي حکومت به د خپلو پرېکړو، (د لويې جرگې تر جوړېدو دمخه) په ځانگړي ډول پر اوربند باندې د څارنې، د امنيتي ځواک په سازماني چارو، د وسلې د راتولولو او نورو لپاره د مشروعيت (د قانون له لارې د کولو او نه کولو د واک لاسته راوړلو) پيدا کولو ته د اړتيا احساس کوي او که نه؟

که چېرې حکومت د لويې جرگې له لارې جوړ شوی وای، دا ستونزه نه پېښېدل، ځکه چې حکومت له لويې جرگې نه، چې د ملي واکمنۍ د حق لرونکی اورگان دی، د باور رايه اخیسته او مشروعيت يې ترلاسه کاوه.

د ملگرو ملتو پخواني عمومي منشي پتروس غالي د افغانستان په باب په خپل کلي راپور کې، چې د ۱۹۹۵م کال د نومبر پر ۱۹مه نېټه يې عمومي غونډې ته وړاندې کړ، داسې وويل: ((د مشورتي کميسيون په اند د يو انتقالي حکومت د ټينگښت لپاره تر ټولو لنډه لار په جگړه کې د ښکېلو غاړو له ناپېيلو او خپلواکو شخصيتونو څخه، د يوې واکمنې جرگې جوړېدل دي.))

د انتقالي حکومت ټينگښت په هغه ډول، چې دې مشورتي کميسيون نظر ورکړی دی، په هېڅ ډول د هغو سترو دندو په سرته رسولو کې، چې پر وړاندې يې پرتې دي، له هغې جملې نه د ملي اردو په سازماني چارو، د وسلې په راتولولو او د حقوقي دولت په جوړښت کې ددې حکومت مشروعيت نه تضمينوي.

زموږ په اند مشورتي کميسيون د يوې لويې جرگې د جوړښت اساسي عناصر، د يوې واکمنې شورا په جوړښت کې، چې د حکومت د جوړولو دنده لري، ځای کړي دي. که چېرې ددې عناصرو تر څنگ نور معمول مرکبات يوځای شوي وای او د واکمنې شورا نوم د لويې جرگې په نوم اوښتی وای، د لنډمهالي حکومت پر وړاندې اصلاً د مشروعيت ستونزه نه رامنځته کېدله.

ددې ستونزې د چټک حل لپاره يوازې يوه لاره پاتې وه او هغه په بېړنيو يا اضطراري شرايطو کې د انتقالي حکومت دريځ ته پاملرنه وه. د سياسي موسسې د پرمختگ بهير په ډاگه کړې ده، هغه حکومتونه، چې په ((بېړنيو شرايطو)) کې د چارو واگې په لاس کې اخلي، د مشروعيت د تر لاسه کولو لپاره دعادي حالت او مناسبې موقعې په انتظار، کولای شي د اجرائيه ځواک دوديزې پرېکړې د پيل کېدو پړاو ته ورسوي.

د حالاتو په عادي کېدو سره انتقالي حکومت ناچار دی، له واکمنې سرچينې (لکه لويه جرگه، پارلمان او نورو) نه د خپل ځان او خپلو پرېکړو لپاره مشروعيت ترلاسه کړي.

د انتقال حکومت ډېرې بنسټيزې دندې، لکه د لويې جرگې جوړېدل او د ټاکنو ترسره کول، چې د دولت د مانيزې او اخلاقي لوړتيا لپاره لاره هواروي، د سولې په ټينگښت کې نېغ په نېغه له انتقال حکومت سره تړلي دي. د سولې ټينگښت په خپل وار سره د ملي اردو له بيا جوړونې او د وسلې له راټولونې سره تړلی، چې دا په خپله د دولت فزيکي لوړتيا بنسټ گرځي. انتقالي حکومت د وسلوالو ډلو د يو پراخ او رښتيني تفاهم له ملاتړ او له نړيوالو مرستو پرته، نه شي کولای د لويې جرگې د جوړېدو، ټاکنو، دملي اردو بيا جوړونې او د وسلې د راټولونې سترې دندې سرته ورسوي.

په دې کې شک نه شته، چې د ملي وسلوال پوځ په بيا جوړونې سره کېدی شي دولت په يوه داسې ځواک سمبال شي، چې دخپلې فزيکي لوړتيا د اثبات لپاره ورته اړتيا لري. پر دې وخت به موږ د دولت د اجباري اطاعت شاهدان يو.

د اجباري اطاعت پر ځای د خپلې خوښې اطاعت ترمنځ، په هغه ډول، چې د دولت پر وړاندې د سړي باغي روحیه، د سازښت پر روحيې، مفاهمې او روغې جوړې واپروي، ډېر اوږد واټن په مخ کې دی.

(1) ددې برخې اړوند بحث د ملي اردو جوړول او د وسلې د راټولولو موضوع يوازې د يو ناپېيلي حکومت له نظره تر څېړنې لاندې نيولې ده. د يوې جنګېدونکې ډلې (لکه طالبانو) تر پيدا کېدو وروسته دملي اردو دجوړولو، د وسلې راټولولو او د حقوقي دولت د جوړولو د سياسي چلوونکو په توگه د هغوی رول په دې بحث کې په پام کې نيول شوی نه دی.

درېم څپرکی

د واک د کلاسیکو بنسټونو ویجاړېدل او د هغو د نویو ملاتړو څرگندېدل

الف- د واک د کلاسیکو بنسټونو ویجاړېدل:

یو- قبیلې او کورنۍ: قبایلو تر کمونیستي کودتا دمخه د ژوند د ښاري کېدنې په بهیر سره په کمه کچه خپل یو څه ټولنیز ځواک له لاسه ورکړ. کمونیستي کودتا د واک د مادي ملاتړ په توګه کرنیزې ځمکې د قبایلو له لاسه بهر کړې. هغوی د جګړې د دوام او د سیمه ییزو وطنونو په پرېښودو سره Deracine شول. سره له دې چې اوس قبایل او د هغو مشران په هېواد او یا تر هېواده د باندې د مهاجرو په کمپونو کې خپله پخوانۍ سیاسي او ټولنیزه اتوریته نه لري، خو بیا هم د ټولنیز ځواکونو د انډول په ساتنه کې د بنسټیز رول لرونکي دي.

په کورنیو کې د کمونیستي ایډیولوژۍ او نورو سیاسي ګوندونو اغېز، له سیاسي نظره د هغوی غړي وپاشل. په دولت کې د دندې ترسره کول او یا له هغه څخه د ځان لرې کول د کورنیو د غړو ترمنځ د اختلاف بل لامل شو او د هغوی مانیز یووالی یې له منځه یووړ.

کمونیستي کودتا د افغانستان ارستوکراتیکو او بورو کراتیکو کورنیو ته چې زیاتره په ښارونو کې د اخلاقي اتوریټې سرچینې وې، تر قومونو او قبایلو څخه زیات زیان ورسوه او په داسې حال کې چې قومونو او قبایلو خپله فزیکي او اخلاقي خپلواکي د افغانستان د فزیکي جغرافیې په حدودو او ګاونډیو هېوادونو کې وساتله، د کورنیو غړي یې د نړۍ په ګوټ ګوټ کې تیت و پرک شول. څرنگه چې دا کورنۍ زیاتره د هېواد تحصیل کړي او روښانه قشر ته منسوبې وې، د هغوی نشتوالی ((د مغزونو فرار)) د غمیزې څرګندونه کوي؛ د افغانستان بیا رغونه به له ستونزو او د هېواد د سیاسي مبارزې ډګر به له ناانډولتیا سره مخامخ کړي.

په هرحال! د شلکلن کړکېچ او جګړې په بهیر کې د نویو شخصیتونو د شتمنۍ او شهرت په شاوخوا کې نوې کورنۍ په افغانستان او بهر کې د جوړېدو په حال کې دي.

د افغانستان په سیاسي جګړه کې د مذهبي شخصیتونو راڅرګندېدل له دې پلوه نه دي، چې افغانستان د ملي غوښتنې د پرمخبیولو لپاره سیاسي سړي نه درلودل، بلکې زیاتره په دې خبرې پورې تړلي دي چې:

— د روسانو پر وړاندې په وسلوال جهاد کې یوازې مذهبي مشران د مذهبي ولولو څرګندونکي وو او هغوی په یوازېتوب سره ((د شهادت په ډګر کې)) د مسلمانانو پر ګونو د سوق او ادارې ځواک درلود.

— مذهبي لارښوونکو په يوازېتوب سره د افغانستان په چارو کې د اسلامي انترناسيوناليزم پر بنسټ د بهرنيو هېوادونو د اغېز د خپراوي لاره هواره کړې.

— يوازې ښاغليو حضرتانو، ملايانو، مولويانو، مولاناگانو او نورو هر يو په سيمو (نه په ملي کچه) په خپل اغېز سره کولای شول، د افغانستان په چارو کې د بهرنيو مسلمانو هېوادو د ارام او ورو اغېز د خپرولو وسايل شي.

سربېره پر دې د جهاد د ديارلسو کلونو په بهير کې، ايران، پاکستان خپلې تبليغاتي دستگاوې او ډله ييز ارتباطي وسايل او سعودي عربستان د تبليغ په برخه کې ليدني او اورېدني وسايل، د خپلو مرستو د ((شکر ايستونکو)) په واک کې ورکړل. په دې ترڅ کې د ملي شخصيتونو د زرغونېدو لپاره ځای پاتې نه شو.

د لويديزو هېوادونو ماس ميډيا د خپلو خپرونو د اصولي تگلارو له مخالفت سره سره د شوروي نظام د واکمنۍ پر وخت په سياست کې د مذهب په دخالت سره ((مجاهدين)) د دښمن پر لوري د يوې تيارې ((گولۍ)) په څېر وميندل او خپل مکروفون او لوډسپيکر يې يوازې د هغوی په واک کې ورکړل. له افغانستان نه د شوروي په وتلو سره لويديز هېوادونه د دښمن د ماتې موخې ته نږدې شول. هغه وخت يې په ځينو برخو کې خپله پاملرنه د افغانستان په سياسي چارو کې د مذهب د دخالت مخالفت ته راوگرځوله او په تبليغاتي دستگاوو کې يې د پوهنې او پوهنتون استادانو، بوروکراتانو او ملي شخصيتونو ته د ونډې ورکولو غوښتنه کوله. خو دا کار ډېر ناوخته و.

دوه- شتمني: پر پخوا وختونو د افغاني ټولنې په منځ کې ځمکه، پولي او مالي پانگه د ټولنيز او وروسته د سياسي واک سرچينې وې. د ځمکې د وېش پر بنسټ د خلکو ډيموکراتيک گوند اقتصادي پروگرام او پر مالي او پولي پانگې د دولت کنټرول، د هغه دوديز اقتصادي سيستم د پاشل کېدو سبب شو، چې د هغه پر بنسټ ځمکوال او پانگوال د ټولنيز واک سرچينې گڼل کېدې. د جگړې فشار د افغانستان له داخل نه د پولي او مالي پانگې د زياتې برخې د ايستني سبب شو او د ټولنيز ځواک په توگه يې د شتمنۍ اغېز کمزوری کړ.

له دې سره سره په افغانستان کې د ۱۸ کلونو په بهير کې دښمنو غاړو ته د بهرنيو هېوادونو پولي، مالي او وسلوالي مرستې د شتمنۍ د نويو سرچينو سبب شوي دي: د تنظيمونو ځينې مشران، د جهاد ځينې قوماندانان، د مهاجرينو په کمپونو کې د بهرنيو پروژو د تمويل او ادارې دنده لرونکي افغان شخصيتونه او يا په هېواد کې نوي اربابان، د سرو زرو پيدا کوونکي گڼل کېږي.

په نننيو شرايطو کې له شتمنۍ څخه يوازې د واک د نورو سرچينو (لکه سياسي گوند) د مادي ملاتړ په توگه گټه اخيستل کېږي، ځکه نو د واک د خپلواکې سرچينې په توگه د هغو رول ډېر کمزوری دی.

درې- عمر او د ژوند تجربه: پخوا تجربه کار سپين ږيري د خپل ټولنيز ژوند په چاپيريال کې د سترې اخلاقي اتوريتې لرونکي وو. هر کله چې عمر او تجربه د ټولنيز واک له نورو سرچينو، لکه روحانيت، لويې کورنۍ او مخور قوم سره يوځای کېدل، شخص يې د خپلو شاوخوا خلکو د پاملرنې او درناوي وړ گرځاوه.

د کمونيزم افت، د ژوند د باتجربه سړيو اخلاقي اتوريتته کمزورې کړه او په ځينو برخو کې يې هغه له منځه يوړه. په ښارونو کې چې هلته کمونيزم ځاله جوړه کړې وه، د تجربه کارو شخصيتونو د لارښوونکي رول له منځه وړل زيات څرگند شول. ځوانانو په هغه تبه کې، چې د انقلاب نوم يې پرې ايښی و، پرته وبله او پر خپلو ((پلرونو) يې د انقلاب ضد، ارتجاعي اند تور لگاوه... د کمونيستي کودتا پر لومړيو کلونو له کومه ځايه چې تجربه کار سړي د ژوند د چاپيريال د پخوانيو جوړښتونو (چې د کودتا په پيل کې په خپلې ځواکمنۍ سره پاتې وو) پر بنسټ د لويو ښارونو په شاوخوا کې د مانيز ځواک لرونکي وو، ځکه نو د جهاد مشري يې وکړه. له دې کبله په هېواد کې وسلوال جهاد له کليو او بانډو څخه پيل او ورو ورو له لويو ښارونو راتاو شو.

د کمونيستانو د تيوريکې او مجردې پوهې له مخې، بې ځمکې بزگرانو ته د ځمکې وېش بايد د انقلاب د دفاع لپاره د بېنوا بزگرانو د باور د جلب سبب شوی وای، ويې نه کړای شول، چې د انقلاب پر وړاندې د پرگنو د قهر څپې کېږي. د ماهويست شعار؛ د کليو په واسطه د ښارونو محاصره پلې شوه، خو څرنگه چې د دې محاصرې انگېزه مادې نه وه، د هغه څه پر وړاندې، چې د زيارکښانو انقلاب په نوم نومول شوی و، ترتيب شوې وه، په خپله د داسې ټولنيز مذهبي اوښتون (انقلاب) د څرگندېدو پر نښو بدله شوه، چې نه يوازې د مارکسيزم له هېڅ ډول موازينو سره د توجيه وړ نه وه، بلکې له هغه سره يې په څرگنده تناقص درلود.

څلور- ټکنوکراسي او پوهه: په افغاني ټولنه کې دواک له نويو بسنتونو څخه گڼل کېږي، چې پر (۱۹۰۴) م کال د نويو ښوونځيو له ښوونو سره د پاملرنې وړ وگرځېدل. په هېواد کې د نوې ښوونې له پيل څخه تر نوي کلونو زياته موده تېرېږي، خو له دې سره سره بيا هم د لوستو کسانو شمېر په سلو کې تر پينځو زيات نه دی او د هېواد د ټولو وگړو په اندازه د ښوونځيو او پوهنتون د فارغ التحصيلانو شمېر هېڅ د تصور وړ نه دی.

د خلکو ډيموکراتيک گوند کودتا د عصري پوهنې د بهير ورو پرمختگ نور هم ورو کړ او په ځينو برخو کې يې ان ودراره. ((پر ۱۹۷۸م کال د هلکانو لپاره ۳۰۰۶ لومړني ښوونځي او د نجونو لپاره ۴۵۳ لومړني ښوونځي موجود وو. په داسې حال کې چې پر ۱۹۹۰م کال د هلکانو لپاره ۵۷۰ ښوونځي او د نجونو لپاره ۱۱۷ ښوونځي پاتې وو))¹.

ددې لپاره چې د کمونيست حکومت له خوا د افغانستان پوهنې ته د رسول شويو زيانونو ښه جاج واخيستل شي، لومړی تر کمونيستي کودتا وروسته د پوهنتون حال او چارو ته يو اجمالي نظر اچوو او بيا د ځوان پښت په منځ کې د پېژندنې (هويت) د بحران ستونزه تر شننې لاندې نيسو.

۱- د پوهنتون د بنسټيزو ارزښتونو ويجاړول: پوهنتون د زده کړې د يوې لوړې موسسې په توگه د په اصطلاح انقلاب په بهير کې نه جبرانېدونکي زيانونه وزغمل:

پر ۱۹۸۲م کال يانې په افغانستان کې تر کمونيستي انقلاب څلور کاله وروسته د دولت له خوا يو فرمان صادر شو، د هغه پر بنسټ د ښوونځيو د لسم او يوولسمو ټولگيو فارغان، چې د يو او دوو کلونو لپاره يې په خپله خوښه د عسکري خدمت مانه، د وخت په تېرېدو سره هغه کلونه، چې په ښوونځي کې د دوی له فراغت نه پاتې وو، دوی ته د بکلوريا دپلوم ورکول کېده، يانې (په عسکري قطعه کې) د ښوونځي د دپلوم تر اخيستلو وروسته په پوهنتون کې د شاملېدو وړ گڼل کېدل.

دا فرمان د زده کړې له موسسو سره د چلند په برخه کې د دولت د کلتوري سياست ډېر ښه څرگندوی و، دا يې ښکاره کوله، چې نور نو د سولې تامين او د سياسي واک د ټينگښت موضوع د کابل د مارکسيست دولت د ټولو دندو په سر کې وه. که چېرې زده کړې وکولای شي د تش په نامه انقلاب د دفاع په لار کې د عسکري قطعي رول ترسره کړي، گنې دوه موخې به ترلاسه شوې وي. يو به د وسلوال پوځ د ځواک د پياوړتيا څرگندوی او له بل اړخه به په ښکاره د فرهنگي موسساتو ساتنه، چې د نظام د پوهې پالنې (!) په سياسي پېژندنه کې يې مرسته کوله.

پوځي کافر يا پوځي څانگه د همدې موخې لپاره د پوهنتون په کدر کې منځته راغله. پر افغانستان باندې د شوروي تر يرغل وروسته د زده کړې په موسسو کې د تدريس او ښوونې په بڼه کې ((انقلابي)) بدلونونه رامنځته شول.

ددې بدلونونو ټوليزه موخه په ملي فرهنگ کې د ايډيولوژيک اغېز شيندل او د روس د ښکېلاکيز سيستم د دفاع لپاره د سپاهيانو په توگه د پوهنتون او پوهنې د فارغانو ترلاسه کول وو. دا بدلونونه، چې موخه يې د افغانستان د خاورې او فرهنگ روسي کول وو، له يوې خوا د نويو تشکيلاتو او نوي درسي نصاب په واسطه او له بلې خوا د نوي پرسونل په واسطه پلي کېدل. ددې هر يو بدلون په باب د ويلو ډېر څه شته، په لاندې ډول يې موږ په دې برخه کې د غټو ټکو يادونه کوو:

د پوهنتون د تشکيلاتو او درسي نصاب په برخه کې بدلون: ځينې موسسې د کابل پوهنتون له تشکيل څخه بېلې شوې. لکه انجنيري پوهنځی، د کابل پوهنتون له تشکيل څخه بېل او له پوليتخنيک او تخنيک سره يوځای شو. طب پوهنځی ((د دولتي طب انستيتوت په نوم))، چې نورې طبي موسسې يې په خپل کدر کې ځای کړې، له پوهنتون څخه بېل او له عامې روغتيا وزارت سره وتړل شو. د پوهنتون د کدر په تشکيل کې نوې موسسې او څانگې زياتې شوې. د ټولنيزو چارو معاونيت او په اصطلاح د افغان شوروي د دوستۍ انجمن له دې جملې څخه دي. په دې ترڅ کې لومړی گوندي سازمان او د مستخدمينو او کارکوونکو صنفی اتحاديې په ټول پوهنتون کې د گوند د سياسي واک د ساتنې او غځونې دنده ترسره کوله او پوځي کافر يا د محصلينو د پوځي روزنې دنده پر غاړه واخيسته.

تر ۱۹۷۹م کال وروسته د ښوونې او روزنې پوهنځی، چې تر کمونستي کودتا دمخه له منځه تللی و، بیا جوړ شو. د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځي له منځه یوړل شو او د هغه د ځینو څانگو پر بنسټ نوي پوهنځي منځته راغلل: د جغرافیې له څانگې څخه د ادبیاتو او ځمکپوهنې پوهنځي راوټوکېدل او د ادبیاتو پوهنځي د ښکلو هنرونو څانگه، پوهنځي ته لوړه شوه.

تر ۱۹۸۲م کال وروسته د ټولنیزو علومو پوهنځی د تاریخ او فلسفې او ژورنالیزم پر دوو پوهنځیو ووېشل شو. د پوهنتون په تشکیل کې بدلون د سیاسي کتنو له کبله و، نه د علمي انګېزې له مخې. مثلاً د روس لاسپوڅي رژیم د لنډ فکري او کینې له مخې انجنیري پوهنځی، له دې کبله د پوهنتون له تشکیل نه وایسته، چې هغه یې د خپل رقیب لویدیځ هېواد (المان) د سیاسي فعالیت څانگه ګڼله. طب پوهنځی او د هغه په شان نورې موسسې له دې کبله په عامې روغتیا وزارت پورې وتړل شوې، چې په اصطلاح د انقلاب په شرایطو کې د طبابت د علمي اړخ په انډول د هغه اداري اړخ ته په زیات ارزښت قایل شول. د پوهنتون تحصیلي نصاب هم د ایډیولوژیکو کړلږچونو له ستونزو سره مخ شو او هغه څه چې له پخوا څخه پاتې وو، له هغو سره په تناقض کې راغی. د روسي ژبې، د مارکسیزم اقتصاد، د مارکسیزم فلسفه او دې ته ورته نور مضامین الزاماً د ځینو پوهنځیو په درسي نصاب کې شامل شول.

د مارکسیزم د منطق پر لوري دهغو مضامینو د محتوا بدلون، چې په ټولنیزو علومو پوهنځي کې لوستل کېدل، په پوهنتون او له هغې لارې پر ملي فرهنگ باندې د مفکوره یي واکمنۍ لپاره د روس د ښکېلاکیزې ایډیولوژۍ د جبري اغېز څرګندوی دی.

د پرولتاریا د انترناسیونالیزم له آر سره د پوهنتون ایډیولوژیک تړښت، د دې غوښتنه کوله، چې په ټولنیزو علومو پوهنځي کې د افغانستان تاریخ مضمون درسي ساعتونه کم شي. د همدې موضوع لپاره په حقوقو پوهنځي کې زیاته هڅه وشوه، چې د معاصر افغانستان مضمون درسي ساعتونه کم شي او پر ځای یې د مارکسیزم د فلسفې او ټولنپوهنې مضامین زیات شي.

روسي ښکېلاک د ځینو پوهنځیو د تحصیل وخت، له هغه څه سره چې د انقلابي شرایطو په نامه یادېدل، د عیارولو لپاره وروستي کم حد ته رالڼد کړ. مثلاً په طب پوهنځي کې د تحصیل وخت له اوو کلونو څخه پینځو کلونو ته راټیټ شو.

دا کار چې په طب پوهنځي کې له نړیوالو معیارونو څخه مغایر و، له دې کبله عملي شو، چې افغانسان ته د طبيبانو د زیات ضرورت له کبله د طب د ډاکترانو زیات کمښت احساسېده. طب پوهنځی به د مستعجل طبي کورس په توګه ((د انقلاب د شرایطو)) د معلولینو او ټپیانو د درملونې لپاره د طبابت بازار ته خپل بې ګټې لښکر وړاندې کړي.

د ازمويڼې د اخیستلو ډول هم د خلکو ډیموکراتیک گوند له سیاسي لوبو سره مخامخ شو: د گوند غړو یوازې په جگړه ییزو فعالیتونو کې د گډون په پلمه کولای شول هر وخت چې وغواړي وروستی ازمویڼه ورکړي. په بله وینا د گوند غړي د حاضری د نصاب پر پوره کولو او د ورځني درس پر تعقیبولو مکلف نه وو، د لوړو مقامونو له خوا هغو ته د ازمويڼې د څووم چانس اجازه ورکول کېده.

د تحصیل معیارونه، لکه د دپلوم اخیستنې، چې تر کمونیستي کودتا دمخه د دولتي او اداري مرتبو په سلسله کې د امتیاز او پرمختگ د لاسته راوړلو بنسټیز محرک بلل کېده، تر کودتا وروسته یې خپل ځای سیاسي معیارونو ته پرېښود.

په دې مانا، هر چا چې د واکمن کمونیست گوند غړیتوب ترلاسه کاوه، که څه هم تحصیلي سويه یې نه درلوده، کولای یې شول د خپلې گوندي سابقې له مخې، داسې سیاسي او اداري امتیازات ترلاسه کړي، چې تر کودتا دمخه یوازې د دپلوم د خاوندانو لپاره وو. په بله وینا د گوند د غړیتوب کارت تر تحصیلي سند نه ډېر ارزښت ترلاسه کړ. ځکه نو د پوهنتون هغه فارغ التحصیلان، چې د خلکو ډیموکراتیک گوند غړیتوب یې نه درلود، سره له دې چې دپلوم یې لاره، خو په دولتي ادارو کې د امتیازاتو له زیاتې برخې نه یې برخې شول. مثلاً هغوی په یوه اداره کې الزاماً د یو داسې گوندي شخص تر امرونو لاندې کار کاوه، چې اصلاً د ښوونځي د زده کړې دوره یې هم بشپړه کړې نه وه.

وروسته تر هغې، چې پوهنې، په اداري سلسله کې د پرمختگ او ټولنیز امتیاز د ترلاسه کولو د طبیعي محرک په توگه خپل ځای گوندي اړیکو ته پرېښود، پوهنتون ډېرو محصلینو ته د پوهې د زده کړې د ټولنې پرځای، د اردو له خدمت نه د تېښتې د یو پناه ځي حیثیت پیدا کړ. په داسې حال کې، چې ښځینه محصلینو له هغه نه د یو ښکلاییز او تشریفاتې ځای په توگه کار اخیسته.

د ثور کودتا ددې زمينه برابره کړه، چې په اداره کې لویې څوکۍ چې مخکې د تجربې او دپلوم خاوندانو ته ورکول کېدې، د بې تجربې او بې دپلومه گوندي اشخاصو له خوا ونیول شي. ددې لپاره چې گوند پورې تړلي عناصر په هغو دفترونو کې، چې دوی یې د بې دپلومه آمر په توگه دندې سرته رسولې، د هغو کسانو پر وړاندې، چې دلوړو تحصیلي سندونو او دپلوم په لرلو سره یې ټیټه (د مادونۍ) دنده سرته رسولې، د ناراحتۍ احساس ونه کړي او د حقارت عقده ورته تکلیف ور نه کړي، گوند د هغو د تحصیلي او تعلیمي نیمگړتیاوو د بشپړونې په لټه کې شو او ددې موخې لپاره یې شپې پوهنځي جوړ کړل. په شپې پوهنځیو کې غالباً د مدرسینو په توگه د گوند د منسوبینو له خوا د ورځنیو درسونو جوول شوې برخه شاگردانو ته وړاندې کېدله.

د دقیقو اټکلونو له مخې د کابل پوهنتون د شپې محصلینو په سلو کې ۸۰ برخه د خلکو دیموکراتیک گوند منسوبین او د خاد کارکوونکي وو. د دولت موخه دا وه، چې خادستان په راتلونکي کې ((د خراغ لرونکو غلو په توگه)) د هغه څه له ارزښتونو څخه، چې د انقلاب په نامه یادېدل د ((علمي)) دفاع لپاره تیار کړي.

په داسې شرایطو کې، چې پوهنتون له یوې خوا تجربه کار علمي کادرونه او له بلې خوا د لوړې علمي سویې فارغ التحصیلان له لاسه ورکول او درسونه د څرنگوالي او څومره والي له پلوه سخت راتیټ شوي وو، د روس لاسپوڅی حکومت په دې لټه کې شو، چې په ځینو پوهنځیو کې د تحصیل پورې ماسټرۍ او ډاکټرۍ ته لوړې او په مزارشريف او هرات کې دوه نور پوهنتونونه جوړ کړي. دې کار د پوهنیزو ارزښتونو د دفاع په لار کې د دولت دروغجنه ځانښودنه په ډاگه کوله.

د علمي پرسونل په برخه کې بدلون: تر کودتا وروسته پوهنتون تر لسو څخه د زیاتو کلونو په موده کې خپل دوه پر درې برخې تجربه کار استادان او علمي کدرونه له لاسه ورکړي وو.

هغه وخت چې افغانستان د روسي عسکرو تر واکمنۍ لاندې و، روسي استخباراتي اجنټانو د استاد او پروفیسر په نوم د پوهنتون د پخوانیو استادانو ترڅنگ د تدریس دنده پر غاړه اخیستې وه. پر ۱۹۸۲م کال هغوی پرته له دې چې د لوړو زده کړو وزارت له خوا پوهنتون ته معرفي شي، نېغ په نېغه یې له شوروي سفارت نه پوهنتون ته مراجعه کوله او د خپلې خوښې مضمونونو د تدریس غوښتنه یې کوله. پر همدې کال د روسانو د دې خپلسرۍ او زورواکۍ پر وړاندې د یو شمېر با درده او بادرکه استادانو له خوا عکس العمل ونښودل شو. ددې عکس العمل تشکیلاتي چوکاټ د افغانستان د استادانو او ښوونکو ((دولتي ضد او انقلاب ضد)) اتحاد و.

ددې کتاب لیکوال ددې اتحاديې غړیتوب درلود. د ۱۹۸۲ م کال د می پر ۲۱مه ددې ټولنې غړي تر څارنې لاندې راغلل. ددې کرښو لیکوال په لس کاله زندان محکوم شو، چې له هغې جملې نه یې پینځه نیم کاله د څرخي پله په زندان کې تېر کړل.

په هرحال! د تدرسي کدر د کمونې بله برخه د پرچم ډلې په واسطه تر سره شوه. پرچميانو د پوهنیز واک او ان اخلاقي اهلیت له لرلو پرته د مقرري د فرمانونو پر بنسټ، چې له گوندي اورگانونو څخه یې ترلاسه کول. د تدریسي کدر د گومارنې په لایحه کې د څرگند شویو پراوونو له تېرولو پرته، خپل ځان پر پوهنتون باندې تحمیلاوه. هغوی د هغو تجربه کارو استادانو پر ځای، چې یا زندان ته بیول شوي وو او یا تېښتېدلې وو، د تدریس دنده پر غاړه اخیسته. بیا نو په تدریسي کدر کې د گومارنې د مقرري د تطبیق پوښتنه، چې د تدریس د ډېرو با استعداده مینوالو د جذب ډاډمن ضمانت و، مطرح نه وه.

پرچميانو د روسانو په مرسته د پوهنتون د پخوانیو قوانینو او مقرراتو پر بدلولو لاس پورې کړ. د دې بدلون پر بنسټ د پوهنځي د استادانو په غونډه او د پوهنتون په علمي شورا کې د گوند د استازي گډون حتمي شو. دخلکو

دیموکراتیک گوند غړو له دې امتیاز نه په گټې اخیستو سره، د پوهنتون د مشرۍ پر علمي او اداري پرېکړو خپل ایډیولوژیک اغېز خوروه. علمي ترفیع، په بهر کې تحصیل، په بهرني کنفرانس او سیمینار کې گډون، د گوند د منسوبینو د موافقې له ترلاسه کولو پرته امکان نه لاره.

د پوهنتون روسي مدرسینو د گوندیانو په مرسته د ټولنیزو علومو په پوهنځیو په ځانگړي ډول د افغانستان د تاریخ په اړوند مضمونونو کې زموږ د هېواد د تاریخ د مسخه کولو لپاره لویه دسیسه جوړه کړه. د افغانستان د وروستیو اويا کلونو دمخه پېښې له هغې جملې نه د ملي خپلواکۍ ترلاسه کول د شوروي د ۱۹۱۷م کال د انقلاب په محور کې تفسیر شول. د افغانستان تاریخ په اړه پر درسي کتابونو په ټولیز ډول بیا کتنه وشوه. لنډه دا چې هڅه وشوه په شاگردانو کې د یو خپلواک، لرغوني او له ویاړه ډک تاریخ لرونکي هېواد د اتباعو په توگه، د ملي غرور او روحي خپلواکۍ روحیه له منځه یوسي. هڅه وشوه د محصلانو په ذهن کې دا ښکېلاکیزه مفکوره نښاسي، چې افغانستان یوازې د روسیې تر پوځي او سیاسي ملاتړ لاندې کولای شي، د یو نه تجزیه کېدونکي او خپلواک هېواد په توگه پاتې شي.

له نېکه مرغه ناپوهو، بې تجربې او کم علمه گوندي مدرسینو او د هغوی روسي ملگرو د دې ځواک نه درلود، چې په بېلابېلو برخو کې سټنډرډ درسي کتابونه تالیف کړي. هغوی په ډېرو برخو کې له ناچاری له هغو کتابونو گټه اخیسته، چې تر کودتا دمخه د باتجربه او د علمي واکمنو استادانو له خوا تالیف شوي وو او د پوهنتون په فرهنگ کې یې د یوې ځلېدونکې ډیوې په توگه، د انقلاب په تیارو کې خپله لار پرانیستله. په دې ډول په تدریس کې د روسانو او د خلکو دیموکراتیک گوند د منسوبینو نیمگړتیا او د یو شمېر کمو پخوانیو استادانو شتوالی ددې سبب شو، چې په ډېره لږ کچه په پوهنتون کې د تدریس علمي او اېژکټیف تسلسل وساتل شي.

د کمونیستانو تر کودتا وروسته له عسکري خدمت څخه بهر ته د ښوونځیو د فارغ التحصیلانو تگ او د ښوونځي تر فراغت وروسته پوځي خدمت ته د گوند د ځینو منسوبینو تگ، د هغو کسانو شمېر چې په پوهنتون کې د لوړو زده کړو د ادامې لپاره تیار وو، ډېر راکم کړی و، ځکه نو ټولو ته په پوهنتون کې د شاملېدو چانس نه ورکول کېده. له دې کبله د پوهنتون د نویو شاملینو او شاگردانو کانکور، د ډېرو با استعداد شاگردانو د پلټنې او ارزونې د لویې وسیلې په توگه خپل ارزښت له لاسه ورکړی و.

زه (د دې اثر لیکوال) چې د نږدې شپږ کلن زندان د تېرولو تر یوې وقفې، د روسانو تر لښکرکشۍ وروسته یو ځل بیا په حقوقو پوهنځي کې پر تدریسي چارو وگومارل شوم، متوجه شوم، چې زما شپږ کاله مخکې درسونه په غوڅ ډول هغو شاگردانو ته، چې له ښوونځي څخه په نیمگړي تعلیم پوهنتون ته راغلي وو، د پوهېدنې (هضم) وړ نه دي. له دې کبله مې له ناچاری، د درسي نوټونو او لکچرونو سويه تر وروستي ممکن بریده راتیټه کړه.

دا ټکی هم د یادونې وړ دی، چې تر ۱۹۸۲م کال وروسته د دقیقو اطلاعاتو پر بنسټ خاد هر کال خپل ۳۰۰ تنه اجنټان د کابل پوهنتون د بېلابېلو پوهنځیو په لومړیو ټولگیو کې د شاگرد په نوم شاملول. دې شاگردانو چې زیاترو یې د بکلوریا سندونه په لاس کې نه لرل، په خپل وار سره د شاگردانو د سویې کچه راتپه کړه. خادستانو د راپورونو د برابرولو، د اعتصابونو او مظاهرو د له منځه وړلو، د دولت د مخالفو استادانو د درسونو د گډوډولو د لمسون، د درسونو د سیاسي او ایډیولوژیک کنټرول او د سیاسي وژنو او چاودنو د ترسره کولو دندې لرلې.

د خاد د وژنو او چاودنو زیاتره موخې دخپل دښمن خلق گوند د غړو له منځه وړل وو. ځکه چې یوسفی (د حقوقو پوهنځي رئیس) او سعیدی (د پوهنتون رئیس) د پرچم ډلې د توطیې قربانیان وو.

په پوهنتون کې د خاد د ستونو په پیاوړتیا کې د اسدالله حبیب (پر هغه وخت د پوهنتون رئیس) د کی، جی، بی د دې پېژندل شوي گوداګي رول باید له یاده ونه ایستل شي.

له پورتنیو خبرو څخه دا څرگندېږي چې:

— هغه گډوډي چې تر کودتا وروسته د پوهنتون په علمي نظام کې راڅرگنده شوه، ددې سبب شوه، چې د څومره والي او څرنګوالي له پلوه د درسونو سطحه راتپه شي: کم تجربه او نیمګړو مدرسینو په ځانګړي ډول د حکومتي گوند غړو او دې سره سره اکثره استادانو تر کودتا دمخه په انډول د سمستر تر پایه خپلو شاگردانو ته څلوېښت فیصده درسونه ورکول، ځکه نو د شاگردانو سویه د ۴۰ فیصده زده کړې په لرلو سره د پخوا په انډول تر ۶۰ فیصده پورې راتپه شوې وه.

— پوهنتون د خپل کدر تجربه کار پرسونل دوه په درې برخه له لاسه ورکړه. دا کار د دوستو هېوادو د فرهنګي مرستو په غوڅېدو سره، د پوهنیزو څېړنو د پروژو د پرمخوړلو د گډوډۍ لامل شو او د درسونو پر څرنګوالي یې ناوړه اغېزه وکړه.

— پر پوهنتون باندې د کمونیستانو د لس کلنې ایډیولوژیکې واکمنۍ په بهیر کې موږ له پوهنتون څخه د زرګونو لاقیدو، پاسیف او ټیټ سویې ځوانانو د فراغت شاهدان وو، چې له خپلې راتلونکي څخه یې روښانه لرلید نه درلود. له دې ځوانانو سره باید په زرګونو هغه ځوانان هم یوځای شي، چې په پخواني شوروي او ختیځې اروپا کې پر زده کړه بوخت وو. دا محصلین به د فرهنګي خپلواکۍ د یوې ناجوړې پینې په توګه افغانستان له ناوړه بدلونو سره لاس او ګرېوان کړي.

لکه څنګه چې یادونه وشوه، پوهنتون او د افغانستان د لوړو زده کړو موسسو د روسي یرغلګرو د کلتوري انقلاب تر ټولو درانه ګوزارونه زغملي دي، د پوهنتون بیا رغونه چې د یو ملي حکومت دنده به وي په راتلونکي کې ټینګو هڅو ته اړتیا لري. له هغې جملې:

د هغو پوهنتونو حذفول، چې د منځته راتلو دليل يې سياسي کتنې وې نه کلتوري. شورويانو غوښتل چې د قومونو (د روسانو په اند مليتونو) خپلواکه فرهنگي پېژندنه، د ملي فرهنگي پېژندنې ځای ونيسي، چې په دې ډول د فدراليزم د يو سياسي جوړښت لپاره لاره هواره شي. د فرهنگي اړتياوو او د هېواد د راتلونکي پرمختگ د اړتياوو پر بنسټ د پوهنتون ساتنه او د سياسي او تش په نامه پوهنتونو لغوه کول به په راتلونکي کې د فرهنگي چارواکو د پاملرنې وړ ټکي وي.

افغانستان ته د شلو کلونو لپاره د درېو پوهنتونو شتوالی: د کابل پوهنتون، د ننگرهار پوهنتون او د هرات پوهنتون پوره دي. ددې درېو پوهنتونو بيا رغونې ته پاملرنه چې د کمونيستي جگړې د غميزې په ترڅ کې په پوره ډول زيانمن شوي دي، زموږ لپاره به د راتلونکو ۲۰ کلونو په بهير کې ښه بوختيا رامنځته کړي.

— د بهرنيو مرستو راجلبول او د اړيکو د سيستم بيا رغونه: د تدريسي کدر لپاره د اړيکو د سيستم پر بنسټ د دوستو هېوادونو د پروفيسرانو گومارل.

— د يو پلان طرح: مثلاً د مهاجرو او له بهر مېشتو افغانانو څخه د تدريسي کدر د بشپړونې لپاره درې کلن پلان او ددې موخې لپاره:

الف- د پوره معاش ټاکل او د هغو د ساتنې لپاره وړ ضمانت ورکول.

ب- هغه شمېر استادانو ته، چې په جهاد کې د برخې اخيستنې له کبله زنداني شوي وو، د اکاډميکو مکافاتو (لکه امتيازي معاش) ورکول. گڼ شمېر استادان د جهاد په بهير کې شهيدان شوي دي. د هغوی پاتې کسان بايد د مقاماتو د ښې پاملرنې وړ وگرځي.

ج- د هغو استادانو لپاره، چې په بهر کې د خپلو کورنيو د ليدو هيله ولري، د مسافرت د مساعدو لارو چارو برابرول.

د- د استادانو علمي اثارو د چاپ د امکاناتو برابرول.

د پوهنتون اوډلې (منظمه) او پلانيزه بيا جوړونه د يو رياست لکه د پوهنتون د بيا جوړونې رياست په نوم د جوړېدو غوښتنه کوي. دا رياست به دنده ولري، چې د پوهنتون د بيا جوړونې لپاره مثلاً يو څلور کلن پلان تر لاس لاندې ونيسي.

په هر حال! د کمونيستي واکمنۍ په بهير کې د خلکو قهرجنو ډلو، په داسې حال کې، چې پر پخوا وختو ښوونکي او ښوونځي ته د پوهې د ترلاسه کولو د وسايلو او د دولتي څوکيو د نيولو د وسيلې په توگه زيات ارزښت ورکاوه او د همدې موخې لپاره يې خپله ځمکه او کليوالي کور، ښوونځي ته د مرستې په توگه ورکول او خپل زامن يې د ښوونځي د دېوالونو او چتونو د جوړولو لپاره د خپلې خوښې کار ته هڅول، د خپلواکۍ، هېواد، دين او ناموس په حق کې سپکاوی يې د نوې پوهې پر غاړه واچاوه او ځينو ښوونځيو ته يې اور ورته کړ، خو دې سره سره اوس هم ښوونکي،

استاد، زده کړې او تحصیل ته، د درنښت مثبتې اغېزې، د پرگنو په ذهنیت کې له منځه نه دي تللي. ددې درناوي يوه برخه کولای شو په اسلامي ښوونه او د بډایه ملي فرهنگ او اخلاقو په جوړښت کې ولټوو. دا لاندې بیت له دین سره د پوهې د نه شلېدونکي پیوند څرگندوی دی:

چو شمع از پی علم باید گداخت

که بی علم نتوان خدا را شناخت

خو بنسټپال اسلام زیاتره مذهبي فقه ته د ټولنیز او سیاسي باور ترلاسه کولو د مرکزونو په توگه پاملرنه کوي او (اهل حل و عقد) ته چې د دیني علومو له پوهانو څخه جوړه شوې ده، د ټولنې اداره په همدې اشخاصو پورې تړي او د ښوونځي او پوهنتون فارغ ته په دویمه درجه اهمیت ورکوي.

منځلارې روحاني ټولنه هڅه کوي، چې پر دیني پوهانو باندې د ډېر لگونې ترڅنگ د پوهانو، ټکنوکراتانو، د پوهنې او پوهنتون د پوهانو په راټولونې سره خپلې ټولنیزې ستنې پراخه کړي او دې ټکي ته په کتنې سره، چې افغاني ټولنه په اکثریت ډول له منځلارو مسلمانانو څخه ډکه ده، د ټاکنو په شرایطو کې، د یو بې رقیبه سیاسي ځواک په توگه څرگند شي. ځکه نو منځلارې تنظیمونه د ولسواکۍ د ارزښتونو منلو ته ډېر لېواله ښکاري.

۲- د پېژندنې (هویت) کړکېچ او له هغه څخه راپیدا شوې پایلې:

په افغانسان کې هغه کوچنيان، چې د (۱۹۷۸م کال د کمونیسټي کودتا) په پیل کې زېږېدلي دي، پر ۱۹۹۷ م کال د ځوانۍ پر عمر یانې اتلس کلنۍ گام ږدي. ددې ځوانانو زیاته برخه د درس او تعلیم له نعمت نه بې برخې ده.

هغه کوچنيان، چې د کمونیسټي کودتا په پیل کې د ښوونځي په لومړي ټولگي کې شامل وو، اوس (۱۹۹۷ م کال) د څلېرویش کلنۍ عمر ته رسېدلي دي. هغوی له لوست او زده کړې نه بې برخې دي.

هغه کوچنيان، چې تر کمونیسټي کودتا وروسته له افغانستانه گاونډيو هېوادو ته په مهاجرت مجبور شوي، شاوخوا اتيا په سلو کې نالوستي او نا زده کړې پاتې شوي دي، هغوی هم اوس د ځوانۍ عمر ته رسېدلي دي. یوازې د هغوی کورنیو کوچنيان، چې په افغانستان کې تر قتل او وژنو وروسته پر مختللو صنعتي هېوادونو ته مهاجر شوي دي، د لوست او زده کړې امکان یې پیدا کړی دی، په بهرنۍ ژبه او پردي فرهنگي چاپېریال کې د دوی لوست او د زده کړې څرنګوالی په خپله یو بحث پارونکې مسئله ده، چې وروسته به په دې برخه کې ځینې ټکي وړاندې شي. اوس دا ټکی د یادونې وړ دی، چې نالوستي او د ځوان پښت د زده کړې کمی، هغه پښت چې باید د خپل مټ او ځواکمن مغز په زور نه یوازې د ټولنې له سر او څېرې څخه د جگړې گرد او غبار لرې کړي، بلکې لازمه ده، چې هغې ته د هیلو وړ ډینامیزم او خوځون هم ورکړي، دا هغه ستره ستونزه ده، چې د هغې د حل لارې د امکاناتو په لټون پسې باید همدا اوس فکر وشي.

لومړۍ - په افغانستان او ګاونډيو هېوادو کې افغاني ځوانان. د افغانستان او د ګاونډيو هېوادو ټولنيز چاپېريال د دې ځوانانو د فکري تشکل سرچينې جوړوي. کله چې موږ د ځوانانو پر فکري تشکل او په افغانستان کې د ټولنيز چاپېريال په باب خبرې کوو، ژر تر ژره مو په ذهن کې د کمونيستي او مسلمانو حکومتونو ښوونيز او روزنيز رول ګرځي. دا ښوونيز او روزنيز رول له مدرسې، ښوونځي او پوهنتون څخه بهر، چې ټول هېواد پر کنډرو بدل شوی، ځوانانو ته د ډله ييزو وسايلو (ماس ميډيا) له لارې د رسېدنې او اغېزې وړ دی. هغه څه چې له ماس ميډيا څخه د کمونيستي او مسلمانانو حکومتونو په واک کې پاتې وو او دوی د هغو په واسطه په تبليغ لاس پورې کاوه او په يو ډول يې له خلکو سره اړيکي ټينګول، راډيو وه او تر يوه حده ټلويزيون و.

د راډيو او ټلويزيون له پروګرامونو څخه زياتره د دروغجنو او تېر ايستونکو تبليغاتو له لارې د حکومت د فزيکي شتوالي د اثبات لپاره ګټه اخيستل کېده او د خپرونو روښانونکي او روزنيز اړخ ته يې کمه پاملرنه کېده.

د راډيو او ټلويزيون له لارې له غرض نه ډک يو ډول تبليغات ددې سبب شوي وو، چې خلک زياتره د بهرنيو راډيوگانو اورېدو ته لېواله شي، خو دې سره سره بيا هم د خپرونو تداوم او د کورنيو څپو د چارو ښه والی، د دې سبب شوي وو، چې افغاني راډيو ټلويزيون هم د خلکو په منځ کې اورېدونکي او ليدونکي ولري. هغه هم په دې شرط چې برېښنا يې درلودله .

په هېواد کې د کرکېچ د بهير په اوږدو کې، حکومتي راډيوگانو تل د جګړې اړوند خبرونه او وسلوالي نښتې، د خپل خبري پروګرام په سر کې خپاره کړي دي، د نژادي کينې، مذهبي دښمنۍ او طبقاتي جګړې او د تنظيمي دښمنۍ لمسون تل د راډيو له څپو نه د ځوانانو ذهنيت، چې اکثراً نالوستي او يا نيم لوستي وو، مسموم کړی دی. له همدې ناوړه فکري لارې څخه، تنظيمونو او دښمنو سياسي ډلو، د ځوانانو او تنکيو ځوانانو په کړيو کې، د سرتېرو د راټولولو پراخه کړنلاره پلې کړې ده.

اخلاقي انحرافات او په ځانګړي ډول پر مخدره موادو ککړتيا چې وزګارتيا او نالوستۍ يې د ودې زمينه برابروي، د ځوانانو په منځ کې په چټکۍ سره دود شوي دي. د عيني شاهدانو په وينا د کمونيست حکومت اردو، د کابل د ۱۹۹۲م کال ايتلافي ادارې او جهادي تنظيمونو په ليکو کې جګړه مارانو د ښې جګړې د ترسره کولو لپاره د چرسو او ترياکو تر نشې لاندې ټوپک ته لاس وروړ.

کوچنيان چې په پاکستان او ايران کې د افغان مهاجرينو په مېشتګالو (کيمپونو) کې د ځوانۍ عمر ته رسېدلي ، د هغوی نړۍ ليد د کډوالو د کيمپونو په چاپېريال پورې تړلی دی، د دې ځوانانو لږ شمېر په ديني مدرسو کې د شاملېدو امکان ترلاسه کړی دی. د هغو طالبانو ذهني راټولونې، چې د مذهبي درسونو د لوست چانس ورته په لاس ورغلی دی، يوازې د شرعي موضوعگانو په باب دي. په ټوليز ډول په ګاونډيو هېوادو کې استوګن افغان ځوانان په بدمرغۍ او غريبۍ کې لوی شوي دي.

بهرنيو مرستو د هغوی بیولوژیکي اړتیاوې تر ډېره کمه حده خړوبې کړي دي، خو د هغوی د فکري، رواني، مانیزو او عقیده یي اړتیاوو د ډاډ او خړوبونې لپاره هېڅ مرجع موجوده نه وه.

په کیمپونو کې مهاجرو افغان ځوانانو تر ډېره کمه حده د خپل کار له لارې ژوند خړوب کړی دی. هغوی ډېر ستونزمن ژوند لري، دې ځوانانو چې خپل ښي او چپ لاس پېژندلی، د مهاجرت، راشن (جیرې) جهاد، تنظیم، اسلام، الحاد، شیعه، سني، پښتون، تاجک، هزاره، توغندي، ماین، کلاشینکوف او نورې خبرې یې په خولو کې گرځي.

مهاجرو ځوانانو ډوډۍ د ملگرو ملتونو له کمېشنرۍ نه خوړلې او ډانگي یې د پاکستان او ایران د پولیسو له خوا. هغوی که هر کله د ټولنیز مقام د ترلاسه کولو هیله ولري، هغه به یوازې همدا وي، چې ډېر ښه ((ملا)) ورڅخه جوړ شي.

د جهاد بهیر او د اسلامي انترناسیونالیزم تبلیغاتو، په پوره ډول د ځوانانو په ذهن کې د اسلام د سیاسي افسانه یي یووالي پر لوري د عاطفي تړښت ذهنیت پېچکاري کړی دی. ځکه نو هغوی ته افغانستان د هېواد په توگه مطرح نه دی، هغوی ته افغانستان، فلسطین، الجزایر، کشمیر او بوسنیا د اسلامي نړۍ د خاورې په توگه چې شریعت په کې جهاد فرض کړی دی، د بحث وړ دي. په دې ترڅ کې د هېواد په توگه د افغانستان دفاع، د الحاد له خطر سره د نورو مخامخو هېوادونو په انډول هېڅ غوره والی نه لري، خو دا لوړتیا د جغرافیایي دښمنیو په نیت د سرتېرو د کیمپونو د جوړولو لپاره وه.

د ټولنیزو شخړو د اوارې، هېواد پالنې، د ښځو درناوی، د لویانو درناوی، مېلمه پالنې او نورو چارو کې د جرگې د رول منل، د هغو ټولنیزو ارزښتونو برخه ده، چې کورنۍ او قبایل یې خپلو زامنو ته لېږدوي. په ننني افغانستان کې د ځوانانو لپاره دکورنۍ او قبیلې د روزنیز چاپېریال رول، د دغو دواړو جوړښتونو د پاشل کېدو له کبله ډېر کمزوری شوی دی: ډېرو کورنیو او قبیلو د کورني او بهرني مهاجرت له کبله د خپل واک او اغېز جوړونکي توکي له لاسه ورکړي دي. د ځینو کورنیو مشران په جگړو کې وژل شوي او یا یې په زندانونو کې شتمني له منځه تللي ده، ځکه نو په هېواد کې، په اوسنیو شرایطو کې د ټولنیزو واحدونو په توگه، د کورنۍ او قبیلې رول، د ځوانانو د روزنیز او فکري تشکل په برخه کې له پخوا سره د پرتلې وړ نه دی، خو کورنۍ او قبیلې په هېڅ ډول د افغانستان د خلکو په عامه ذهنیت کې خپل ټولنیز اعتبار له لاسه ورکړی نه دی. د ځوانانو په منځ کې به د پلرونو او د قوم د مشرانو د نصیحتونو اوږدوونکي لږ وي، خو په ټولنه کې باید د هغو له مثبت انعکاسه ډاډه واوسو. د لویې جرگې نومونه (اصطلاح) د ځوانانو لپاره د پوهېدو وړ نه ده، خو د عامو خلکو په معتقداتو کې دهغې پر لور مقام پوره باور دی.

دویم- په لویدیزو هېوادو کې افغاني ځوانان: د دې ځوانانو په منځ کې، هغه چې په افغانستان کې د ثور د کودتا په پیل کې زېږېدلي وو او تر یو دوه کلونو وروسته له خپلو کورنیو سره لویدیزو هېوادونو ته راوکوچېدل، د ۱۸ او ۱۹ کلونو عمر لري. هغوی د مهاجرینو په کوربه هېوادونو کې لوست او زده کړې کړي او ثانوي زده کړو ته رسېدلي

دي. دا مهاجر ځوانان دهغې ډلبندی په انډول، چې د دې بحث په پیل کې ورته اشاره وشوه، لږې ټولنيزې او رواني ستونزې لري. هغوی غالباً د کورنیو د پالنې تر سیوري لاندې ژوند کوي او په ورو ورو ډول یې د پردي تعلیمي او ټولنيز چاپیریال تر اغېز لاندې فکر او دماغ د همدې ټولنې او چاپیریال بڼه خپلوي.

د ټولو هغو ځوانانو لپاره، چې په لویدیزو هېوادونو کې یې پناه اخیستې، د ښوونې او روزنې چانس برابر شوی نه دی، د دې مهاجرینو یو شمېر، چې د افغاني ښوونځیو او پوهنتونونو له خپل نابشپړ تعلیم سره مهاجر شوي دي، نېغ په نېغه د کار بازار ته لاره پیدا کړه، په لویدیزو هېوادونو کې مهاجر ځوانان پر خپلې ملي ژبې نه پوهېږي او یا ورو ورو هغه څه چې په گړنۍ ژبه یې زده کړي وو، هېروي. هغوی غالباً په پردۍ ژبه خبرې او لیک کوي. یوې واحدې کورنۍ ته منسوب دوه تنکي ځوانان، چې په دوو بهرنیو هېوادونو لکه فرانسې او امریکا کې یې ژوند کړی، د یوه او بل ژبې سره اشنایي نه لري. د ساري په توگه د کاکا زامن په یوه ژبه خبرې کولای نه شي.

کورنۍ دې کډوالو ځوانانو ته د ملي ژبې او فرهنگ د لېږد یوازینۍ سرچینه ده. کورنۍ اکثره د خپل ژوند د اړتیاوو د پوره کولو په ستونزه کې داسې ډوبې دي، چې د خپلې کورنۍ د غړو لپاره ډېر کم کلتوري رول لوبولای شي. کورنۍ په هېڅ ډول ددې وس نه لري، چې د پردي فرهنگ پر وړاندې، د ملي فرهنگ په واسطه د ملي او اسلامي کلتور او ژبې ساتنه وکړي او د خپلو زامنو په ذهني شکل کې د پردي چاپیریال، پوهنتون او ښوونځي د اغېزو مخه ونیسي.

تقریباً په ټولو پرمختللو صنعتي هېوادونو کې مهاجر افغانان د زده کړو لپاره د هغو مرکزونو له لرلو څخه چې لږ تر لږه د مهاجرینو زامن په اوونۍ کې څو ساعته د افغاني کلتوردود او لوست زده کړي، بې برخې دي.

که چېرې داسې مرکزونه وي هم، په سختۍ سره د لویدیځ جادوگر، ان ناروغ کلتور د اغېزو مخه نیولای شي. د گوتو په شمار یو شمېر مذهبي مدرسې، چې په دې لټه کې دي د مهاجرو افغان بچو لپاره د شریعت اصول زده کړي، باید له دې خبرې نه مستثنی وگڼل شي. خو دا مدرسې غالباً د دیني مضمونو له تدریس سره سر و کار لري او په داسې نصاب کې د افغاني عمومي کلتور کوم څرک نه شته.

په هر حال! د زده کړې چاپیریال او ټولنيز چاپیریال په لویدیزو هېوادونو کې د مهاجرو ځوانانو دوه روزنځایونه دي. زموږ زامن په پردي هېواد کې په پردۍ ژبه، د کوربه هېواد ترانه زمزمه کوي، د بهرنیو پوهانو او هنرمندانو نومونه اخلي. د لویدیځ له تاریخ سره نږدې کېږي او له افغاني ټولنې څخه ورو ورو لرې کېږي.

نور نو د خوشال خان خټک، احمدشاه بابا، مولانا بلخي، خواجه عبدالله انصاري او د افغانستان د تاریخ نورو په سلگونو پوهانو او واکمنو نومونه د ځوانانو لپاره الهام ښوونکي نه دي. هغوی د هېواد له کلتور، تاریخ او جغرافیا څخه ناخبره دي. د مهاجرو ځوانانو پېژندنه (هویت) په رښتیا له سخت خطر سره مخامخ ده.

د کلاشینکوف او زورواکۍ پښت، نالوستی نسل، له افغاني کلتور څخه ناخبره نسل، د هېواد له تاريخ نه ناخبره نسل، له ماضي سره ناتړلی نسل، د ملي احساس نه درلودونکی نسل، بې هېواده او بې هويته نسل او داسې نور د هغه ځوان پښت ځانگړنې دي، چې د طبيعت د قانون پر بنسټ بايد د افغانستان راتلونکی په لاس کې ونيسي او د هېواد د بيا رغونې گټورې دندې پر مخ بوځي.

د يو هېواد لپاره تر دې ستره بدمرغي نه شته، چې د هېواد د چارو واگې، له ټولني څخه پرديو عناصرو لاسو ته وسپارل شي.

په خواشينۍ سره زموږ هېواد بايد د ټولني د بنسټيزو ارزښتونو د زياتې پاشنې د مخنيوي لپاره هغه پښت، چې د جگړې ظلم او افت، له پوهې او ليد څخه بې برخې کړی دی، د راتلونکي افغانستان په اداره کې له فعال رول څخه محروم کړي، گنې هغه دنده چې ځمکني او اسماني قوانين يې د ټولني د روغ ژوند د دوام د تضمين لپاره ځوان پښت ته ورکوي، لعنتي جگړه هغه له هغو څخه بېرته اخلي. که چېرې سوله نږدې هم وي، نو افغانستان بايد لږ تر لږه له شلو نه تر دېرشو راتلونکو کلونو پورې د ځوانانو د يو بل پښت تر رسېدو پورې په لويو چارو کې د زاړه عمر د پښت په وسيله يانې د هغه پښت په وسيله، چې دوديز قوانين هغوی د متقاعد قشر په نامه د فعال ژوند په حاشيه کې راولي، اداره شي. متقاعد پښت د ځانساتي پښت دنده لري، هغه ټپونه به چې د انقلابي پښت له خوا زموږ ټولني ته رسېدلي، درمل کړي. دا پښت د تېر، حال او راتلونکي ترمنځ د اړيکو د پله په توگه دنده سرته رسوي. د زيات عمر لرونکی پښت راتلونکي ته د ټولني د ساتنې وړ د هغو دوديزو ارزښتونو، چې د کمونيستي انقلاب له افت نه روغ پاتې دي، لېږدونکی گڼل کېږي. عمر خوړلی پښت په حقيقت کې د روح د ارامۍ لپاره يو داسې ژوندي موزيم دی، چې لږ تر لږه د افغانستان د معاصر تاريخ په پاڼو پورې اړه نيسي.

په دې کې شک نه شته، هغه ټولنه چې د سپين ږيرو سړو او سپين سرو ښځو په لږزېدونکو لاسونو اداره شي، طبيعي ده، چې د خوځون او پرمختگ نوښت به ونه لري، خو بله چاره نه شته. جگړې او ټولنيز کرکېچونه ناوړه او نا طبيعي بدلونونه پر ټولني زغمي او هغه ټولنيز انډول، چې د سولې په بهير کې رامنځته شوی، په بې رحمۍ سره له منځه وړي.

ب- د واک د نويو ملاتړو څرگندېدل:

يو- جهادي تنظيمونه: له مکتبي بنسټپالو مسلمانانو پرته زياتره جهادي تنظيمونه، د کمونيستي يرغلگرو پر ضد د جهاد د ادامې د شرايطو زېږنده وو، په افغانستان کې د شوروي پوځي او وروسته سياسي واکمنۍ، زموږ خلک له ډېرو بهرنيو هېوادونو، په ځانگړي ډول له مسلمانو هېوادونو سره د دښمن د يرغل د ماتولو د گډ هدف لپاره د پيوستون او يووالي په ليکه کې ودرول.

د بهرنیو هېوادونو بې درېغه پولې، مادي، سياسي، تبليغاتي او پوځي مرستو، جهادي تنظيمونه د سياسي واک په ستر ځواک او د کابل د کمونيست حکومت پر نه تسليمېدونکو دښمنانو وارول. مجاهدينو ته د افغانستان جهاد ((اخيروي اجر)) او د تاريخي وياړونو د ترلاسه کولو د وسيلې او بهرنیو هېوادونو ته د نړيوال کمونيزم د ماتې پر حربې بدل شو. د بهرنیو هېوادو ډله ييزو ارتباطي وسايلو، له مذهبي شخصيتونو نه سياسي ليدران جوړ کړل... په دې جگړه کې د افغانستان ملي او مسلمانو شخصيتونو او د تېرې بوروکراسۍ د لويو شخصيتونو د تبارز لپاره ځای نه و، نه د هغوی په خوله څوک د جهاد ډگر ته تلل... له افغانستان نه د روسانو ځغلول د مټ ځواک ته اړتيا درلوده، نه د استدلال او عقل ځواک ته.

له نښو نښانو (په ځانگړي ډول د لويديزو هېوادونو د مرستو له بندېدو) څخه داسې ښکاري، چې لويديزو هېوادونو د روسانو په واسطه د افغانستان د پوځي اشغال پر وخت د جهادي تنظيمونو ملاتړ، د هغو جگړه ييز رول ته د پاملرنې له مخې کاوه او جهادي تنظيمونه يې د جگړې د وخت سرته بري گڼل. لويديز هېوادونه يو وخت په دې لټه کې شول، چې د هېواد له پخوانيو بوروکراتانو او ټکنوکراتانو څخه (د سولې د وخت) د زېرمه ييز ځواک په توگه کار واخلي.

د سولې اردو پوځي وسايل او امکانات نه درلودل او د جهادي تنظيمونو له ملاتړ پرته ناممکنه وه، چې کوم کار ترسره کړي. ځکه نو د افغاني ټولنې د دوو قشرونو ترمنځ يووالی د يوې نه پوره کېدونکې اړتيا په توگه رامنځته شو. د کابل کمونيست حکومت د خپلو استخباراتي اجنټانو له لارې تل هڅه کوله، چې د افغانستان د پوهنې (معارف) خاوندانو پر وړاندې د اسلامي تنظيمونو کينه راوپاروي او پر پوهو اشخاصو باندې د کفر او الحاد د تورونو په لگولو سره چې غالباً ناروا دي، د ټولنې دوو قشرونو ترمنځ اختلاف پر دښمنۍ بدل کړي. هغه وخت به نو په اصطلاح (پلار وطنه ملي جبهه)، چې وروسته د ملي جبهې په نامه ياده شوه د يوه ډاډمن سياسي پناه ځي په توگه د ښوونځي او پوهنتون د روڼاندو پرمخ خپله غېږ پرانيزي.

لکه څنگه چې دمخه يادونه وشوه، قومي او قبيله يي پولو جهادي تنظيمونه يو له بله بېلول، دا تنظيمونه هېڅکله هم د يو واحد سازمان (گوند يا متحدې جبهې) په چوکاټ کې سره راټول نه شول او نه يې مهربانه روڼاندو ته خپله غېږ پرانيسته. هغوی هېڅکله د افغان ملت د ټوليزو ايډيالونو او ټولو هيلو منعکسونکي نه وو او په خپلواک ډول يې د هېواد د ادارې ځواک نه درلود.

طالبان په دې لټه راووتل، چې افغانستان د تنظيمونو له شره وژغوري، خو دوی هم کوم دقيق، ټولنيز، سياسي او اقتصادي پلان نه لري.

دوه- جهادي قوماندانان: د ټولنيز او سياسي واک نوي ډاډ ځايونه وو، چې په عملي توگه يې د جهاد د پوځي چارو د پرمخبيولو دنده لرله. په داسې حال کې، چې قوماندانان له سياسي او پوځي پلوه تنظيمونو پورې تړلي وو، له خلکو سره د تنظيمي مشرتوب د اړيکو واسطه گڼل کېدل.

په داسې حال کې چې جهادي تنظيمونه د سولې د يوې ستراتيژۍ په جوړولو او د يوې رښتينې سياسي لارې په موندلو بريالي نه شول او خپل تگلوري او سازماني يووالي يې رامنځته نه کړای شو. د جهادي قوماندانانو د خپلواک عمل په برخه کې د کورنيو او بهرنيو فشارونو بار مخ په زياتېدو شو. له همدې کبله قوماندانان دوه درې ځله په يوه گډه جرگه کې سره راټول شول، خو له دې پوځي کانفدراسيونونو څخه هم په زړه پورې سياسي پايله تر لاسه نه شوه. د قوماندانانو د خپلواکې کړنې رامنځته کول (د جهاد د يوې لسيزې په بهير کې له تنظيمونو سره د هغوی د پولي مالي او پوځي تړښت له کبله) په هغه اندازه ناممکن وو، لکه د هغوی ترمنځ سياسي يووالي، ځکه چې د دښمن له خوا د تنظيمونو ترمنځ قومي، سيمه ييزو، ژبنيو او مذهبي اختلافونو ته لمن وهل کېدله.

د قوماندانانو له گډو جلسو او د نظر له تبادلې، نه يوازې د تنظيمي پيوستون د تامين لپاره، د سياسي فشار د يوې وسيلې په توگه، په داسې شرايطو کې کار واخيستل شو، چې د کابل کمونيست حکومت د تنظيمونو ترمنځ خپلمنځي اختلافونه د واک د لېږد لپاره يوه پلمه گڼله.

څلورم څپرکی

د جهاد په بهیر کې قهر او روغه

الف- قهر:

یو- د کلاشینکوف او سټنګر نسل: د افغانستان تاریخ له ډېرو خونړیو پېښو سره مخ شوی دی. د شوروي او د هغه د لاسپوڅي حکومت پرضد دولس کلنې جګړې او د دښمنو تنظیمونو ترمنځ نږدې شپږ کلنې جګړې د ټولنیزو او سیاسي شخړو په حل کې د قهر او زور کارول، پر یو ډول میخانیکي عادت بدل کړي دي.

د خپلواکۍ، هېواد او اسلام د لارې اکثره جنګیالیو د خپلې ځوانۍ د وخت زیاته برخه د مورچل تر شا تېره کړې ده. هغه هلک چې پر ۱۹۷۸م کال د جهاد د ګډون په نیت په دیارلس کلنۍ کې د ښوونځي شپږم ټولګی خوشی کړ، اوس (۱۹۹۷م کال) دوه دېرش کلنۍ عمر ته رسېدلی دی. ده په دې عمر کې هر هغه څه چې له ښوونځي څخه یې زده کړي وو، هېر کړي او د خپلې کورنۍ له غړو لږوالي ورته خطرناکې نیمګړتیاوې زېږولي دي.

ددې ډول جنګیالیو زړونه هغو کسانو ته، چې د ښارونو په منځ کې یې د ښوونې او روزنې له نعمت او د خپلې کورنۍ په غېږ کې له ژوند څخه خوند اخیستی، په یوه مانا د ښېراز ښاري ژوند له امکاناتو یې ګټه اخیستې او له مجاهدینو سره یې څنګ په څنګ په جهاد کې برخه نه ده اخیستې، له عقدو او غچ اخیستنې ډک دي.

((د کلاشینکوف او سټنګر پښت)) چې د قهر، کینې او زور په غېږ کې د ځوانۍ عمر ته رسېدلی، د ښارونو ودانۍ پر توغندیو ولي، د دښمن له اسیرانو سره نه پخلا کېدونکی دی او تیار نه دی هغه ویاړونه، چې د برچې په زور یې ترلاسه کړي له نورو بې احساسه مکتبیانو او بوروکراتانو ((فرصت غوښتونکو او نندارچیانو)) سره ووپشي. حق د هغوی پر خوا دی، خو د یو هېواد د ادارې لپاره، چې جګړې د هغه د شتمنۍ زیاته برخه له منځه وړې وي، یوازې د نېک احساس، نږه گروهمنتیا (اعتقاد) او د ځواکمنو متبولل، پوره نه دي. باید له دې بې درکه او بې درده لښکر (زموږ حکم عمومي نه دی، قلموال مجاهدین ترې بېل دي) له هغو سره چې اکاډمیکه پوهه او تخصص لري، جوړ راشي. دا د وخت غوښتنه ده که څه هم د جهاد غوښتنه به نه وي.

دوه- تروریزم په سیاست کې د جنایت د هڅې ښکارندوی: تروریزم (1) هم د افغانستان د نولسمې پېړۍ په تاریخ کې، هغه وخت چې د سلطنت دستګاه د شهزادگانو او دښمنو واکمنو د رقابت له خطر سره مخ وه، د تاج او تخت د مدعیانو له خوا د دښمن له لوري د متوجه خطر د له منځه وړلو تکتیک په نوم کارېدلی دی. د تاریخ په دې پړاو کې د واک له لاسه وتلو غم او د واکمنۍ د مقام ساتلو هیلو، کورني عواطف تر پښو لاندې کړل او په ځینو برخو کې یې د قومونو او قبایلو ترمنځ پر نېکو اړیکو ناوړه اغېزه وکړه، په داسې حال کې، چې د نولسمې پېړۍ په اوږدو کې سیاسي تروریزم د دښمن د بېوسلې کولو دود او ډول و، د تاج او تخت د مدعیانو د پاملرنې وړ و، د شلمې پېړۍ په

پیل کې ټیک هغه وخت، چې افغاني ټولنې د با اعتباره رژیمونو د ټینګښت پر بنسټ سیاسي ثبات پیدا کړی و، د مطلقیت پر وړاندې د سیاسي مبارزې په برخه کې، پټ اپوزېسیون د سیاسي مخالف د څرګندوی په توګه، خپله لار پرانیستله.

سیاسي تروریزم د شلمې پېړۍ په اوږدو کې په یو ډول، نور هم پرمختللي پړاو ته ورسېد. په دې مانا چې تر دې پېړۍ دمخه په داسې حال کې چې تروریزم، د شخصي غچ اخیستنې له مخې د ځاني (انفرادي) کړنې (اکټ) څرګندوی و، تر هغې وروسته له یو لړ گروهو څخه، چې د ټاکلي سیاسي سازمان په چوکاټ کې یې انعکاس موندلی و، د دفاع د تکتیک په توګه ځان څرګند کړ. دې سازمان ته د سیاسي واک تر لاسه کول او یا یې ساتل د زیاتې پاملرنې وړ و.

پر افغانستان باندې د شوروي یرغل د نښو نښانو له کبله، سیاسي تروریزم ته له قهر نه په ډکه دودیزه افغاني ټولنه کې د نښې ودې زمينه برابره شوه. د دې ودې لاملونه دا دي:

— د ولسواکۍ او خپلواکۍ د موازینو او سیاسي شعور د ودې نشتوالی، د دې پرځای چې دوی خپل سیاسي مخالفین په دې قانع کړي، چې د سیاسي غونډو د جوړېدو او د ټاکنو صندوق ته، چې تراوسه لا جایز او دود نه وو، ولاړ شي، یو بل ته مورچل نیول غوره وګڼل.

— د تروریزم په القاح او سیاسي وېرې په خپرولو کې د تاریخ د زده کړې رول:

— د سیاسي او ټولنیز کرکېچ پر ناروغۍ د افغاني ټولنې اخته کېدل، چې د هغې په بهیر کې د ژوند تېر جوړښتونه پرته له دې، چې نوي ارزښتونه یې ځای ونیسي، تر پوښتنې لاندې راغلل، دې کرکېچ د قانون او دولت د واکمنۍ وېره له منځه یووړه او د شخصي غچ اخیستنې او ځینې وخت یې د عقیده یې تروریزستي جګړې لپاره په داسې شرایطو کې لاره هواره کړه، چې جګړې د مذهب اخلاقي ملې سوزولې وې، د ایډیولوژۍ او اخلاقو ارزښتونه لا دومره ژور شوي نه وو، چې د دولتي پوښتنې او د قانون د واکمنۍ تشه ډکه کړي.

— د ژوند د دوام لپاره د مهاجرو افغانانو مادي او اقتصادي اړتیاوې. بهرنیو لاسوهونکو هېوادونو له دې اړتیاوو نه ((د اجیرو تروریستانو)) د ګومارنې لپاره ناوړه ګټه واخیسته.

په ځینو برخو کې د بهرنیو هېوادو سیاسي هدفونو د تروریستانو له سیاسي موخو سره سمون وخور. بهرنیو هېوادو ځینې وخت له ټاکلو افغاني سیاسي ډلو سره یوځای پر ترور او وېرې خورولو لاس پورې کړ.

ترور غالباً له سیاسي پلوه دوه هدفه درلودل: یو د دښمن په لیکو کې د وېرې او وحشت رامنځته کول، دلته یوازې د سیاسي شخصیتونو له منځه وړل مقصد نه دي، بلکې د دښمن ټوله شتمني هدف ده او بل د یو شخصیت په شاوخوا کې د یو عقیده یې بهیر په وده کې د همغه شخصیت د فزیکي ترور له لارې د خنډ رامنځته کول. په

افغانستان کې د خپلواکۍ تر گټلو وروسته په نږدې اتو لسيزو کې د دولت د ځينو مخالفينو، د دولت پر وړاندې زیاتره د ترور له لومړني ډول گټه اخیستې ده. په داسې حال کې چې د ترور دویم ډول زیاتره د مطلقه واکمنو په واسطه د سیاسي اپوزیسیون سره په چلند کې د پاملرنې وړ و او (د مستبدو واکمنو په اند) په زړه پورې پایلې ترې لاسته راغلي دي.

د خپلسرو واکمنو له خوا سیاسي ترور، چې پر دولت باندې واکمن حقوقي فرهنگ کې ورته د اعدام(1) نوم ورکړ شوی، د خپلې خوښې نتیجو د ترلاسه کولو ستر علت په دې کې دی، چې زموږ په وروسته پاتې هېواد کې د خانواکۍ او ارباب رعیتۍ ټولنیز قبیلې یې جوړښت ته په پاملرنې سره، د یوې ډلې د باور وړ شخصیتونو باندې مفکوره یې معتقدات راټولېږي. څرنگه چې دا شخصیتونه د سیاسي سازمانونو او تشکیلاتو په منځ کې ځای نیسي، د هغو په فزیکي له منځه وړنې سره اړوند سیاسي سازمان او تشکیل پاشل کېږي. په دې شرط چې نوموړی سازمان د لارښوونکي شخصیت تر وژنې وروسته د ټولنیز ځواکمن ملاتړ خاوند شوی نه وي:

— د لومړي مشروطیت غورځنگ (پټه ملي ټولنه)، چې پر ۱۹۰۳م کال جوړ شو، تر درې کلن پټ فعالیت وروسته ونیول شو، د هغه ۴۳ تنه غړي د امیر حبیب الله خان په وسیله ووژل شول او یا زنداني شول. غورځنگ عملاً له منځه یووړل شو.

— د دویم مشروطیت غورځنگ پر ۱۹۱۱م کال جوړ شو. دا غورځنگ پر پادشاه باندې دخپل یو غړي (عبدالرحمن خان لودین) د ناوړه ناکام قصد له امله د لومړي مشروطیت پر برخلیک اخته او تار په تار شو.

— مترقي ډیموکراتیک گوند د خدای بښلي میوندوال تر وژنې وروسته ونه کړای شول، په پښو ودرېږي او خپل ژوند ته دوام ورکړي. که څه هم د یوې نیمې میلادي لسيزې په اوږدو کې د ((مقاومت)) د جريدو په خپرېدو سره ددې گوند د پاتې شونو غږ څه نا څه پورته شو، خو گوند هېڅکله بیا راژوندی نه شو.

— د سردارمحمد داود د ملي غورځنگ گوند (۱۹۷۷م کال د هغه له وژلو سره (۱۹۷۸م کال اپریل) له منځه لاړ.

— د خلکو ډیموکراتیک گوند د نورمحمد تره کي او حفیظ الله امین په وژنې سره تباہ کوونکی گوزار وخوړ. هغه څه چې د ((پرچم)) ډلې تر نامه لاندې یې څو کاله فعالیت وکړ د (وطن گوند) د نامه له نظره، سیاسي تگلارې او عقیده یې آرونو یې له لومړۍ طرحې سره ډېر زیات توپیر درلود او په واقعیت کې د یو بل مستقل گوند د رامنځته کېدو څرگندوی و.

— په زیات گومان د کابل مسلمان ډوله ادارې، د خپلو خادیسټو ملگرو په وسیله د ۱۹۹۵م کال پر نومبر د تفاهم او ملي وحدت شورا د رهبرۍ غړو جنرال عبدالحکیم کتوازي او وزیر محمد ځدران وژنه، د تفاهم شورا د فعالیت د سستیا سبب شوه. نوموړې شورا په داسې حال کې، چې پخوا یې په منظم ډول د افغانستان د ورځنیو گرمو پېښو

په اړه کنفرانسونه جوړول او خبرتیاوې یې صادروولې، په یو واریز ډول د چوپتیا او تمېدو له خطر سره مخ شوه. دا خبره که چېرې د شورا د سیاسي پایته رسېدو په مانا نه وي، نو ضرور خو به یې د فعالیت په بهیر کې د ځنډ څرگندوی وي.

په افغانستان کې د محمد داود د کودتا له پیل نه د شوروي د لښکر کشۍ تر لومړي کال پورې، د اوو کلونو په بهیر کې شپږ دولت رئیسان یا صدراعظمان وژل شوي دي. پر همدې وخت لږ تر لږه څلور ناکامې کودتاوې کشف او په سلگونو تنه عاملین یې خپل شوي. دا لړۍ د سیاسي واک د ترلاسه کولو ډیموکراتیکو لارو چارو (ټاکنو، لویې جرگې...) ته د افغاني سیاسي شخصیتونو د نه پاملرنې ښکارندوی او د واک د ترلاسه کونکي په توګه، د دولتي تروریزم د منلو څرګندوی ده. په بله مانا تروریزم د دولت د سیاست په ارکانو کې مناسب ځای پیدا کړی دی.

د افغانستان د ستونزې نړیوال کېدل او د هېواد د پېښو په تګلوري کې د سیمې د هېوادونو لاسوهنې، تروریزم پر داسې یوې حربې بدل کړ، چې د بهرني هېواد په لاس د هغه د دښمن هېواد تر ملاتړ لاندې سیاسي شخصیتونه وځپي. دا سیاسي شخصیتونه، چې د نورو په معامله کې خپل ژوند په وړیا ډول له لاسه ورکوي، افغانان دي. له ښو نښانو څخه څرګندېږي، چې سعودي عربستان پورې د افغاني ډلو ځینې تړلي سیاسي شخصیتونه د ایران د دولت له خوا ترور شوي او یا د هغه پر عکس.

په پاکستان کې د ضیاءالحق او نوازشریف حکومتونو د آی، اس، آی په واسطه د پخواني پاچا د پلویانو، افغان ملتپالو او په عمومي ډول پېژندل شویو روڼاندو د ترور (وژنې) منظم پلان تر لاس لاندې نیولی و.

د هندوستان دولت، چې د افغانستان د کورنیو سیاسي پېښو پرمختګ یې له نږدې تر څارنې لاندې و، له شک پرته یې د کابل د ((واد)) په ملګرتیا په پاکستان پورې د تړلو افغاني ډلو د عناصرو په وژنه کې بنسټیز رول لرلی دی.

د افغاني شیعې ګانو کړیو ته د منسوبو عناصر وژل، د سنیانو پر یوې ډلې باندې د تور پورې کول، په زیان منونکې افغاني ټولنې کې د دوو مذهبونو د پلویانو ترمنځ د بې اتفاقیۍ او دښمنۍ رامنځته کول، د هغو هېوادونو په واسطه ترسره کېږي، چې د افغانستان له کړکېچ نه د ګټې اخیستنې هیله یې د افغاني ټولنې د کورنیو مذهبي او قومي بې اتفاقیو او دښمنیو په دوام پورې تړلې ده. په همدې ډول د یو قوم او قبیلې د سرپو وژل او پر بلې قبیلې او قوم باندې تور لګول، په بهرنیو هېوادو پورې د تړلیو افغان تروریستانو په واسطه د قومي بې اتفاقیۍ د اور گرم ساتل، د نوموړو هېوادو د ګټو د پاللو مانا ورکوي.

بهرني هېوادونه د افغاني ټولنې له داخلي، قومي، قبیلې یې او مذهبي اختلافونو څخه د ګټې اخیستنې په کار کې د سیاسي ډلو ترمنځ چې اکثره د قوم، قبیلې او مذهب له مخې جوړ شوي دي، د دښمنۍ او واټن د لاسختولو لپاره په افغانستان کې د نږدې شلو کلونو کړکېچ په بهیر کې ډېر بریالي وو. سیاسي تروریزم او د دې تروریزم د یوې حربې په توګه له افغانانو نه ګټې اخیستنې، د بهرنیو هېوادونو بریالیتوب تضمین کړی دی.

د اسلامي تنظيمونو په خپل منځي اړيکو کې کرکېچ، د تروريستي پېښو د اټکل په اړه د جالبو او هم دروغجنو پېښو د ښکاره کېدو سبب شوی دی: هغه وخت چې د دې کتاب لیکوال په پېښور کې استوگن و (۱۹۹۰م او ۱۹۹۱م کلونه) د ښاغلي مجددي د ملي نجات جبهې او ښاغلي حکمتيار د اسلامي حزب ترمنځ اړيکي ډېر کرکېچن وو. د اسلامي حزب يو غړي ماته روايت وکړ، چې: ((زموږ گوند پر دې نږدې وختونو د خپلو استخباراتو يوه پراخه شبکه د حضرت صاحب د مصونيت د تامين لپاره موظفه کړې ده. موږ تشويش لرو، چې د حزب دښمنان به ښاغلي مجددي ترور کړي او په دې برخه کې به د حزب له بد شهرت نه په گټې اخيستو سره خپله گناه زموږ پر غاړه راواچوي.)) ما د ټوکو په بڼه وويل: ((د اټکل له مخې، ښاغلي مجددي به د ښاغلي حکمتيار د ځان د دفاع لپاره همدې ته ورته هڅه کړې وي...))

زما دوست وويل: ((حزب د بل چا مرستې ته اړتيا نه لري)). ما ورته وويل: ((مقابل لوري)) ستاسو له اړتيا نه چندان خبر نه دی او ضرور يې د حزب د امير د امنيت د تامين لپاره لازم تدبيرونه نيولي دي...

په افغانستان کې د کمونيستي واکمنۍ د بهير په اوږدو کې د شوروي کې، جې، بي او د کابل خاد او واد د تروريستي موخو د ترسره کولو لپاره زياتې پيسې لگولې دي. ((خاد)) او ((واد)) د تروريستي توطيو د ترسره کولو له لارې څو هدفونه تعقيب کړي دي:

۱_ په سياسي برخه کې د قدرت د انحصار او واک د ساتلو لپاره د مخالف اپوزېسيون د سياسي شخصيتونو له منځه وړل.

۲_ د دښمن پر لیکو د سياسي فشار راوړل.

۳_ د قومي او مذهبي بې اتفاقي رامنځته کول.

۴_ له يوې خوا د اسلامي تنظيمونو ترمنځ د دښمنۍ زمينې برابرول او له بلې خوا د پوهنې او پوهنتون تحصيلکړيو منځلارو مسلمانو ملتپالو او د ياد شويو عناصرو وژل او پر اسلامي ډلو د هغوی د وژنې تور لگول (دا حکم عام نه دی، ځينې اسلامي تنظيمونه هم د اخرت د اجر!) په گټلو کې د سر لوڅو او بې ږيرو مسلمانانو د وژلو له لارې، د کابل د حکومت په جرم کې شريک دي) ترسره شوي دي. د خلکو ډيموکراتيک گوند په دې ډول غوښتي دي، چې بايد د پلار وطنې جبهې يا ملي جبهې پرانيستې غېږ د قلموالو مجاهدينو پناه ځای معرفي کړي.

په هر حال! دا چې د سياسي وژنې لامل د کابل حکومت وي او که په بهرنيو هېوادونو پورې تړلي اسلامي تنظيمونه، د پوهو مجاهدينو په منځ کې د وېرې او وحشت د فضا د رامنځته کېدو سبب شو. د تروريزم پر وړاندې له جگړې تېښته د دې کټه گوري مجاهدينو طبيعي عکس العمل او پاسيف و، چې د هغه د دوام لپاره يې لاره هواره کړې ده.

تر تروره ډېره وپرونکې خبره، د هغو سياسي ډلو په واسطه په راتلونکي افغانستان کې د سياسي واک د نيولو تصور دی، چې د مخالفينو پر وړاندې له وژنې (ترور) څخه ((د سياسي مبارزې د تکنیک)) په نوم کار اخلي. له دې ډلو نه د جوړ حکومت په سياسي تگلاره کې به له ډېر لږ مصونیت او سياسي خپلواکيو څخه د گټې پورته کولو لپاره کوم ځای او فضا مطرح نه وي.

جگړه او ټولنيز کرکېچ او تر دې لور د ټولنيز ژوند د جوړښتونو او ارزښتونو راتيټېدل، قومي، قبيله يي او مذهبي اختلافونو، د کينې او غچ اخیستنې د احساس زیاتون، د ولسواکۍ پر ارونو نه پوهېدنې، په افغاني ټولنه کې د تروريزم د ودې مساعده رواني زمينه برابره کړې ده او تروريزم يې د سياسي موخو د پرمخبيولو د عادي وسيلې په توگه بدل کړی دی.

ترور او وېره خپرول، د مخالف لوري د ايمان او پوهې د ټينگې واکمنۍ پر وړاندې د ماتې خوړلې تروريست د کمزوري منطق د چلند ښکارندويي کوي. تروريزم په سياست کې د جنايت د اکت د نښې په توگه تېر مهال پر دې نه دی بريالی شوی، چې د خپلواکۍ د ابدی ارزښتونو، برابری او عدالت د ترلاسه کولو لپاره د انسان د مبارزې خنډ شي او په راتلونکي کې به هم بريالی نه شي.

ب- روغه: تر يوې لسيزې زيات جهاد، ددې سبب شو، چې ټول جهادي تنظيمونه خپل غړي وسلوال کړي او له دې وسلې، نه يوازې پر دښمن باندې د گوزار، بلکې ځينې وخت د خپلمنځي اختلافونو لپاره گټه پورته کړي.

وسلوال خلک، چې د وسلې له کارونې سره روږدي شوي دي، په دې خبره قانع کول، چې د سياسي تاو تريخوالي د له منځه وړلو لپاره له قهر شيندلو پرته بله لار (لکه ټاکنې، رفرنډم، لويه جرگه) هم شته، ډېر سخت کار دی، خو ناممکن نه دی. هغه څه چې لږ څه ستونزمن ښکاري، دا دي چې: مور هغه وسلوالې ډلې چې تل يې په خپلو ځانگړو سيمه ييز اغېزمنو برخو کې فعال ژوند کاوه، د انتخاباتو له پایلې نه د اکثریت د راپيدا شويو نظر درناوي ته راوبولو. د اکثریت د واکمنۍ منل او د مخالف (نه دښمن) لږکي په واسطه د نه کولو د امر ترسره کول، (د دوديزو جرگو له لارې) تعاملي يا (په اوږده واټن کې د هغې د زده کړې او القاح له لارې) اکتسابي پدیده ده. د نږدې شلو کلونو جگړې، د ټولني د دوديز ژوند زياتو ارزښتونو ته پرته له دې چې د ولسواکۍ نوي جوړښتونه يې ځای ونيسي، زيان اړولی دی، خلک د ولسواکۍ له يوې ډېرې بنسټيزې پديدې يانې د رايې له حق څخه د گټې اخیستلو تمرین نه لري: تر ۱۹۲۱م کال (د لومړي ليکلي اساسي قانون تر تطبيق) وروسته د ۱۹۷۸ م کال تر کمونيستي کودتا پورې يانې تر نيمې پېړۍ نه په لږ زياته موده کې رايه ورکوونکي (هغه په سلو کې ۲۰ کسان، چې د رايو حق يې درلود) يوازې درې ځله (په ۷مې، ۸مې او ۱۲مې دوره کې) د رايو ورکولو صندوقونو ته تللي دي، خو هغه ټاکنې، چې د ولسواکۍ د ښوونې په نيت ورڅخه تبليغاتي گټه اخیستل کېده، تر لسو ځلو زياتې اعلان شوې دي.

ځکه نو زموږ په هېواد کې پر ټاکنو ډډه لگول، هغو ته د عقیده یې او رواني لارو چارو تر برابرولو دمخه گټوره، پایله نه ورکوي. د هغه پښت لپاره، چې د خپلې ځوانۍ د عمر په زیاته برخه کې یې، د ټوپک له ډز پرته بل هېڅ شي، د سیاسي فضا چوپتیا نه ده ماته کړې او د خپل ژوند په اوږدو کې یو وار هم د رایو ورکولو صندوقونو ته نه دی ودرېدلی، ټاکنې یوازې د یوه سیاسي شعار تر بریده کېدی شي ارزښت ولري.

ځینو تنظیمونو ته له ټاکنو سره مخالفت عقیده یې دلایل هم لري: بنسټپالې اسلامي ډلې د عقیده یې ارزښتونو له مخې، ((اهل حل و عقد)) جرگه د ټاکنو د ځاینیونې وړ گڼي. د ((اهل حل و عقد)) شورا، چې له مذهبي پوهانو څخه جوړه شوې ده، ټاکنو ته د مذهبي پوهې او سیاسي شعور د نه لرونکو پر گڼو د ارادې د څرگندوی په توگه، زیات ارزښت نه ورکوي.

د اهل حل و عقد پلویان په دې گروهه دي، چې مذهبي پوهه د حکمت کیلي ده. په دې ځای کې موږ د هغه حکومت له طرحې سره چې د اپلاتون د نظر له مخې باید د فیلسوف په واسطه اداره شي د حل و عقد شورا د طرحې د نږدېوالي شاهدان یو.

د نږدې شلکلنې جگړې او له هغې څخه راپیدا شوي ټولنیز کړکېچ، د افغاني ولسواکۍ د یو ښکلي توکي (عنصر) په توگه د لویې جرگې اعتبار ته هم زیان ورساوه. د لویې جرگې دود ته مخه کول د سیاسي او قومي مخالفت له خطر سره مخ شول.

— سیاسي له دې پلوه؛ هغه شخصیتونه او ډلې چې د جهاد له لسیزې نه راپیدا شويو نویو شرایطو، هغوی د واک د نویو ستونو په توگه د پاملرنې وړ گرځولي، لویه جرگه د واک کلاسیکه او پرې ښودل شوې پدیده گڼله.

— قومي له دې پلوه چې قبیلې یې او مذهبي لږکیو ته منسوبې ډلې د لویې جرگې په جوړښت کې د پښتنو قبایلو (چې د ټولني اکثریت نفوس جوړوي) زیاته ونډه او د افغانستان د نوي دولت په جوړېدو کې د هغوی رول، چې په ملي لارښوونه کې د نوموړو قبایلو له رول سره یوځای و، لویه جرگه (د نفوس په جوړښت کې د دې قبایلو د اکثریت شمېر ته له پاملرنې پرته) د پښتنو قبایلو د واکمنۍ د حقوقي توجیه حربه گڼي او د دولت په اداره کې په خپلې پخوانۍ ونډې راضي نه دي. دا ډلې لویې جرگې سره له قومي پلوه چلند کوي. هغوی ان د افغانستان له تاریخ نه د لویې جرگې نوم د له منځه وړلو لپاره ((جرگه بزرگ ملي)) ((و)) ((شورای کبیر میهنی)) په نوم، د لویې جرگې د نوم بدلونې په لټه کې دي. (1) د لویې جرگې د تاریخي نومونې پر ځای، د جرگه بزرگ ملی، جرگه بزرگ میهنی او نورو اصطلاحاتو کارول، چې د هېواد د تاریخ د تحریف او د افغانستان د نوم د له منځه وړلو لپاره د معلوم الحاله عناصرو د عمومي پلان یوه برخه ده، د هغو کړیو ترمنځ د غم او خواشینۍ سبب شول، چې د افغانستان له تاریخي ارزښتونو سره مینه لري او هغه د خلکو ملکیت گڼي. یو قوم، یوه سیاسي ډله او یوه مذهبي فرقه د دې حق نه لري، چې هغه

د لنډ فکری او کینې له مخې لرې گوزار کړي او د خپل ځان له خوا جوړ شوي او مصنوعي اصطلاحات دهغې پرځای کېږي.

افغانان د یوې کورنۍ په توګه، د افغانستان په خاوره کې ژوند کوي. ددې کورنۍ یو غړی حق نه لري، د یوې کورنۍ میراث، چې ټولو پورې تړلی دی، په یوازې ځان او د زور په ښکاره کولو سره له نورو واخلي. د لویې جرګې پر ځای د هرې بلې اصطلاح کارونه نه شي کولای د هغه څه ټول څومره والی او څرنگوالی څرګند کړي چې په لویه جرګه کې شته، د لویې جرګې پرځای د بلې کلمې کارول د افغاني ولسواکۍ (لویې جرګې) تر ټولو آر او نړه پدیدې بڼه (قیافه) مسخ کوي او د افغانستان په تاریخ کې د ولسواکۍ پر اصولو د ولاړو موسسو د څېړنې په برخه کې، په ځانګړي ډول د بهرنیانو لپاره اېهومات او ستونزې رامنځته کوي.

په سویس کې مختلف قومونه ژوند کوي. خو د (لاندس ژمند) اصطلاح، چې د مستقیمې ولسواکۍ د څرګندو غونډو لپاره کارېدله، د سویس په معاصر تاریخ کې یې خپله لاره پرانیستې ده.

د ((بونديستاګ)) او ((بونديسرات)) نومونې، چې همدا اوس د المان د پارلمان دوو جرګو ته کارول کېږي: اصلاً د شمالي المان (۱۸۷۱م کال تر ۱۸۹۹م کال) او وروسته د المان امپراتورۍ (۱۸۷۱م تر ۱۹۱۸م) د کانفدراسیون جرګو ته کارېدلې.

د ((لوک سېها)) او ((راجاسېها)) نومونې، چې د هندوستان د پارلمان د دوو جرګو نومونه دي، اصلاً آریایي کلمې دي، چې د هندوستان په مختلف النژاده او ګڼ قومیزه هېواد کې د نژادونو او قومونو د بریدونو له خطرې بچ پاتې شوي او د هندوستان د اوسني اساسي قانون په غېږ کې ارامې پرتې دي. د یو تاریخي ارزښت د ښکارندویه نومونو د ساتنې په برخه کې کېدی شي ګڼ شمېر بېلګې وړاندې شي او د هغو کسانو لپاره، چې غواړي د افغانستان له کړکېچن حالت څخه ملي ضد او د هېواد د قومونو د یووالي خلاف، ګټه پورته کړي، د پوهېدنې سبب شي.

په هر حال! د اساسي قانون له څلورو متنونو څخه، چې د افغانستان د خپلواکۍ تر ګټلو وروسته د ثور تر کمونیسټي کودتا پورې نافذ شول، د هغه درې متنونه د قهرجنو پېښو په واسطه لغوه شول، ځکه نو د څلورو لویو جرګو له پرېکړو څخه، چې د څلورو اساسي قوانینو د تدوین په چوکاټ کې منعکس شوې وې، د قهر تر رازېږېدو وروسته د پرېکړو درې کټه ګوریو، د وخت په اوږده بهیر کې د پلي کېدو مجال پیدا نه کړ. له همدې کبله د سولې او سیاسي روغې د روحيې په پیاوړتیا کې د لویې جرګې روزونکی رول په ټیټه سطحه پاتې شو.

له قانون سره سم په اداري چارو کې نه بلدتیا او د مقصد پر لوري د اوډلي او پلانیزه یون نه لرل، زموږ پر روحيې داسې سیوری خور کړې، چې دمجاهدینو هغه لنډ مهالی حکومت، چې په پېښور کې جوړ شو، نه یې اساسي قانون درلود او نه حکومتي کړنلاره.

سربېره پر دې هغه ایتلافي اداره، چې د جمعیت تنظیم په مشرۍ تر ۱۹۹۲م کال وروسته د کابل پر ځینو ناحیو کې واکمنه شوه، اساسي قانون یې نه درلود او هېڅکله یې خپله تگلاره (چې اصلاً یې وجود نه درلود) اعلان نه کړه. د طالبانو اداره، چې تراوسه یې د افغانستان درې پر څلور برخې تر خپل کنټرول لاندې راوستې دي، نه اساسي قانون، نه ملکي حکومت او نه هم سیاسي تگلاره لري.

پایله

د افغانستان خلک ډېر لوړ سياسي شعور نه لري او د سياسي ثبات د جوړوونکي په توگه يې د ولسواکۍ له تجربې څخه گټه پورته کړې نه ده.

نږدې شلکلنې جگړې د قبيله يي ولسواکۍ پر دود د شک او ترديد سيوري خور کړې دي. په داسې حال کې، چې د افغانستان خلکو د يو ملت په توگه د جهاد په کلونو کې خپل ملي پيوستون ساتلی و، د جهاد په پای کې ملي يووالی وشلېد. تراوسه پورې داسې مشر، چې د خپل شخصيت پر شاوخوا د ټولو باور جلب کړي او د افغاني ټولني بېلې شوې ټوټې د يوې واحدې مشرۍ په چوکاټ کې راټولې کړي، څرگند شوی نه دی.

په افغانستان کې همدا اوس د قهر او روغې دواړه پديدې د پېښو پر زېږون بوختې دي، خو د هېواد په گوټ گوټ کې د ډزو تر غږه د سولې غږ ډېر لوړ غوږونو ته رسېږي.

جگړې تل د ملت د ارادې په څرگندېدو سره پایته رسېدلي دي. د سولې د ټينگښت او د افغان ملت د ارادې د څرگندېدو لپاره ډېرو ځواکمنو کورنيو او بهرنيو لاسونو پر اغېزمنتوب پيل کړی دی.

د افغانستان په گاونډيو هېوادو کې د حکومت د ټاکلو لپاره د ټاکنو دايږول، د افغاني ولسواکۍ دوديزو موازينو ته مخه کول، چې په لوړه کچه د لويې جرگې په واسطه تمثيلېږي، په ذهنونو کې راژوندي شوي دي. هېڅ يوه دښمنه ډله د سولې او سياسي ثبات د تامين د وسيلې په توگه د انتخاباتو دايږول نه ردوي. اختلافات يوازې د ټاکنو د دايږولو پر وخت دي.

د جگړه مارو د ځينې او ټکونې په تگلوري سره د طالبانو راټوکېدل د دې سبب شول، چې نن روځ په افغانستان کې په پوځي او سياسي ډگر کې دوه ډلې (طالبان او له بلې خوا په جمعيت تنظيم پورې تړلی ايتلاف) د لسگونو وسلوالو او دښمنو ډلو ځای ونيسي. دې کار د ملي تفاهم له ټينگښت سره مرسته کړې ده.

افغاني ملتپالنې د هېواد تاريخ د يو لوی جوړونکي ځواک په توگه د افغاني ټولني پاشل شوي عناصر، د ټولنو او ملي جبهو په چوکاټ کې له يو بل سره يوځای کړي او په لوړ غږ يې بهرنيو لاسوهنو ته اخطار ورکړی دی.

د افغانستان شخړې يو ځل بيا ورو ورو د سترو هېوادو او د سيمې هېوادو پر اړيکو د واکمنۍ عمومي ستراتيژۍ په محتوا کې ځای نيولی دی. له دې سره پر يوه وخت د افغانستان شخړې د حل لپاره د ملگرو ملتو رول ډېر محسوس شوی دی. ملگرو ملتو تل په سيمه او نړۍ کې د سولې د وقايې لپاره په افغانستان کې د سولې پر اړتيا ټينگار کړی دی. سربېره پر دې د منځنۍ اسيا له شتمنۍ او سوداگريزو امکاناتو څخه گټه اخيستل، په افغانستان کې د سولې

او سياسي ثبات له تامين سره مستقيم اړيكي لري. دا كار ځيني هېوادونه ناچار وي، چې د افغانستان شخړې د ژر تر ژره حل په نيت د ملگرو ملتو پر موسسې له خپل اغېز څخه كار واخلي. پورتنيو كورنيو او بهرنيو لاملونو د افغانانو د دښمنيو په نرمولو كې زيات اغېز لرلی او هغوی يې د ټولنيزو شخړو د حل لپاره، روغې ته رابللي دي.

په هرحال! راتلونکی افغانستان به د قبيله يي ادارې له دوديز سيستم سره، د کرکېچ او د جگړې د بهير د ((نوښتونو)) په يوځای کولو سره بېرته سياسي ثبات ترلاسه کړي.

افغان ملت به د پېښو له خطر ه ځان وژغوري. سوله به د ملي خپلواکۍ د ډاډځي په توگه تامين شي، خو په هغه هېواد کې، چې تاريخ يې په وینو ليکل شوی، د تلپاتې سولې او ټولنيز ثبات تامين به د وخت تېرېدو ته اړتيا ولري. د داسې وخت تېرېدل، چې په هغه کې به سوله او روغه د ژوند د يوې طبيعي او اوږدې ضابطې په توگه، چې د يو ملي حکومت له خوا د يو ماسټر پلان په ډول طرح او پلي کېږي، د زور او قهر ځای ونيسي.

(1) په دې بحث کې تروريزم د سياسي هدف لپاره د نفس د وژنې په پراخه مانا که د يو فرد له خوا وي که د دولت له خوا، کارېدلی دی.

(1) اعدام (د قانون پر بنسټ جوړ شويو نظامونو کې) له قانون نه د سرغړاوي او (استبدادي نظامونو کې) د واکمن له ارادې نه د سرغړاوي په مقابل کې تر ټولو سخته سزا ده، ترور د خپلسرې واکمنې ډلې له نظره له هغه اعدام څخه عبارت دی، چې له واکمن (برحال حکومت) نه د سرغړونې په مقابل کې ورکول کېږي.

(1) ((جرگه های بزرگ ملی افغانستان)) د محمد علي فيض زاده تالیف، ۱۹۸۹م کال، پېښور چاپ، کتاب ته دې مراجعه وشي.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون د حاجي محمدخان زوی پر ۱۳۶۶ل کال، د لغمان ولایت د الینگار ولسوالۍ د نیازیو په یوې روښنفکرې کورنۍ کې زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینگار ولسوالۍ د سلینگار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۶ل کال له نوموړې لېسې څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانگې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانگې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته د پښتو څانگې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانگه کې د ماسټرۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د(پوهندوی) علمي پوړۍ ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلې)) او((شمشاد)) مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنگه د یو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی .

استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیاد جرگې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توگه انتخاب شو. استاد یون په دې جرگه کې تر خپل وروستي وسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد دښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرگه کې د نوموړې جرگې د دارالانشاد غړي په توگه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنگسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملگرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره گوښه شو. ملگرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادۍ ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته يې د ځينو ملگرو په زيات ټينگار او غوښتنه، د جمهوري رياست د ملي امنيت شورا په دفتر کې د فرهنگي چارو د رياست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پر مخ وړي. استاد يون پر ۱۳۸۵ل کال د افغانستان او پاکستان د امن گډې جرگې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توگه غوره شو او دا دنده يې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد يون د خپلواک ليکوال په توگه په تېرو شلو کلونو کې گڼ شمېر فرهنگي او ټولنيز خدمتونه ترسره کړي، په گڼو چاپي، راډيويي او ټلويزيوني مرکو کې يې د و اقعیتونو او حقایقو د څرگندبیا له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د يون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د يون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او گټورو نظریاتو ته هم غلط رنگ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره يې زورواکي او د سياسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د استاد يون نظریات خپلو شخصي او تنظيمي گټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينگه مخالفت کوي. زه ددې شاهد یم، هر کله چې يون کومه لیکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې يې مثبت او منفي غبرگونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرگونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرگونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنگي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي .

دا اوسنی فرهنگي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول گورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېرو يو نیم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، اوډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ایښودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنگي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد يون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی، په پېښور کې يې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توگه د بېلابېلو ليکوالو په لسگونو اثار، ايډيټ او چاپ کړي دي. دغه راز يې په سلگونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخیستې ده، خپله يې هم په لسگونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په يو زيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړي ده. دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثر

الف- پنځونې:

کتاب نوم څرنگوالی چاپکال

❖ متکور لومړۍ شعري ټولگه دویم ۱۳۸۷

❖ په اورونو کې سندرې دویمه شعري ټولگه دویم ۱۳۸۷

ب- راتولونې:

❖ هیلې گډه شعري ټولگه دویم ۱۳۸۷

❖ نیمگړې ارمانونه د حیران شعري ټولگه دویم ۱۳۸۷

❖ د لوونو فصل گډه شعري ټولگه دویم ۱۳۸۷

❖ د نازو انا یاد د سیمینار د لیکنو ټولگه دویم ۱۳۸۷

❖ د استاد الفت نثري کلیات داستاد الفت نثرونه درېیم ۱۳۸۷

❖ سیندونه هم مري د اسحق ننگیال شعري منتخبات دویم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

❖ د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه

د پوهنوال روستارتره کي اثر دویم ۱۳۸۷

❖ د افغانستان فرهنگي میراثونو ته یوه کتنه

د نینسي دوپرې اثر دویم ۱۳۸۷

❖ په افغانستان کې د جگړې جنایتکارانو محاکمه

د پوهنوال روستار تره کی اثر دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- ❖ د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک دویم ۱۳۸۷
- ❖ که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- ❖ د پنتاگون ترڅنډو د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

ه- څپرې او شننې:

- ❖ د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه دویم ۱۳۸۷
- ❖ استاد زیار د پښتني فرهنگ یو ځلاند ستوری دویم ۱۳۸۷
- ❖ د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود دویم ۱۳۸۷
- ❖ د افغانستان فرهنگ ته اوبښتي زیانونه دویم ۱۳۸۷
- ❖ د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- ❖ له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دویم ۱۳۸۷
- ❖ ساینسي پرمختیاوې دویم ۱۳۸۷
- ❖ بېړنۍ لویه جرگه ولسواکي او زورواکي دویم ۱۳۸۷
- ❖ انډیال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- ❖ هیله د خپلو سریزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- ❖ کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷
- ❖ فرهنگي فقر لومړی ۱۳۸۷
- ❖ مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
- ❖ خوشال په خپل ایډیال لومړی ۱۳۸۷
- ❖ د کتابونو په وړمو کې لومړی ۱۳۸۷

❖ افغانستان په سياسي کړليچ کې لومړی ۱۳۸۷

❖ پښتو ليکنی سمون لومړی ۱۳۸۷

❖ اوسنی رسنی لومړی ۱۳۸۷

❖ که نړيوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای (ج) دې استاد یون ته پېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنگي کارو زیار کې ورته دنور زغم او اوسپلې هیله لرم.

په درناوي

وفالرحمن وفا

کابل - افغانستان

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**